

NACIONALINĖS EKONOMIKOS PLĖTROS STRATEGINIS VALDYMAS: NUSTATYTINIS IR PLĖTOTINIS METODOLOGINIAI POŽIŪRIAI

Aleksandras Vasiliauskas

LMA Ekonomikos institutas
Goštauto g. 12
LT-01108 Vilnius
El. p. avasil@ktl.mii.lt

Straipsnyje aptariami nustatytinis ir plėtotinis metodologiniai požiūriai į nacionalinės ekonomikos plėtros strateginį valdymą, nurodomos jų skiriamosios ypatybės, privalumai ir trūkumai. Pripažįstama, kad nustatytinis ir plėtotinis metodologiniai požiūriai yra kraštutiniai. Nagrinėjamas šių požiūrių taikymo strateginiam valdymui tikslingumas ir galimybės, jų derinimo principai.

Pagrindiniai žodžiai: nacionalinė ekonomika; strateginis valdymas; strateginė analizė; strategijos rengimas; strategijos įgyvendinimas; nustatytinis metodologinis požiūris; plėtotinis metodologinis požiūris.

Įvadas

Nacionalinės ekonomikos plėtros strateginis valdymas – tai valstybės vykdoma nuolatinė ciklinė strateginės analizės, strategijos rengimo ir jos įgyvendinimo funkcija, leidžianti laiku prisitaikyti prie šalies ir tarptautinės padėties pokyčių ir kaip galima labiau padidinti bei efektyviai panaudoti šalies ekonominį potencialą. Nacionalinės ekonomikos plėtros strategija – tai sprendimų visuma, nusakanti šalies ekonominius strateginius tikslus ir svarbiausius valstybės veiksmus bei priemones šiems tikslams pasiekti ilgu laikotarpiu. Nuolatinė ciklinė strateginio valdymo funkcija reiškia, kad strategija atnaujinama ir tikslinama, jeigu prireikia susiklosčiusiai naujai šalies vidaus ir tarptautinei padėčiai.

Nacionalinės ekonomikos plėtros strateginis valdymas – tai žmonių vykdoma veikla. Kaip ir kitokia žmonių veikla, jis remiasi tam tikrais metodais. Strateginio valdymo metodai atskleidžia žmonių veiklos tikslą ir rodo jų turimo patyrimo tikslingo pritaikymo būdą. Jie taip pat nusako žmonių veiklos turinį ir yra būtina kryptingos ir sąmoningos veiklos sąlyga. Žmonių veiklos tikslai vykdant strateginio valdymo funkciją gali būti praktiniai (atlikti, keisti ir plėtoti funkciją) ir teoriniai (pažinti funkciją). Atsižvelgiant į tai, skiriami praktiniai ir teoriniai nacionalinės ekonomikos plėtros strateginio valdymo metodai.

Svarbiausias nacionalinės ekonomikos plėtros strateginio valdymo pažinimo tikslas yra paaiškinti, kaip strateginio valdymo funkcija įgyvendinama tikrovėje: strateginio valdymo tyrėjai iškelia tam tikras problemas ir jas sprendžia savo sukurtais teoriniais metodais. Naudojant teorinio pažinimo rezultatus, kuriami praktiniai metodai strateginio valdymo funkcijai įgyvendinti, keisti ir plėtoti.

Strateginio valdymo funkcijos pažinimas apibrėžiant problemas ir pasirenkant jų sprendimo metodus pirmiausia priklauso nuo subjektyvaus strateginio valdymo tyrėjo santykio su teorinio funkcijos pažinimo rezultatais ir metodologija. Strateginio valdymo metodologija – tai teorinių ir praktinių strateginio valdymo metodų teorinis apibendrinimas, atskleidžiantis šių metodų kūrimo ir taikymo pagrindines prielaidas bei principus.

Strateginio valdymo funkcijos pažinimo priklausymą nuo subjektyvaus tyrėjo santykio su strateginio valdymo metodologija lemia tai, kad ši metodologija gali

- Aleksandras Vasiliauskas – profesorius, socialinių mokslų habilituotas daktaras, Lietuvos mokslų akademijos narys ekspertas, LMA Ekonomikos instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas.
Veiklos sritys: strateginis valdymas, Lietuvos ekonomikos plėtros strategija, investicijos, Europos integracija.

būti pagrįsta įvairiomis nuostatomis. Kaip vyraujantys skiriami du metodologiniai požiūriai: nustatytinis požiūris (*prescriptive approach*) ir plėtotinis požiūris (*emergent approach*) (Lynch 1997). Vadovaujantis nevienodomis metodologinėmis nuostatomis, pasirenkami skirtingi praktiniai strateginio valdymo funkcijos vykdymo metodai.

Strateginio valdymo funkcijos pažinimas apima ne tik metodologinį lygmenį, bet ir strateginio valdymo teorijas. Strateginio valdymo metodologija yra teorinis strateginio valdymo praktinių ir teorinių metodų apibendrinimas, o strateginio valdymo teorija yra mokslinis strateginio valdymo funkcijos vykdymo aiškinimas. Teoriškai aiškinant strateginį valdymą, skiriamos ir nagrinėjamos esminės tokio valdymo ypatybės, daromos tam tikros prielaidos, teiginiai ir išvados grindžiami logikos taisyklėmis, empirinių faktų analize, eksperimentais. Moksliskai paaiškinti visus strateginio valdymo aspektus vienos teorijos neužtenka, kuriama daug tokių teorijų. Dažniausiai jos būna susijusios su kuria nors strateginio valdymo metodologine kryptimi, taigi galima skirti nustatytines ir plėtotines strateginio valdymo teorijas. Pavyzdžiui, socialinės kultūrinės, pelno didinimu ir išteklių pagrįstos strateginio valdymo teorijos priskiriamos prie nustatytinių, o išlikimu, neapibrėžtumu, derybomis ar pažinimu pagrįstos strateginio valdymo teorijos laikomos plėtotinėmis (Lynch 1997).

Nacionalinės ekonomikos plėtros strateginis valdymas nėra taip išsamiai ir visapusiškai ištirtas kaip įmonių veiklos strateginis valdymas (žr. Ansoff 1979; Porter 1980; David 1995; Lynch 1997; Vasiliauskas 2002; Hill, Jones 2004). Nuodugniau visos ekonomikos mastu nagrinėtas tik vienas strateginis aspektas – nacionalinis konkurencingumas, daugiausia amerikiečių mokslininko Michael Porter (1990). Taigi dar negalima teigti, kad yra susiformavusios nacionalinės ekonomikos plėtros strateginio valdymo metodologinės kryptys. Nagrinėdamas nacionalinės ekonomikos plėtros strategijos kūrimo ir įgyvendinimo metodologinius principus, šio straipsnio autorius užsiminė apie nustatytinį ir plėtotinį metodologinius požiūrius (Vasiliauskas 2000), bet nacionalinės ekonomikos plėtros strateginis valdymas buvo grindžiamas nustatytinio požiūrio nuostatomis. Remiantis tokiomis nuostatomis, parengta ir ilgalaikė Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtotės iki 2015 metų strategija (LRŪM 2003). Ši strategija patvirtinta šalies Vyriausybės ir Parlamento, tačiau galima kalbėti tik apie nacionalinės ekonomikos plėtros strateginio valdymo, kaip valstybės vykdomos nuolatinės ciklinės strateginės analizės, strategijos rengimo ir jos įgyvendinimo funkcijos, pradinį stichinių veiksnių etapą. Todėl nacionalinės ekonomikos plėtros strateginį valdymą reikėtų labiau tirti ir metodologiškai pagrįsti.

Šiame straipsnyje nagrinėjamos nustatytinio ir plėtotinio metodologinių požiūrių skiriamosios ypatybės, jų taikymo nacionalinės ekonomikos strateginiam valdymui patirtis, derinimo galimybės ir principai.

1. Nustatytinio ir plėtotinio metodologinių požiūrių skiriamosios ypatybės

Nustatytinio ir plėtotinio metodologinių požiūrių skiriamosios ypatybės matyti iš 1 lentelės.

1 lentelė

Nustatytinio ir plėtotinio metodologinių požiūrių skiriamosios ypatybės

Lyginimo požymis	Nustatytinis metodologinis požiūris	Plėtotinis metodologinis požiūris
Ateities prognozavimo galimybė	Pripažįstama ateities prognozavimo galimybė	Neigiama ateities prognozavimo galimybė arba pripažįstamas jos ribotumas
Sprendimų pasekmių numatymas	Pripažįstama sprendimų pasekmių numatymo galimybė	Neigiama sprendimų pasekmių numatymo galimybė arba pripažįstamas jos ribotumas
Tikslinė orientacija	Strateginius sprendimus lemia iš anksto numatyti tikslai	Strateginius sprendimus lemia besikeičiančios aplinkybės
Etapų nuoseklumas	Strateginės analizės, strategijos rengimo ir jos įgyvendinimo etapų nuoseklumas	Strateginės analizės, strategijos rengimo ir jos įgyvendinimo etapų nenuoseklumas
Strategijos išbaigtumas	Įgyvendinama išsamiai parengta ir patvirtinta strategija	Įgyvendinami besikeičiančių aplinkybių padiktuoti strateginiai sprendimai; atsižvelgiama į neprognozuotus atradimus
Formalizavimas	Strateginio valdymo etapus reglamentuoja formalizuota strateginio planavimo taisyklių ir procedūrų sistema	Strategijos įgyvendinimo etapai ribotai formalizuoti taikant strateginio planavimo taisykles ir procedūras
Sprendimų priėmimas ir iniciatyvos galia	Svarbiausias vaidmuo tenka valstybės institucijų iniciatyvai	Pripažįstama verslo ir visuomenės institucijų iniciatyva
Strateginių pokyčių valdymas	Vienpusis strategijos ir valdymo struktūros ryšys, pirmenybė teikiama direktyvoms	Dvipusis strategijos ir valdymo struktūros ryšys, pirmenybė teikiama bendravimui ir savivaldai
Privalumai	Strategijos kompleksiskumas, logiškumas, nuoseklumas, strateginių alternatyvų palyginamumas, strategijos įgyvendinimo ilgalaikė patirtis	Strateginio valdymo lankstumas, rėmimasis iniciatyva, trumpalaikių strateginių galimybių išnaudojimas
Trūkumai	Prognozavimo ir pasekmių numatymo sunkumai, trumpalaikių galimybių neišnaudojimas, nelankstumas	Organizaciniai sunkumai, ilgalaikių projektų realizavimo sunkumai, nedidelė patirtis

Nustatytinį ir plėtotinį metodologinius požiūrius pirmiausia skiria galimybė prognozuoti ateitį, strateginių sprendimų pasekmių numatymas ir vertinimas. Nustatytinis metodologinis požiūris remiasi prielaida, kad ateitį galima prognozuoti pakankamai tiksliai. Tačiau naftos kainų šokai, finansų krizės, ekonominiai ciklai ir kiti reiškiniai yra neprognozuojami, todėl tokios prielaidos negalima pripažinti besąlygiškai. Nustatytinis požiūris pripažįsta strateginių sprendimų pasekmių numatymo ir vertinimo galimybę net ir gana tolimai strateginei perspektyvai. Tačiau tokios prielaidos irgi negalima pripažinti besąlygiškai, nes kyla didelių sunkumų analizuojant ir lyginant įvairias strategines alternatyvas. Pagal nustatytinį požiūrį, pripažįstant galimybę prognozuoti ateitį ir vertinti strateginių sprendimų pasekmes, kartu teigiama išankstinio išsamaus strateginių tikslų apibrėžimo galimybė ir būtinybė. Suformulavus viso strateginio laikotarpio tikslus ir sudarius hierarchinę struktūrą – tikslų medį, parenkamos strateginės alternatyvos ir atliekama jų lyginamoji analizė.

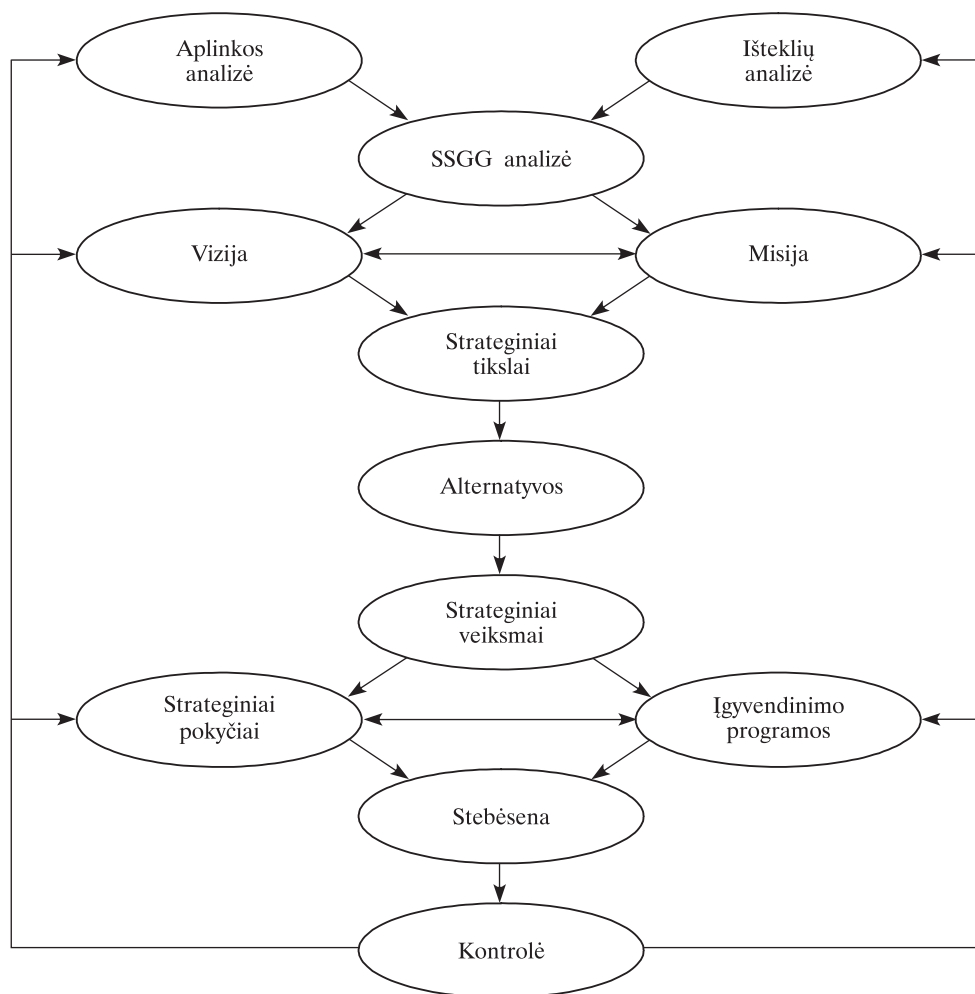
Remiantis nustatytiniu metodologiniu požiūriu, strateginis valdymas aiškinamas kaip nuoseklus procesas, susidedantis iš dabarties laikotarpio strateginės analizės, jos pagrindu kuriamos strategijos ateičiai ir jos įgyvendinimo. Nustatytiniu požiūriu

grindžiamos strategijos galutiniai tikslai apibrėžiami iš anksto, o strateginiai sprendimai priimami prieš strategiją įgyvendinant. Nustatytinis strateginis valdymas remiasi tam tikromis formalizuotomis strateginio planavimo taisyklėmis ir procedūromis, leidžiančiomis nuosekliai ir racionaliai analizuoti aplinką bei išteklius, apibrėžti strategijos tikslinę orientaciją, numatyti strateginių sprendimų alternatyvas, priimti galutinius strateginius sprendimus ir vėliau juos įgyvendinti.

Strateginio valdymo etapai – strateginė analizė, strategijos kūrimas ir jos įgyvendinimas – nuosekliai eina vienas po kito. Grįžtamieji ryšiai, kai tikslinami ir pildomi kai kurie ankstesni etapai, lemia tai, kad strateginis valdymas gali būti kelių ciklų. Paskutinis ciklas – tai strategijos įgyvendinimas, galutinai ją parengus. Strategija rengti pradama tik galutinai įvykdžius strateginės analizės etapą, o strategija įgyvendinama tik galutinai ją parengus. Strateginio valdymo nepertraukiamumas šiuo atveju garantuojamas – įgyvendinus parengtą ir patvirtintą strategiją, imama rengti nauja. Jei ankstesnė strategija įgyvendinama nesėkmingai arba įvyko esminių nenumatytų aplinkos pokyčių, nauja strategija gali būti pradama rengti anksčiau.

Formalizuotą strateginio planavimo eigą perteikia 1 paveiksle pateiktas nacionalinės ekonomikos plėtros nustatytinio strateginio valdymo grafinis modelis (žr. 1 pav.).

1 pav. Nacionalinės ekonomikos plėtros nustatytinio strateginio valdymo grafinis modelis

Kaip matyti iš pateikto grafinio modelio, nacionalinės ekonomikos plėtros nustatytinio strateginio valdymo pakopos yra šios:

1. *Aplinkos analizė*. Analizuojami nacionalinės ekonomikos aplinkos pokyčiai, nacionalinės ekonomikos plėtros politiniai, teisiniai, ekonominiai, socialiniai ir technologiniai veiksniai, pasaulinės rinkos konkurencinės sąlygos.

2. *Išteklų analizė*. Analizuojami svarbiausi nacionalinės ekonomikos ištekliai (gamtiniai, žmonių, fizinio kapitalo, finansiniai, verslumo ir mokslo), vertinama kiekvieno jų reikšmė šalies ekonomikos augimui ir jos nacionalinio konkurencingumo plėtojimui.

3. *SSGG analizė*. Stiprybių, silpnybių, galimybių ir grėsmių (SSGG) analizė – tai aplinkos ir išteklų analizės rezultatų apibendrinimas, leidžiantis įvertinti nacionalinės ekonomikos būklę šiais keturiais aspektais.

4. *Vizijos numatymas*. Atlikus strateginę analizę, numatoma nacionalinės ekonomikos augimo ilgalaikė perspektyva, didžiausią dėmesį skiriant ekonomikos socialinei paskirčiai ir ekonomikos konkurencingumui. Numatomi esminiai šalies ekonomikos pokyčiai ir juos lemiantys veiksniai.

5. *Misijos apibrėžimas*. Įvertinus nacionalinės ekonomikos būklę ir numčius jos ateitį (viziją), apibrėžiama misija – konkrečiau atskleidžiamos ir pagrindžiamos valstybės pasirinktos bendriausios ateities tikslinės nuostatos ir veiksmų kryptys.

6. *Strateginių tikslų apibrėžimas*. Formuluojuant strateginius tikslus, aiškiai įvardijama, ko siekiama strateginiu laikotarpiu. Be ekonominių tikslų, numatomi ir politiniai bei socialiniai nacionalinės ekonomikos plėtros strateginiai tikslai. Strateginiai tikslai gali būti sukonkretinami sudarant hierarchinę struktūrą – vadinamąjį tikslų medį.

7. *Strateginių alternatyvų kūrimas*. Priimant strateginius sprendimus, būtinai renkama iš kelių alternatyvų. Parengiamos svarbiausių valstybės veiksmų ir priemonių, užtikrinančių valstybės misijos ir strateginių tikslų įgyvendinimą, alternatyvos.

8. *Strateginių veiksmų programa*. Įvertinus strategines alternatyvas ir palyginus jas pagal pasirinktus kriterijus, rengiama galutinė valstybės strateginių veiksmų ir priemonių, skirtų misijai ir strateginiams tikslams įgyventi, programa.

9. *Strateginių pokyčių valdymas*. Nacionalinės ekonomikos plėtros strategija susijusi su šalies pažanga ir lemia pokyčius visuomenės, jos grupių ir kiekvieno individo gyvenime. Įgyvendinant naują strategiją, keičiasi ne tik didžiosios visuomenės dalies veikla, bet ir vertybės bei įsitikinimai. Strateginių pokyčių valdymas – tai iniciatyvi veiklos ir gyvenimo naujovių paieška. Visuomenės pokyčiai nėra stichiški, jie valdomi. Pirmiausia turi keistis nacionalinės ekonomikos valdymo struktūra – valdyme dalyvaujančių valstybinių institucijų sudėtis, jų funkcijos ir organizacinė struktūra. Nustatytiniam strateginiam valdymui būdingas vienpusis ryšys tarp strategijos ir struktūros: pirmiausia parengiama strategija ir tik tada pasirenkama struktūra, kuri veiksmingiausiai galėtų ją įgyvendinti. Nustatytinis strateginis valdymas pagrįstas direktyvos principu: aukštesnio lygio valdymo grandys duoda nurodymus žemesnėms grandims. Apskritai nacionalinės ekonomikos pokyčių strateginį valdymą reikia išsamiau tirti.

10. *Strategijos įgyvendinimo programos*. Įgyvendinant nacionalinės ekonomikos plėtros strategiją, jos tikslai, veiksmai ir priemonės turi būti konkretinami ir nuosekliai išdėstomi nacionalinėse programose, vyriausybės programose ir veiksmų planuose, ministerijų ir kitų valstybės žinybų veiksmų planuose. Ekonominę strategijos įgyvendinimą garantuoja valstybės finansiniai ištekliai ir jų paskirstymo sistema.

11. *Stebėseną*. Fiksuojami tam tikro laikotarpio nacionalinės ekonomikos plėtros strategijos įgyvendinimo rezultatai ir išorinėje aplinkoje vykstantys pokyčiai. Tam taikomos specifinės strategijos įgyvendinimo stebėsenos (*monitoring*) procedūros.

12. *Kontrolė*. Tikrinama, kaip nacionalinės ekonomikos ir jos aplinkos kitimo tendencijos atitinka prielaidas, padarytas rengiant strategiją, strategijos įgyvendinimo

rezultatai lyginami su joje numatytais. Pastebėjus nukrypimus, strategija gali būti tikslinama arba rengiama nauja.

Kompleksiškumas, logiškumas, nuoseklumas, strateginių alternatyvų palyginamumas, ilgalaikė patirtis yra didžiausi nustatytinio metodologinio požiūrio į nacionalinės ekonomikos plėtros strateginį valdymą privalumai. Tokiu požiūriu pagrįsta strategija apima visą nacionalinę ekonomiką ir jos svarbiausias problemas, leidžia gauti visuminį (sinergijos) efektą, kontroliuoti, kaip strategija įgyvendinama ir kaip ji atitinka kintančią aplinką. Be to, ji leidžia iš anksto apibrėžti strateginius tikslus ir atsižvelgiant į juos analizuoti, vertinti bei lyginti įvairias strateginių sprendimų alternatyvas. Nustatytinis strateginis valdymas yra nuoseklus ir išbaigtas procesas, taikoma formalių taisyklių ir procedūrų sistema atitinka šio proceso etapų seką. Nustatytinis metodologinis požiūris išsiplėtojo iš formalizuotos strateginio planavimo sistemos, daug dešimtmečių taikytos įmonėms ir daugeliui rinkos ekonomikos šalių.

Pagrindiniai nacionalinės ekonomikos plėtros nustatytinio strateginio valdymo trūkumai yra šie: prognozavimo ir sprendimų pasekmių numatymo sunkumai, neprognozuotų galimybių ir atradimų neišnaudojimas, formalizuotos strateginio planavimo sistemos nelankstumas. Vis dėlto ne visos prognozės ir prielaidos, darytos kuriant nustatytinę strategiją, pasitvirtina. Pavyzdžiui, nacionalinės ekonomikos plėtros strategijos įgyvendinimą gali sutrikdyti nelauktos technologijų permainos, netikėti pasaulinės rinkos ir tarptautinės politinės padėties pokyčiai. Kartais tikslinga atsakyti kai kurių iš anksto numatytų strateginių alternatyvų, jeigu didesnę naudą galima gauti išnaudojant nenumatytas galimybes. Tačiau nustatytinis strateginis valdymas pirmenybę teikia iš anksto numatytiems tikslams, o ne naujoms, nors ir labai naudingoms, galimybėms. Formalizuota strateginio planavimo sistema pernelyg gremėzdiška ir biurokратиška, kartais ji trukdo operatyviai reaguoti į aplinkos pokyčius. Ji sunkiai suderinama su novatoriškumu dėl daugybės biurokratinių procedūrų, kurios trukdo priimti gilesniu strateginiu mąstymu grindžiamus sprendimus.

Vis dėlto pastarųjų metų tyrimai rodo, kad nustatytinis strateginis valdymas, grindžiamas formalizuota strateginio planavimo sistema, leidžia priimti geresnius strateginius sprendimus. Nustatytinis strateginis valdymas tobulinamas, pavyzdžiui, taikant scenarijų analizės metodą. Ilgo laikotarpio strateginis planavimas kartais būna nesėkmingas todėl, kad pernelyg pasitikima formalia planavimo technika ir pamirštama, kad ateitis nėra visiškai prognozuojamas dalykas. Net geriausiai planavimo technikos požiūriu parengtus strateginius planus gali sugriauti nenumatytos ir nepalankios aplinkybės, o tai labai dažnai pasitaiko tikrovėje.

Taikant scenarijų analizės metodą, skiriami ir analizuojami keli galimi nacionalinės ekonomikos ir jos aplinkos kitimo scenarijai (optimistiniai ir pesimistiniai), numatomos atitinkamos strateginės alternatyvos ir jų įgyvendinimo tikimybė. Šis metodas – tai ne vien formali planavimo technika, jį taikant mąstoma strategiškai ir kuriama daugiau įvairių strateginių alternatyvų, kurios gali būti įgyvendinamos skirtingomis aplinkybėmis. Taigi taikant scenarijų analizės metodą atsiranda daugiau galimybių planuoti galimas ateities alternatyvas.

Tobulinti nacionalinės ekonomikos nustatytinį strateginį valdymą galima didinant verslo grandžių ir visuomenės institucijų iniciatyvos vaidmenį. Ekonomikos plėtros strateginis planavimas, grindžiamas valstybės institucijų iniciatyva, dažniau būna blogas negu geras, nes valstybės institucijos nepakankamai gerai supranta ir gali įvertinti verslo realijas bei visuomenės sluoksnių interesus. Į strateginį planavimą įtraukiant verslo grandis ir visuomenės institucijas, ugdoma jų atsakomybė už bendrai priimtus strateginius sprendimus, o tai yra labai svarbi sėkmingo strategijos įgyvendinimo prielaida.

Nacionalinės ekonomikos plėtros nustatytinį strateginį valdymą taip pat galima tobulinti, derinant esamos ir būsimos padėties formalų strateginį planavimą.

Dažniausiai vadovaujamosi strateginio atitikimo (*strategic fit*) principu (Hill, Jones 2004), kai priimami sprendimai derinami taip, kad šalies ekonominiai ištekliai ir gebėjimai atitiktų išorines galimybes. Atsižvelgiant į šį principą, stengiamasi *esamus* nacionalinius išteklius derinti su *esamomis* išorinėmis galimybėmis, o ne plėtoti *naujus* nacionalinius išteklius, orientuojantis į *būsimas* išorines galimybes. Todėl strateginio atitikimo požiūriu sunku paaiškinti, kodėl kyla tų šalių ekonomika, kurios, atrodo, neturėjo išteklių ir gebėjimų išskirti.

Kai kurių nacionalinių ekonomikų (ekonominėje literatūroje vadinamų „tigras“) sėkmingą plėtrą lemia tai, kad šalys kėlė strateginius tikslus, neatitinkančius jų turimų išteklių ir gebėjimų. Galima sakyti, šalys vadovavosi strateginio ketinimo principu (*strategic intent*) (Hill, Jones 2004) – jos siekė tapti lyderėmis tam tikrose veiklose ir išplėtoti savo išteklius ir gebėjimus, kurie leistų užimti lyderio poziciją. Strateginio atitikimo ir strateginio ketinimo principai papildė vienas kitą. Strateginis ketinimas yra labiau orientuotas į nacionalinės ekonomikos raidą ir siejamas su naujų šalies išteklių ir gebėjimų plėtojimu. Strateginis atitikimas nukreiptas į tai, kad turimi šalies ekonominiai ištekliai ir gebėjimai atitiktų susiklosčiusias išorines aplinkybes.

Plėtotinis metodologinis požiūris į strateginį valdymą atsirado palyginti neseniai, siekiant išvengti nustatytinio metodologinio požiūrio trūkumų. Susidūrus su dideliais praktiniais prognozavimo sunkumais, suabejota prognozavimo galimybe, prognozavimas net laikytas nereikalingu laiko ir lėšų švaistymu. Plėtotinės metodologinės krypties atstovų nuomone, jei nėra galimybės prognozuoti ateitį ir numatyti strateginių sprendimų pasekmes, negalima iš anksto, pradiname strategijos rengimo etape, apibrėžti strateginio laikotarpio tikslų. Strateginiai tikslai nustatomi pamažu, aiškėjant vidaus ir išorės padėčiai.

Verslo istorijoje žinoma daug atvejų, kai neprognozuoti įvykiai atvėrė įmonėms naujų galimybių ir parodė pelningas veiklos kryptis. Daugelis įmonių sėkmingai įgyvendintų strategijų buvo ne iš anksto suplanuotos, bet įžvalgiai „aptiktos“. Dažnai naujas galimybes atveria moksliniai atradimai. Kartais lemia kitokios priežastys. Pavyzdžiui, nedidelės JAV programavimo įmonės *WRQ* darbuotojas, norėdamas savo asmeninę kompiuterį kaip terminalą prijungti prie kompanijos *Hewlett Packard* kompiuterio, pats parengė programinį paketą, nes tokios paskirties programinės įrangos tuomet nebuvo. Įmonė *WRQ* šį programinį paketą pasiūlė parduoti kitoms įmonėms. Paklausa buvo didelė ir įmonė per 15 metų gavo apie 100 mln. JAV dolerių iš terminalo imitacijos (emuliacijos) programinės įrangos pardavimų (Hill, Jones 2004).

Nacionalinės ekonomikos plėtros nustatytinis strateginis valdymas kritikuotinas dėl valstybės institucijų iniciatyvos vyravimo rengiant strategiją. Plėtotinio metodologinio požiūrio į strateginį valdymą atstovai pripažįsta verslo grandžių ir visuomenės institucijų iniciatyvos svarbą. Didelį jų indėlį rengiant strategiją rodo Airijos ir daugybės kitų šalių patirtis. Plėtotinė strategija pirmenybę teikia valstybės institucijų, verslo grandžių ir visuomenės institucijų bendradarbiavimui, strateginį valdymą vykdančių ekonomikos subjektų savivaldai.

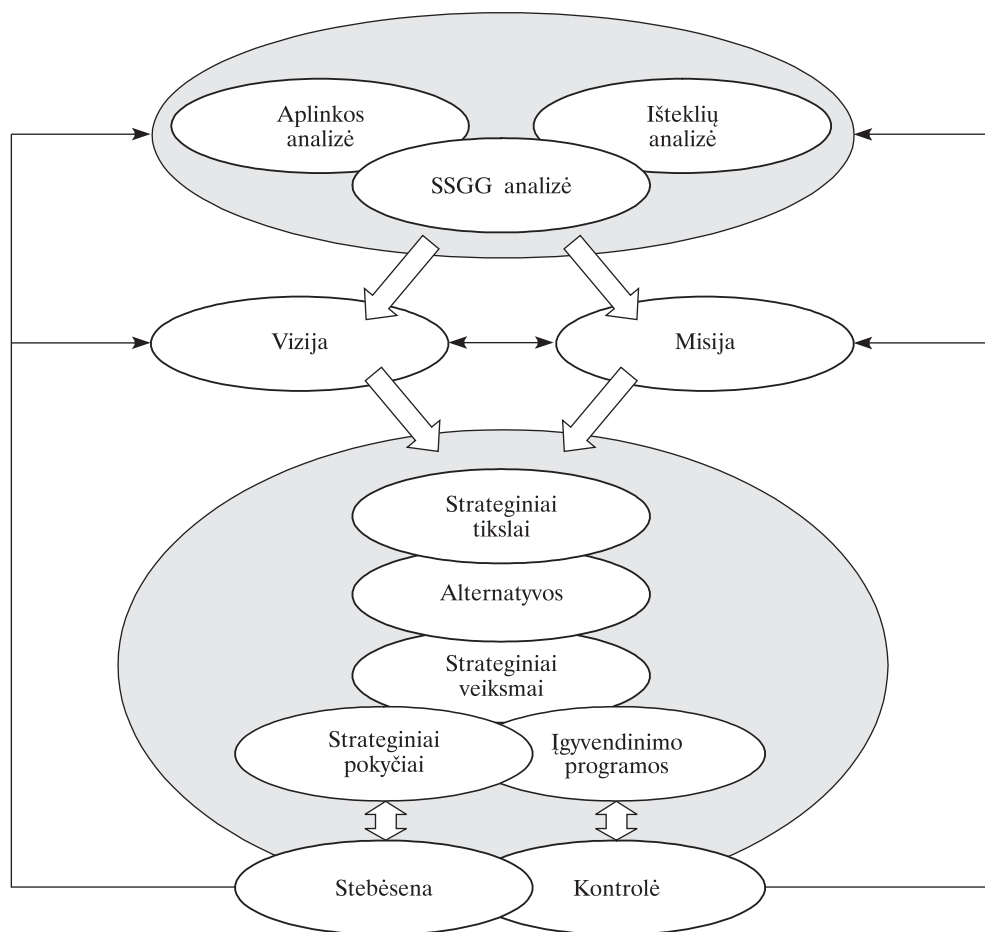
Pagal plėtotinį metodologinį požiūrį, nacionalinės ekonomikos plėtros strategija turi būti kuriama nuolatos, negalima iš karto parengti išbaigtos viso būsimą laikotarpio strategijos. Plėtotinis strateginis valdymas grindžiamas tam tikromis formalizuotomis taisyklėmis ir procedūromis, bet jos nesudaro nuoseklios ir logiškos visumos, kuri apimtų strateginę analizę, strategijos kūrimą ir jos įgyvendinimą. Trūkstant formalizuotų taisyklių ir procedūrų, remiamasi sukauptomis žiniomis, patirtimi ir kūrybiškumu.

Plėtotiniu požiūriu pagrįstos strategijos galutinė tikslinė orientacija nėra žinoma iš anksto, tam tikri strateginiai sprendimai priimami nuolatos, visu strategijos įgyvendinimo laikotarpiu. Strateginė analizė, strategijos kūrimas ir jos įgyvendinimas yra glaudžiai susiję ir susipynę, nauji sprendimai priklauso nuo ankstesnių sprendimų įgyvendinimo rezultatų ir susiklosčiusių aplinkybių. Iš 2 paveiksle pateikto grafino

modelio matyti, kad nacionalinės ekonomikos plėtotinio strateginio valdymo etapai nėra nuoseklūs.

Plėtotinė strategija nėra galutinai priimta strategija, tai nuolatos iškeliami pasiūlymai, kuriuos nagrinėja strateginį valdymą vykdančios ekonomikos subjektai. Kaip nuolatinių eksperimentų, diskusijų, derybų ir pažinimo veiksmų rezultatas iškyla vis nauji strateginiai tikslai ir imamasi vis naujų veiksmų jiems įgyvendinti. Taigi plėtotiniu metodologiniu požiūriu grindžiamam strateginiam valdymui būdingi lygiagrečiai vykstantys, bet netapatūs strategijos plėtotės ir atnaujinimo ciklai. Sudaryti tokių ciklų grafinį modelį sudėtinga. Pateiktame plėtotinio strateginio valdymo grafiniame modelyje (žr. 2 pav.) tamsesne spalva pažymėtos lygiagrečiai vykstančių strateginio valdymo ciklų sritys. Iš modelio matyti, kad vienas nuo kito labiau atsijusios strateginės analizės (aplinkos, išteklių, SSGG), vizijos ir misijos numatymo pakopos. Strategijos kūrimo ir jos įgyvendinimo etapai taip susiję tiesioginiais ir grįžtamaisiais ryšiais, kad jų skirti beveik neįmanoma. Šiek tiek labiau atsijusios stebėsenos ir kontrolės pakopos.

2 pav. Nacionalinės ekonomikos plėtos plėtotinio strateginio valdymo grafinis modelis

Plėtotinis metodologinis požiūris į strateginį valdymą įprastas toms šalims, kurioms nepriimtinos iš anksto parengtos ir išbaigtos strategijos. Strateginiai pokyčiai neprognozuojami iš anksto, o strateginiai sprendimai priimami išsamiau išnagrinėjus susiklosčiusias aplinkybes. Plėtotinis metodologinis požiūris pripažįsta dvipusį strategijos ir valdymo struktūros ryšį: strateginiai sprendimai priklauso nuo valdymo struktūros, o pastarajai turi įtakos strategija. Strategija ir struktūra kuriama ir plėtojama lygia greta, stengiantis prisitaikyti prie kintančios aplinkos.

Svarbiausi plėtotinio metodologinio požiūrio privalumai yra šie: lankstumas, žmogaus kūrybiškumas, naujų galimybių ir atradimų išnaudojimas. Plėtotinis metodologinis požiūris yra lankstesnis nei nustatytinis metodologinis požiūris. Nors formalizuota strateginio planavimo sistema nėra visiškai atmetama, formalizuotų taisyklių ir procedūrų sistema nėra tokia gremėzdiška ir biurokratiška, kad trukdytų operatyviai reaguoti į aplinkos pokyčius. Pagal plėtotinį metodologinį požiūrį, strategijos rengimo ir jos įgyvendinimo etapai nėra atsiję, todėl galima tikslinti ir keisti ankstesnius strateginius sprendimus. Žmonių žinios, patirtis ir kūrybiškumas kompensuoja strateginės analizės, strategijos rengimo ir jos įgyvendinimo formalizuotų taisyklių ir procedūrų stoką. Kitaip nei laikantis nustatytinio požiūrio, atsižvelgiama ne vien į iš anksto pasirinktas strategines alternatyvas, bet ir į naujas galimybes ir atradimus.

Plėtotinio metodologinio požiūrio pagrindiniai trūkumai yra organizaciniai ir ilgalaikių projektų įgyvendinimo sunkumai, nedidelė praktinė patirtis rengiant strategiją. Stokojant logiškumo ir nuoseklumo, susitelkiant į nacionalinės ekonomikos atskiras problemas, o ne į jų visumą, prarandamas sinergijos efektas. Be to, nėra galimybių įvertinti ir palyginti strateginių sprendimų alternatyvas pagal bendrus tikslus ir kriterijus. Nesant tinkamos formalizuotų taisyklių ir procedūrų sistemos, sudėtinga organizuoti strateginės analizės ir strategijos rengimo darbus, kontroliuoti strategijos įgyvendinimą. Nacionalinės ekonomikos plėtrai užtikrinti būtina iš anksto patvirtinti kai kuriuos ilgalaikius strateginius projektus, nes, pavyzdžiui, transporto infrastruktūros kūrimas arba telekomunikacijų tinklų statyba trunka daugelį metų. Tokiais atvejais eksperimentuoti galima tik iš pradžių, vėliau strategija turi būti išdėstyta ilgalaikiuose projektuose. Plėtotinis metodologinis požiūris atsirado gerokai vėliau nei nustatytinis, todėl tokio požiūrio praktinio taikymo patirtis nedidelė. Palyginti su nustatytiniu požiūriu, jis nėra pakankamai logiškas, nuoseklus ir išbaigtas.

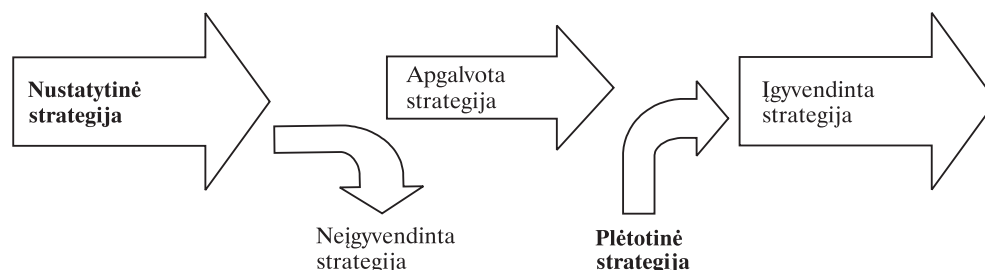
2. Nacionalinės ekonomikos plėtros strateginis valdymas derinant nustatytinį ir plėtotinį metodologinius požiūrius

Nustatytinis ir plėtotinis metodologiniai požiūriai traktuotini kaip kraštutiniai požiūriai. Jiems abiem būdingi privalumai ir trūkumai. Nacionalinės ekonomikos plėtros strateginiam valdymui šie požiūriai priimtini ir taikomi juos derinant, nors kiekvieno jų atstovai dažniausiai tam griežtai prieštarauja. Derinant nustatytinį ir plėtotinį metodologinį požiūrius, radosi didesnė strateginio valdymo metodologinių kryptių įvairovė: vienos iš jų – tai nustatytinis požiūris, papildytas plėtotinio požiūrio nuostatomis, kitos – plėtotinis požiūris, papildytas kai kuriomis nustatytinio požiūrio nuostatomis.

Iš 3 paveikslo matyti, kaip nustatytinį ir plėtotinį metodologinius požiūrius galima sieti įgyvendinant nacionalinės ekonomikos plėtros strategiją (Hill, Jones 2004). Įgyvendinta strategija – tai nustatytinės (suplanuotos) strategijos, kuri pavadinta apgalvota strategija, dalis ir plėtotinė strategija. Šiuo atveju plėtotinė strategija yra nesuplanuoti atsakomieji veiksmai į nenumatytas aplinkybes, neprognozuotus atradimus ir galimybes. Tokie veiksmai nėra formalaus planavimo rezultatas, dažniausiai tai būna pavienių ekonomikos subjektų iniciatyva.

Vienų ekonominių procesų strateginį valdymą tikslingiau grįsti nustatytinėmis, kitų – plėtotinėmis metodologinėmis nuostatomis. Pasirenkant metodologines nuostatas, reikia atsižvelgti į tam tikrą ekonomikos dvilypumą: 1) savireguliaciją ir valstybinį reguliavimą; 2) ilgalaikes tendencijas ir cikliškumą; 3) stabilumą ir krizes; 4) nacionalinius interesus ir tarptautinius apribojimus; 5) perimamumą ir politinius interesus; 6) sutarimą ir socialinius konfliktus.

3 pav. Nustatytinio ir plėtotinio metodologinių požiūrių derinimas įgyvendinant strategiją

Vienas strategines alternatyvas galima sėkmingai įgyvendinti, jeigu darniai veikia ekonomikos savireguliacijos mechanizmas ir valstybės svarbiausias uždavinys yra palaikyti darnų jo veikimą arba jį reformuoti (sustiprinti). Kitoms strateginėms alternatyvoms įgyvendinti būtinai reikia specifinių valstybinio reguliavimo priemonių. Ekonomikos savireguliacijos mechanizmas apima konkurenciją prekių, darbo ir finansų rinkose, nuosavybės santykius, įmonių steigimo, veiklos ir likvidavimo sąlygas, žmonių tarpusavio santykius ir kt. Mechanizmo efektyvumas lemia išteklių paskirstymo ir darbo pasidalijimo efektyvumą, rinkos dalyvių mainų operatyvumą, dydį ir pigumą.

Reformuojant ekonomikos savireguliacijos mechanizmą, tobulinamos institucijos – teisinės normos ir valstybės kontrolės organizacinės struktūros. Išplėtos rinkos ekonomikos šalyse, nors ir reformuojamas, savireguliacijos mechanizmas keičiasi tolygiai. Šuoliškumas būdingas tik pereinamosios ekonomikos šalims. Tačiau visų šalių ekonomikos savireguliacijos mechanizmo tobulinimas dažniausiai yra jų iš anksto suplanuoti kryptingi veiksmai. Vadinasi, nacionalinės ekonomikos plėtos strateginių alternatyvų, kurių pasirinkimą lemia ekonomikos savireguliacijos mechanizmas, įgyvendinimą labiau tinka grįsti nustatytinėmis nuostatomis.

Kai strateginėms alternatyvoms įgyvendinti reikia specifinių valstybinio reguliavimo priemonių, labiau priimtinos plėtotinės metodologinės nuostatos. Tokios valstybinio reguliavimo priemonės yra makroekonominio šalies stabilumo užtikrinimas, žmonių kapitalo ir fizinės infrastruktūros plėtojimas, mokslinių tyrimų rėmimas ir technologijų plėtojimas, inovacijų plėtojimo sistemos ir atitinkamos kultūros kūrimas, palankių užsienio prekybai sąlygų kūrimas, socialinės partnerystės šalies pažangai pasiekti organizavimas ir pan. Numatyti tokios veiklos galimybes ir iš anksto suplanuoti jos kryptis valstybei pernelyg sudėtinga, dėl greitai kintančių vidaus ir išorės aplinkybių dažniausiai net neįmanoma. Tokiu atveju strateginius sprendimus labiau tiktų grįsti plėtotinės metodologijos nuostatomis.

Nacionalinės ekonomikos mastu svarbiausia yra ekonominio augimo strategija. Ekonominis augimas – tai nacionalinio produkto gamybos visiško išteklių panaudojimo sąlygomis didėjimo ilgalaikė tendencija. Šis ekonominio augimo sąvokos apibrėžimas nereiškia, kad tikrovėje ekonomika tolygiai juda iš vienos visiško išteklių panaudojimo būsenos į kitą. Ekonomikos plėtrai būdingas tam tikras cikliškumas – nacionalinio produkto gamybos kitimas, svyruojantis apie tam tikrą ilgalaikės tendencijos (trendo) liniją. Ekonominis ciklas – tai keturios nuosekliai viena po kitos einančios fazės: pakilimas, nuosmukis, depresija, pagyvėjimas. Nacionalinio produkto gamybos didėjimo ilgalaikė tendencija rodo, kad cikliniai pakilimai viršija ciklinius nuosmukius, ir trendo linija kyla aukštyn.

Kai kurias nacionalinės ekonomikos plėtos strategines alternatyvas lemia su ekonomikos plėtos ilgalaikė tendencija susiję veiksniai. Jie ekonomikos specialistų visapusiškai ištirti. Tokių veiksmų pasekmes galima numatyti iš anksto, remiantis mokslinio prognozavimo metodais (OECD 2003). Tai leidžia taikyti nustatytiniu požiūriu pagrįstą nacionalinės ekonomikos plėtos strateginį valdymą. Ekonominio

ciklo lemiamoms strategijoms labiau tinka plėtotinis metodologinis požiūris, nes iš anksto numatyti ekonominio ciklo fazių pradžia, trukmė ir veiksnius dažniausiai nėra galimybių.

Nacionalinės ekonomikos plėtros strateginės alternatyvos turi būti parenkamos atsižvelgiant į tai, ar nacionalinės ir pasaulinės ekonomikos padėtis yra stabili, ar krizinė. Krizinė padėtis gali susidaryti ne tik dėl ekonomikos nuosmukio arba depresijos, kai smarkiai padidėja nedarbas. Reikšmingas makroekonominio nestabilumo veiksnys – infliacija. Ekonomikos krizes gali lemti ir įvairūs kiti veiksniai: tarptautinės finansų krizės, politiniai ir kariniai konfliktai, energetinių išteklių (pvz., naftos) kainų šokai ir pan. Todėl stabilios ekonomikos sąlygoms labiau tinka plėtotiniu metodologiniu požiūriu pagrįstos strategijos, o strategijos, kurios nėra „jautrios“ kriziniams veiksniams, gali būti grindžiamos nustatytinėmis metodologinėmis nuostatomis.

Nacionalinė ekonomika yra pasaulinės ekonomikos sudedamoji dalis. Strateginio valdymo požiūriu, pasaulinė ekonomika – tai aplinka, į kurios kitimo tendencijas svarbu atsižvelgti nustatant tam tikrus tarptautinius apribojimus, turinčius įtakos įgyvendinant nacionalinius interesus. Nacionaliniai interesai sietini su ilgalaikiais šalies tikslais – užtikrinti kuo spartesnę šalies ekonominę augimą ir jos ekonomikos konkurencingumą pasaulinėje rinkoje. Nacionaliniams interesams atstovauja ir juos gina valstybė. Tam, kad sėkmingiau atstovautų ir gintų nacionalinius interesus, valstybė iš anksto juos apsibrėžia ir deklaruoja. Todėl rengiant nacionalinės ekonomikos plėtros strategines alternatyvas, įgyvendinančias nacionalinius interesus, labiau tinka vadovautis nustatytinėmis metodologinėmis nuostatomis.

Giandama savo nacionalinius interesus, valstybė turi atsižvelgti ir į tarptautinius apribojimus, kurie lemiami išorinių aplinkybių ir dažniausiai būna iš anksto nenuspėjami (tik dalis išorės apribojimų būna iš anksto nustatyti tarptautinėmis sutartimis). Strategines alternatyvas, kurias tenka derinti prie besikeičiančių tarptautinių apribojimų, tikslinga grįsti plėtotinės metodologijos nuostatomis.

Nacionalinės ekonomikos plėtros strateginis valdymas vyksta politinėje aplinkoje, kur įvairios politinės partijos reiškia skirtingus politinius interesus. Dėl politinių partijų ideologinių pažiūrų prieštaravimo sunku vykdyti nacionalinės ekonomikos plėtros strateginį valdymą. Kita vertus, nuomonių įvairovė padeda atrinkti geriausias strategines alternatyvas, reikliau kontroliuoti jų įgyvendinimą, strategiją laiku patikslinti arba rengti naują strategiją. Tačiau keičiantis valdančiosioms politinėms partijoms ir jų koalicijoms, kyla strateginių sprendimų perimamumo problema.

Ateinanti į valdžią nauja politinė partija ar kelių partijų koalicija negali ir neprivalo visiškai perimti buvusių valdančiųjų politinių partijų nacionalinės ekonomikos plėtros strategijos ir jos įgyvendinimo organizacinio mechanizmo. Dažnai naujos politinės partijos į valdžią ateina dėl to, kad ankstesnės laiku nepakoregavo ekonominės strategijos pagal naują šalies ir tarptautinę padėtį arba netinkamai ją įgyvendino. Be to, politinių partijų pasikeitimas sukuria naują politinę padėtį šalyje. Nors stengiamasi kaip galint siekti politinių partijų sutarimo nacionalinės ekonomikos plėtros strategijos klausimu, vis dėlto pripažįstama, kad visiško susitarimo būti negali. Kad ir kokie dideli nesutarimai kyla diskutuojant politinėms partijoms, galutinį sprendimą dėl naujos strategijos priima valdžią perėmusi partija ar partinė koalicija.

Nacionalinės ekonomikos plėtros strateginės alternatyvos nėra vienodai perimamos ir atitinkančios įvairių partijų politinius interesus. Vienas iš jų pasirenka ir imasi įgyvendinti tik tam tikros politinės partijos, o kitos yra perimamos valdančiųjų politinių partijų. Politiniais interesais grindžiamoms nacionalinės ekonomikos plėtros strateginėms alternatyvoms įgyvendinti labiau tinka plėtotinio metodologinio požiūrio, o perimamumu pasižyminčioms strateginėms alternatyvoms – nustatytinio metodologinio požiūrio nuostatos.

Ekonominių interesų turi ne tik politinės partijos, bet ir verslo atstovai bei atskiros socialinės grupės. Tie interesai gali būti gana prieštaringi, dėl jų kartais kyla

socialinių konfliktų. Kartais net ir nesutampant interesams pavyksta pasiekti tam tikrą sutarimą. Tokio sutarimo pavyzdys – dažnai sudaromi trišaliai susitarimai tarp valdžios, profesinių sąjungų ir darbdavių atstovų, taip pat susitarimai, kuriuos, be minėtų šalių, pasirašo ir politinės partijos bei kitos visuomeninės organizacijos.

Socialinių konfliktų būna labai įvairių ir neprognuojamų. Todėl nacionalinės ekonomikos plėtros strateginį valdymą, susijusį su socialiniais konfliktais, geriau grįsti plėtotiniu metodologiniu požiūriu. Strateginės alternatyvos, kurių įgyvendinimą garantuoja pasirašyti susitarimai, gali būti grindžiamos nustatytinėmis metodologinėmis nuostatomis.

Nustatytinio ir plėtotinio strateginio valdymo skiriamosios ypatybės matyti iš 2 lentelės.

2 lentelė

Nacionalinės ekonomikos plėtros nustatytinio ir plėtotinio strateginio valdymo derinimas

Nustatytinis strateginis valdymas	Plėtotinis strateginis valdymas
Savireguliacija	Valstybinis reguliavimas
Ilgalaikės tendencijos	Cikliškumas
Stabilumas	Krizės
Nacionaliniai interesai	Tarptautiniai apribojimai
Perimamumas	Politiniai interesai
Sutarimas	Socialiniai konfliktai

Iš pateiktos lentelės matyti, kad nacionalinės ekonomikos plėtros nustatytinis ir plėtotinis strateginis valdymas nėra du visiškai savarankiški procesai. Iš tikrųjų strateginės alternatyvos gali būti grindžiamos derinant nustatytinio ir plėtotinio metodologinių požiūrių nuostatas. Šių požiūrių pasirinkimą lemia nacionalinės ekonomikos būklė ir jos strateginio valdymo galimybės.

Išvados

Apibendrinant straipsnyje aptartus nustatytinį ir plėtotinį metodologinius požiūrius į nacionalinės ekonomikos plėtros strateginį valdymą, jų ypatybes ir derinimo principus, daromos tokios svarbiausios išvados:

1. Nacionalinės ekonomikos plėtros strateginio valdymo kryptys dar nėra nusistovėjusios, todėl, kalbant apie jas, tenka remtis įmonių strateginiam valdymui taikomomis nustatytinio ir plėtotinio metodologinių požiūrių nuostatomis. Ilgalaikė Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtotės iki 2015 metų strategija parengta laikantis nustatytinio metodologinio požiūrio.

2. Ilgalaikė Lietuvos ekonomikos plėtotės strategija patvirtinta šalies Vyriausybės ir Parlamento. Vis dėlto galima kalbėti tik apie šalies ekonomikos strateginio valdymo, suprantamo kaip valstybės vykdoma nuolatinė ciklinė strateginės analizės, strategijos rengimo ir jos įgyvendinimo funkcija, pradinį stichinių veiksmų etapą. Pirmiausia tai lemia nepakankamas nacionalinės ekonomikos plėtros strateginio valdymo metodologinis pagrindimas.

3. Svarbiausi nustatytinio metodologinio požiūrio į nacionalinės ekonomikos plėtros strateginį valdymą privalumai yra šie: kompleksiskumas, logiškumas, nuoseklumas, strateginių alternatyvų palyginamumas, ilgalaikė patirtis. Pagrindiniai šio požiūrio trūkumai – tai prognozavimo ir sprendimų pasekmių numatymo sunkumai, neprognuotų galimybių ir atradimų neišnaudojimas, formalizuotos strateginio planavimo sistemos nelankstumas.

4. Svarbiausi plėtotinio metodologinio požiūrio privalumai yra lankstumas, žmogaus kūrybiškumas, naujų galimybių ir atradimų išnaudojimas. Ilgalaikių projektų ir

organizaciniai sunkumai, nedidelė praktinė patirtis rengiant strategiją yra pagrindiniai šio požiūrio trūkumai.

5. Nustatytinis ir plėtotinis metodologiniai požiūriai yra kraštutiniai. Jie abu turi privalumų ir trūkumų. Nacionalinės ekonomikos plėtros strateginiam valdymui šie požiūriai priimtini ir taikomi juos derinant. Vienu ekonominių procesų strateginį valdymą tikslingiau grįsti nustatytinės, kitų – plėtotinės metodologijos nuostatomis.

6. Nacionalinės ekonomikos plėtros nustatytinio ir plėtotinio strateginio valdymo griežtai atsieti neįmanoma. Nacionalinės ekonomikos reiškiniams, susijusiems su savireguliacija, ilgalaikėmis tendencijomis, stabilumu, nacionaliniais interesais, politiniu perimamumu ir socialiniu sutarimu, labiau priimtinas nustatytiniu metodologiniu požiūriu grindžiamas strateginis valdymas, plėtotinės metodologinės nuostatos labiau tinka tai nacionalinei ekonomikai, kuriai būdingas valstybinis reguliavimas, cikliškumas, krizės, tarptautiniai apribojimai, politiniai interesai ir socialiniai konfliktai.

Literatūra

- Ansoff H. 1979: *Strategic Management*. New York: John Wiley.
- David F. 1995: *Concepts of Strategic Management*. New Jersey: Prentice Hall.
- Hill C., Jones G. 2004: *Strategic Management*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Lietuvos Respublikos ūkio ministerija (LRŪM), Lietuvos mokslų akademija, Vilniaus Gedimino technikos universitetas 2003: Ilgalaikė Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtotės iki 2015 metų strategija. – *Lietuvos mokslas* 41.
- Lynch R. 1997: *Corporate Strategy*. London: Pitman Publishing.
- Porter M. 1980: *Competitive Strategy: Techniques for Analysing Industries and Competitors*. New York: Free Press.
- Porter M. 1990: *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
- Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) 2003: *The Sources of Economic Growth in OECD Countries*: <http://www.oecd.org/publications>
- Vasiliauskas A. 2000: Lietuvos ekonomikos plėtros strategijos kūrimo ir įgyvendinimo metodologiniai principai. – *Pinigų studijos* 4, 49–63.
- Vasiliauskas A. 2002: *Strateginis valdymas*. Vilnius: Enciklopedija.

*Gauta 2004 m. balandžio mėn.
Priimta spaudai 2004 m. rugpjūčio mėn.*

Summary

STRATEGIC MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT: THE PRESCRIPTIVE AND EMERGENT METHODOLOGICAL APPROACHES

Aleksandras Vasiliauskas

This article analyzes the distinctive peculiarities of prescriptive and emergent methodological approaches in the strategic management of the national economic development and defines the principles of mutual combining of those methodological approaches. The following main conclusions are formulated:

1. In default of specific methodological approaches in the strategic management of the national economic development there is a need to use prescriptive and emergent methodological approaches prevailing in the strategic process on the firm's level. A long-term economic development strategy of Lithuania until 2015 was formulated according to the attitudes of the prescriptive methodological approach. Unfortunately, the strategic management of the national economic development in Lithuania as a permanent and cyclical function of the state remains at the initial stage of development. One of the key reasons of such a situation is inadequate methodological reasoning of the strategic process in the national economy.

2. Considering prescriptive and emergent methodological approaches as two marginal cases and regarding the advantages and shortcomings of those approaches, there is expediency to combine different methodological attitudes in the strategic process on the level of the national economy. There is no question of offering common criteria for perfect demarcation of prescriptive and emergent strategic processes in the national economy because many things there determined by a concrete situation. Roughly speaking, a prescriptive strategic process is more acceptable for the phenomena in the national economy related to self-regulation, long-term trends, stability, national interests, political continuity, and social agreement. With the emergent methodological attitudes, more consistent are aspects of the national economy like: state economic regulation, business cycles, economic crises, international limitations, political interests, and social conflicts.

DIREKTYVOS 2002/47/EB DĖL FINANSINIO UŽSTATO SUSITARIMŲ ĮGYVENDINIMAS LIETUVOS TEISĖJE

Kęstutis Laurinavičius

European Central Bank
Kaiserstraße 29
D-60311 Frankfurt am Main
El. p. kestutis.laurinavicius@ecb.int

Straipsnyje nagrinėjama, kaip Bendrijos ir Lietuvos teisės aktai reglamentuoja susitarimus dėl finansinio užstato, kuriais užtikrinamas prievolių įvykdymas. Aptariama Europos Parlamento ir Tarybos 2002 m. birželio 6 d. direktyva 2002/47/EB dėl finansinio užstato susitarimų, ją įgyvendinantys Lietuvos Respublikos įstatymai ir jų taikymo sritis. Straipsnyje atskleidžiama įkeitimo objekto – nematerialiųjų vertybinių popierių ir pinigų specifika, nagrinėjami atpirkimo sandorių teisinio reglamentavimo ypatumai. Daroma išvada, kad nematerialiems vertybiniams popieriams ir negryniesiems pinigams turėtų būti taikomos specialios perleidimo ir įkeitimo taisyklės.*

Pagrindiniai žodžiai: susitarimas dėl finansinio užstato; nematerialūs vertybiniai popieriai; negryniesi pinigai; atpirkimo sandoris; įkeitimas.

Įvadas

Finansinis turtas gali būti naudojamas prievolių įvykdymui užtikrinti, bet šalies įstatymai turi pripažinti susitarimus dėl finansinio užstato ir užtikrinti, kad, pažeidus sutarties šalies teises, jos bus operatyviai ginamos (Pakalniškis 1996: 7). Šiuolaikinės sutarčių teisės, nusakančios įvairių finansinių priemonių pirkėjų ir pardavėjų teises bei pareigas, reikšmę yra pabrėžęs ir Tarptautinių atsiskaitymų bankas. Pavyzdžiui, nurodoma, kad skolintoji turi būti suteikta teisė greitai perimti įkeistą ar kitaip prievolių įvykdymui užtikrinti jam perduotą turtą, jeigu skolininkas nevykdo savo įsipareigojimų (BIS 1997: 25–27).

Šiame straipsnyje nagrinėjami Bendrijos ir Lietuvos įstatymai, reglamentuojantys nematerialiųjų vertybinių popierių ir negrynųjų pinigų naudojimą prievolių įvykdymui užtikrinti. Aptariami teisiniai klausimai, susiję su finansinio turto perdavimu užtikrinimo tikslais: ar, sudarius finansinio užstato sandorį, tikrai atsiranda įkeitimo teisė, ar perduodama nuosavybės teisė į vertybinius popierius ir pinigus, ar toks sandoris apskritai pripažįstamas ir kt. Taip pat nagrinėjami klausimai, susiję su finansinio užstato realizavimu, kai sustabdomas vienos iš susitarimo šalių prievolės vykdymas, pavyzdžiui, jai pradedamos taikyti bankroto ar reorganizavimo procedūros.

Straipsnyje nagrinėjamas įprastas prievolių įvykdymo užtikrinimo būdas – įkeitimas, kuriam keliami daug formaliųjų ir procedūrinių reikalavimų. Aptariamas ir naujas prievolių įvykdymo užtikrinimo būdas, imtas naudoti kaip įkeitimo alternatyva – nuosavybės teisės į vertybinius popierius perleidimas: skolininkas perleidžia vertybinius popierius arba pinigus skolintojo nuosavybėn, o skolintojas įsipareigoja juos vėl perleisti skolininko nuosavybėn, kai tik pastarasis įvykdys prievolę, pavyzdžiui, grąžins pasiskolintus pinigus. Tokios prievolių įvykdymo užtikrinimo priemonės, vadinamos atpirkimo sandoriais (*repurchase transactions*), šiuolaikinėje teisėje kartais vertinamos gana skeptiškai.

Straipsnyje sąlygiškai vartojama sąvoka „susitarimas dėl finansinio užstato“. Ją vartojant, turimas omenyje susitarimas, kurio objektas yra finansinis užstatas – negryniesi pinigai ar vertybiniai popieriai. Lietuvių teisinėje literatūroje sąvoka „užstatas“ nėra paplitusi. Privačių asmenų parengtuose dokumentuose pavartotą

*Straipsnyje pateikiama autoriaus nuomonė nesietina su Europos centrinio banko pozicijomis.

- Kęstutis Laurinavičius – Europos centrinio banko Teisinių paslaugų generalinio direktorato patarėjas teisės klausimais. Veiklos sritys: teisinis pinigų politikos operacijų reglamentavimas, mokėjimo ir atsiskaitymų sistemos, susitarimai dėl finansinio užstato.

tokią sąvoką teismai kartais kvalifikuoja kaip įkaitą, arba įkeitimą (LAT 2003a), bet taip ji iš dalies susiaurinama. Užsienio ekonominėje ir teisinėje literatūroje įsigalėjusi sąvoka *collateral* reiškia tiek įkeistą turtą, tiek turtą, į kurį skolininkas, siekdamas užtikrinti prievolės įvykdymą, skolintojui perleido nuosavybės teisę. Kartais ši sąvoka pavartojama dar platesne reikšme – ji apima ir trečiųjų asmenų įsipareigojimus siekiant užtikrinti skolininko prievolės įvykdymą (CPSS 2003: 14).

1. Bendrijos teisės nuostatos

Prievolių įvykdymo užtikrinimo klausimus reglamentuoja įvairių valstybių teisė. Ji nustato susitarimų dėl finansinio užstato formos, viešumo, turto perdavimo ir kitokius reikalavimus. Ypač svarbūs bankroto, reorganizavimo ir panašias procedūras reglamentuojantys valstybės teisės aktai, numatantys privalomą prievolių vykdymo sustabdymą, kai vienai iš susitarimo šalių pradedamos taikyti bankroto, reorganizavimo ar kitokios procedūros.

Finansų rinkoms integruojantis, valstybių teisės aktus prireikė derinti tarpusavyje. Siekiant išvengti rizikos mokėjimo ir atsiskaitymų sistemose, užtikrinti centrinių bankų operacijų patikimumą, 1998 m. gegužės 19 d. buvo priimta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 98/26/EB dėl atsiskaitymų baigtinumo mokėjimų ir vertybinių popierių atsiskaitymų sistemose (toliau – atsiskaitymų baigtinumo direktyva). Pagrindinis atsiskaitymų baigtinumo direktyvos tikslas – teisiškai užtikrinti mokėjimus bei vertybinių popierių atsiskaitymus ir sumažinti sisteminę riziką (žr. Directive 98/26/EC). Sisteminę riziką galima apibrėžti kaip pavojų, kad, vienam iš mokėjimo ar vertybinių popierių atsiskaitymų sistemos dalyvių (arba tiesiog – finansų rinkos dalyviui) neįvykdžius įsipareigojimų, kiti jos dalyviai ar finansų institucijos neįvykdys savo įsipareigojimų. Tai gali sukelti didelių likvidumo ir kreditavimo problemų, trikdyti finansų rinkos stabilumą (CPSS 2003: 48). Tarptautinių atsiskaitymų bankas ir Tarptautinė vertybinių popierių komisijų organizacija rekomenduoja atidžiai išnagrinėti, ar mokėjimo ir vertybinių popierių atsiskaitymo sistemų dalyvio pateiktas turtas, skirtas prievolių įvykdymui užtikrinti, galės būti realizuojamas, jam bankrutavus. Bet kokios teisinės ar kitokios kliūtys, trukdančios turtą realizuoti, turėtų būti pašalintos (CPSS 2001a: 17; CPSS 2001b: 12–13). Pagal atsiskaitymų baigtinumo direktyvos 9 straipsnio 1 dalį, mokėjimo ir atsiskaitymų sistemos dalyvių, taip pat centrinių bankų teisės išlieka ir sustabdžius sistemos dalyvio ar sandorio šalies, pateikusios turtą prievolių įvykdymui užtikrinti, operacijas (jai pradėjus taikyti likvidavimo ar reorganizavimo procedūras), prievolių įvykdymui užtikrinti pateiktas turtas gali būti realizuojamas. Įgyvendinant atsiskaitymų baigtinumo direktyvą Lietuvoje, priimtas Lietuvos Respublikos atsiskaitymų baigtinumo mokėjimo ir vertybinių popierių atsiskaitymo sistemose įstatymas (žr. LRS 2003a) ir pakeistas Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas (žr. LRS 2003b).

Vis dėlto paaiškėjo, kad šiuolaikinėms finansų rinkoms reikia daugiau sudarytų susitarimų apsaugos ir tikrumo dėl jų galiojimo, ypač kai jie susiję su tarptautinėmis rinkomis. Teisės aktai, reglamentuojantys finansinio užstato susitarimus, Europos Sąjungos valstybėse narėse labai skyrėsi, todėl pasiūlyta priimti naują direktyvą, kuri Bendrijos lygiu sukurtų teisinį mechanizmą, leidžiantį prievolių įvykdymui užtikrinti nerizikuojant naudoti tiek negrynujų pinigų ar vertybinių popierių įkeitimą, tiek nuosavybės teisės perleidimą (CLRG 2000; EFMLG 2000; Commission 2001). 2002 m. birželio 6 d. Europos Parlamentas ir Taryba priėmė direktyvą 2002/47/EB dėl finansinio užstato susitarimų (toliau – direktyva dėl finansinio užstato susitarimų). Šios direktyvos 11 straipsnyje nurodyta, kad ji Europos Sąjungos valstybių narių teisėje turi būti įgyvendinta iki 2003 m. gruodžio 27 d. (žr. Directive 2002/47/EC). Lietuvos teisėje direktyva dėl finansinio užstato susitarimų turėjo būti įgyvendinta iki Lietuvai tampant Europos Sąjungos nare, t. y. iki 2004 m. gegužės 1 d.

Direktyvos dėl finansinio užstato susitarimų preambulės 3 punkte nurodyta, kad šiuo dokumentu siekiama palaikyti Europos Bendrijos finansų sistemos stabilumą, paslaugų teikimo ir kapitalo judėjimo Europos Bendrijos finansinių paslaugų rinkoje laisvę. Valstybės narės įpareigojamos panaikinti susitarimams dėl finansinio užstato keliamus formalius reikalavimus. Pripažįstama teisė įkeistą turtą realizuoti ar perimti skolintojo nuosavybėn ir panaikinami įvairūs reikalavimai, susiję su turto realizavimu. Kaip prievolių įvykdymo užtikrinimo priemonė pripažįstamas nuosavybės teisės perleidimas.

Direktyva dėl finansinio užstato susitarimų taikoma įvairių kategorijų užstato davėjams ir jo gavėjams, įskaitant valstybinės valdžios institucijas, centrinius bankus, prižiūrimas finansų įstaigas (1 str. 2 d.). Šios direktyvos projekte Europos Bendrijų Komisija (toliau – Komisija) siūlė, kad užstato davėjais ir jo gavėjais būtų laikomos valstybinės institucijos, centriniai bankai, prižiūrimos finansų įstaigos ir juridiniai asmenys, kurių kapitalas didesnis nei 100 mln. eurų arba turtas didesnis nei 1 000 mln. eurų (Commission 2001: 16). Atsižvelgus į pateiktus pasiūlymus (ECB 2001: 11; ISDA 2001: 1–2; European Parliament 2002: 283–284), direktyvos dėl finansinio užstato susitarimų taikymo sritis išplėsta, tačiau valstybėms narėms vis dėlto palikta teisė nustatyti, kad abi susitarimo šalys priklausytų nurodytoms asmenų kategorijoms (1 str. 3 d.). Komisija su tuo sutiko, bet abejojo, ar valstybės narės pasinaudos joms suteikta galimybe, nes kai kurios didžiosios ne finansų įmonės taip pat sudaro susitarimus dėl finansinio užstato (European Commission 2002).

2. Direktyvos dėl finansinio užstato susitarimų įgyvendinimas Lietuvoje

Įgyvendinant direktyvą dėl finansinio užstato susitarimų Lietuvoje, priimtas Lietuvos Respublikos finansinio užtikrinimo susitarimų įstatymas (toliau – Įstatymas). Jame iš esmės pateikiamos direktyvos dėl finansinio užstato susitarimų nuostatos (žr. LRS 2004c). Įstatymas įsigaliojo nuo 2004 m. gegužės 1 d. Įgyvendinant direktyvą dėl finansinio užstato, taip pat priimti keli įstatymų pakeitimai: Lietuvos Respublikos atsiskaitymų baigtinumo mokėjimo ir vertybinių popierių atsiskaitymo sistemose įstatymo 2 ir 9 straipsnių pakeitimo įstatymas (žr. LRS 2004a), Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 10 ir 14 straipsnių pakeitimo įstatymas (žr. LRS 2004d), Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo 9 straipsnio pakeitimo įstatymas (žr. LRS 2004e) ir Lietuvos Respublikos Lietuvos banko įstatymo 53 straipsnio pakeitimo įstatymas (žr. LRS 2004f).

Reikia pažymėti, kad Lietuvos įstatymų leidėjas nepasinaudojo galimybe, numatyta direktyvos dėl finansinio užstato susitarimų 1 straipsnio 3 dalyje, ir numatė Įstatymą taikyti susitarimams, kurių tik viena šalis yra finansų institucija. Be to, numatyta jį taikyti susitarimams, kuriais perduodamos susitarimo šalies ar su ja susijusio asmens išleistos akcijos (plg. direktyvos dėl finansinio užstato susitarimų 1 str. 4b d.). Tačiau Įstatymas praplečia Bendrijos direktyvos taikymo sritį, o tai yra sveikintinas dalykas.

Nors direktyvoje dėl finansinio užstato susitarimų tiesiogiai ir nenurodyta, valstybės narės gali išplėsti ją įgyvendinančių įstatymų taikymo sritį ir nustatyti, kad teisės aktas būtų taikomas ir susitarimams, sudarytiems su fiziniiais ar juridiniais asmenimis, veikiančiais ar įsteigtais už Europos Bendrijos ribų. Deja, Lietuvoje priimtas Įstatymas tokiems susitarimams netaikomas.

Direktyva dėl finansinio užstato susitarimų numato dviejų rūšių susitarimus: susitarimus dėl finansinio įkaito kaip prievolės įvykdymo užtikrinimo (*security financial collateral arrangement*) ir susitarimus dėl nuosavybės teisės perdavimo įkeičiant finansinį turtą prievolės įvykdymui užtikrinti (*title transfer financial collateral arrangement*). Sudarant susitarimus dėl finansinio įkaito kaip prievolės įvykdymo užtikrinimo, nuosavybės teisė į finansinį užstatą jo gavėjui neperduodama. Šiame

straipsnyje visi tokie susitarimai vadinami įkeitimu. Kitų valstybių įstatymai ir teisės doktrina numato ir daugiau prievolės įvykdymo užtikrinimo būdų, kai nuosavybės teisė į finansinį užstatą jo gavėjui neperduodama. Lietuvoje priimtas Įstatymas, kuriame minimas tik įkeitimas (2 str. 9 d.), nepagrįstai susiaurina teisės akto taikymo sritį.

3. Nematerialių vertybinių popierių ir pinigų įkeitimas

Nematerialių vertybinių popierių ir pinigų įkeitimo klausimai teisinėje literatūroje nagrinėjami retai. Paprastai nurodoma, kad įkeitimo objektas gali būti bet koks turtas, išskyrus turta, į kurią Lietuvos Respublikos įstatymai neleidžia nukreipti išieškojimo (žr. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (1964 m.) 201 str.). Sutariama, kad įkeičiamas gali būti kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas (Vitkevičius ir kt. 1997: 400). Tačiau tokia turto klasifikacija tinka tik daiktams klasifikuoti. Kitoks turtas, pavyzdžiui, reikalavimo teisės, negali būti besąlygiškai priskiriamas prie kilnojamojo ar nekilnojamojo turto. Nematerialių vertybinių popierių ir negrynųjų pinigų paprastai nepavyksta prilyginti materialiams daiktams, to ir nereikėtų daryti (Laurinavičius 2001).

2000 m. išleistame Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (toliau – Civilinis kodeksas) aiškiai nurodyta, kad įkeisti galima tiek kilnojamąjį daiktą, tiek turtines teises (4.198 str. 1 d., 4.201 str. 1 d.). Nekilnojamųjų daiktų įkeitimas aptariamam Civilinio kodekso ketvirtosios knygos XI skyriuje „Hipoteka“. Galimų įkeisti objektų sąrašas iš tikrųjų turėtų būti kuo ilgesnis. E. Baranausko (2002: 70) teigimu, teisinis įkeitimo reguliavimas turi būti kaip galima liberalesnis, leidžiantis šalims pasirinkti ne tik įkeitimo formą, bet ir įkeičiamą dalyką. Vertybiniai popieriai irgi gali būti įkeičiami, nors Civilinio kodekso 4.201 straipsnyje „Įkeitimo objektas“ jie ir nepaminėti (Baranauskas 2002: 85).

Civilinio kodekso 4.204 straipsnio 3 dalyje rašoma: kai įkeičiamą turtinę teisę patvirtina vertybiniai popieriai, jie perduodami įkaito turėtojui, jeigu įstatymai ar šalių susitarimas nenustato kitaip. Reglamentuojant įkeistų daiktų išieškojimo tvarką, nurodyta, kad kreditorius įkeistus vertybinius popierius realizuoja įstatymų nustatyta tvarka (4.219 str. 5 d.). 4.204 straipsnio 3 dalis kelia tam tikros painiavos – išeina, kad tais atvejais, kai turtinę teisę patvirtina vertybiniai popieriai, įkeitimo objektas yra ne patys vertybiniai popieriai, o turtinė teisė. Tokiais atvejais lyg ir reikėtų taikyti Civilinio kodekso 4.220 straipsnį, kuriame nustatyta, kad įkeistos turtinės teisės realizuojamos perleidžiant kreditoriui įkaito davėjo reikalavimus, kylančius iš įkeistos teisės. Tačiau šio kodekso 1.97 straipsnyje nurodyta, kad vertybiniai popieriai yra civilinių teisių objektai. Kai kurie vertybiniai popieriai (pvz., akcijos) patvirtina ne tik turtines teises, taigi turėtų būti numatytas visų teisių, kurias jie patvirtina, įkeitimas, bet Civilinio kodekso 4.201 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad įkeičiami gali būti tik kilnojamieji daiktai ir turtinės teisės.

Nors Civilinio kodekso rengėjai neketino reglamentuoti vertybinių popierių apyvartos (Mikelėnas ir kt. 2001: 56), iš kai kurių jo normų matyti, kad ji yra reglamentuojama. Tokius prieštaravimus, matyt, lėmė neaiškumai, kilę bandant apibrėžti vertybinius popierius, nuosavybės teisės objektą ir kitas sąvokas, likę ir Civiliniame kodekse. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (1996 m.) projekto 220 straipsnyje kaip nuosavybės teisės objektas paminėti tik materialaus pasaulio dalykai, o 485 straipsnio 4 dalyje nurodyta, kad daikto įkeitimas gali būti atliekamas perduodant kreditoriui dokumentus, suteikiančius teisę į tą daiktą (konosamentus ir kt.). Taigi matyti, kad vertybiniai popieriai buvo siejami tik su dokumentais. Užsienio teisinėje literatūroje šiuo klausimu pareikšta įvairių nuomonių: kad kartu su vertybiniu popieriumi įkeičiama ir jo patvirtinama teisė (Makovskaja 2000: 48), kad nematerialių vertybinių popierių įkeitimo režimas analogiškas turtinių teisių

įkeitimui, bet ne visai su juo sutampa (Em 2000: 105), kad vertybiniai popieriai įkeičiami kaip turtinės (prievolinės) teisės (Hess 1999: 471; Bernasconi 2000: 56).

Įkeičiant materialius vertybinius popierius, galima taikyti daiktų įkeitimo taisyklės. Įkeistiems materialiams vertybiniams popieriams išieškoti taikytinos įkeistų daiktų išieškojimo taisyklės – Civilinio kodekso 4.219 straipsnio 5 dalyje nurodyta, kad įkeistus vertybinius popierius kreditorius realizuoja įstatymų nustatyta tvarka. Apie nematerialių vertybinių popierių įkeitimą ir jų išieškojimą Civiliniame kodekse atskirai nerašoma, todėl neaišku, ar įkeičiant nematerialius vertybinius popierius reikia vadovautis turtinių teisių įkeitimo nuostatomis. Investuotojų teisės į nematerialius vertybinius popierius turi daug daiktinių teisių požymių, bet jos neturi materialaus objekto. Jas galima laikyti tam tikromis absoliučiomis teisėmis: šios teisės gali būti panaudojamos prieš trečiuosius asmenis, pavyzdžiui, sąskaitų tvarkytojo kreditorių, investuotojų turtas nepriklauso sąskaitų tvarkytojui. Nematerialūs vertybiniai popieriai tikriausiai neturėtų būti įkeičiami pagal turtinių teisių įkeitimo taisyklės. Kadangi daugeliu atvejų nematerialių vertybinių popierių savininkas turi teisių vertybinių popierių sąskaitą tvarkančio asmens atžvilgiu ir kartais – tam tikrų teisių vertybinių popierių leidėjo atžvilgiu (Laurinavičius 2002: 63–67), apie vertybinių popierių įkeitimą turėtų būti pranešama įkeičiamų vertybinių popierių sąskaitų tvarkytojui. Sudarant sutartis tarp įkaito davėjo, įkaito gavėjo ir finansų tarpininkų, tvarkančių šių asmenų vertybinių popierių sąskaitas, būtų galima nurodyti, ar įkeisti vertybiniai popieriai perduodami įkaito gavėjo žinion, ar jie paliekami įkaito davėjui, ar perduodami trečiajam asmeniui. Sutartyse taip pat derėtų nurodyti, kaip įkaito gavėjas sąskaitų tvarkytojui gali duoti nurodymus dėl įkeistų vertybinių popierių perdavimo įkaito gavėjo nuosavybėn, jeigu skolininkas neįvykdo prievolės, kuriai užtikrinti vertybiniai popieriai buvo įkeisti.

Nematerialūs vertybiniai popieriai nuo daiktų skiriasi labai svarbiu požymiu – jie niekada nėra tik įkaito davėjo ar įkaito gavėjo žinioje. Jais disponuojama duodant nurodymus vertybinių popierių sąskaitų tvarkytojui. Rinkos dalyviui turėtų būti suteikta teisė pasirinkti, kaip įkeisti vertybinius popierius, į kokias sąskaitas juos pervesti (atsižvelgiant į tai, kuriais sąskaitų tvarkytojais sutarties šalys pasitiki), kokiais būdais pažymėti vertybinių popierių įkeitimo suvaržymą, siekiant apsaugoti sutarties šalis ir trečiuosius asmenis. Sudarant sutartis su sąskaitų tvarkytojais derėtų numatyti įkaito gavėjo teises kontroliuoti įkeistus vertybinius popierius (ir tais atvejais, kai jie paliekami įkaito davėjo vardu atidarytoje sąskaitoje), pavyzdžiui, kad norint panaikinti vertybinių popierių įkeitimą, reikia gauti vienodus įkaito davėjo ir įkaito gavėjo nurodymus. Vertybinius popierius įkeičiant pačiam sąskaitų tvarkytojui, matyt, nebūtina juos pervesti į atskirą sąskaitą, įkeitimą pakanka nurodyti įkaito davėjo sąskaitoje.

Įkeitimo sutarčiai Civiliniame kodekse keliama ypač daug reikalavimų. Tokia sutartis turi būti rašytinė, kitaip ji negalioja (4.209 str.). Pagal Civilinio kodekso 4.210 straipsnį, įkeitimo sutartyje turi būti nurodyta jos sudarymo vieta ir data, įkaito davėjas, skolininkas, kreditorius, asmuo, kuriam perduotas įkeitimo objektas, jų gyvenamoji vieta (buveinė), turi būti aprašytas įkeičiamas daiktas (turtinė teisė), nurodyta jo kaina, buvimo vieta, įkeitimu užtikrinama prievolė (įskaitant palūkanas), jos konkretus arba maksimalus dydis, įvykdymo terminas. Įkeičiamą objektą būtina aprašyti tiek, kad jį būtų galima atpažinti. Dauguma tokių sąlygų yra esminės įkeitimo sutarties sąlygos, t. y. sutartis laikoma nesudaryta, jei dėl jų nesusitarta (Em 2000: 111; Fadejeva 2001: 573; Braginskij, Vitrianskij 2001: 521). Visos šios sąlygos sietinos su vienu iš įkeitimo principų – įkeitimo specialumu. Skolintojas turi teisę savo reikalavimą nukreipti į konkretų skolininko turtą, jeigu toks turtas nurodytas įkeitimo sutartyje – tai yra vadinamasis specialumo principas (Baranauskas 2002: 50). Tačiau Civilinis kodeksas numato ir išimčių: kai įkeičiamos apyvartoje esančios prekės (4.202 str.) ar lėšos banko sąskaitoje (4.221 str.), įkeitimo sutartyje nereikalaujama

nurodyti konkretų įkeičiamą turtą, t. y. aprašyti įkeičiamus daiktus. Bendrojoje teisėje vartojamas terminas *floating charge*, reiškiantis, kad turto savininkas gali disponuoti savo turtu be skolinio sutikimo, t. y. kad jis šį turtą visiškai kontroliuoja. Suvaržymas konkrečiam turtui taikomas tik skolinio pareikalavus, kai kuriais atvejais jis atsiranda savaime (Benjamin 2002: 102–103; Ellinger ir kt. 2002: 758–760). Įkeičiant nematerialius vertybinius popierius, sutartyje konkrečių vertybinių popierių būtų galima ir nurodyti. Įkeitimą įrašius vertybinių popierių sąskaitoje arba vertybinius popierius pervedus į specialią įkaito davėjo ar įkaito gavėjo sąskaitą, būtų aišku, kurie vertybiniai popieriai yra įkeisti.

Direktyvos dėl finansinio užstato susitarimų 3 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad valstybės narės susitarimams dėl finansinio užstato negali nustatyti jokių formalių reikalavimų. Komisijos pateiktame šios direktyvos projekte (4 str. 2 d.) buvo pateiktas formalių reikalavimų, kurių jos turėtų atsisakyti (pvz., įkeitimo registravimo, viešo paskelbimo), pavyzdinis sąrašas (Commission 2001: 9). Priimtose direktyvos preambulės 10 punkte įrašyti tik du reikalavimai: 1) finansinis užstatas turi būti pateiktas gavėjui, 2) tokį pateikimą reikia įrodyti raštu. Pats susitarimas dėl finansinio užstato irgi turi būti įrodomas raštu ar kitu lygiaverčiu teisiniu būdu (3 str. 2 d., 1 str. 5 d.). Šalys dėl finansinio užstato gali susitarti ir naudodamos elektronines priemones ar kitokias laikmenas (2 str. 3 d.). Finansinis užstatas pateikiamas perduodant jį valdyti arba kontroliuoti užstato gavėjui ar jo įgaliotam asmeniui (2 str. 2 d.). Perduoti finansinį užstatą galima ir pervedant vertybinius popierius į specialią sąskaitą (1 str. 5 d.).

Civilinio kodekso normos neatitiko tokių direktyvos dėl finansinio užstato reikalavimų, todėl priimtas Įstatymas. Jis susitarimo šalims suteikia teisę perduoti įkeičiamus vertybinius popierius ar pinigus perrašant ar pervedant juos į atitinkamą sąskaitą. Įstatymas nereikalauja įkeitimo sutartyje nurodyti konkrečių vertybinių popierių, t. y. jų išleidimo numerių ar kitų identifikavimo požymių, todėl galima paprasčiau ir greičiau sudaryti sutartis. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Civilinio kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymą, kuriame nurodyta, kad teisės aktai, įgyvendinantys Bendrijos teisės normas, turi viršenybę prieš Civilinio kodekso normas (žr. LRS 2004b). Taigi įgyvendinant direktyvų, reglamentų ar kitų Bendrijos teisės aktų nuostatas, Civilinio kodekso keisti nebereikia. Tačiau kyla klausimas, ar Civilinis kodeksas turėtų būti keičiamas, jei Bendrijos nuostatas įgyvendinančiame Lietuvos teisės akte būtų nustatomos papildomos taisyklės, kurios Bendrijos teisės nėra nei reikalaujamos, nei draudžiamos. Tarkime, Lietuvos įstatymų leidėjas nusprendžia Finansinio užtikrinimo susitarimų įstatymą taikyti ne tik direktyvoje nurodytiems susitarimams, bet ir susitarimams tarp visų kitų subjektų. Tai nebūtų tiesioginis direktyvos nuostatų perkėlimas, tačiau taip būtų užtikrinamas asmenų lygiateisiškumas. Tokiais atvejais Civilinis kodeksas turėtų būti keičiamas.

Įkaito gavėjas gali turėti prievolių tretiesiems asmenims ir būti suinteresuotas jam įkeistus vertybinius popierius panaudoti šių prievolių įvykdymui užtikrinti. Tačiau daugelio valstybių įstatymuose numatyta, kad įkaito gavėjas nėra įkeisto turto savininkas, todėl jis neturi teisės disponuoti gautais vertybiniais popieriais ar pinigais (Benjamin, Yates 2002: 111). Direktyvos dėl finansinio užstato susitarimų projekte Komisija nurodė, kad kai kuriose valstybėse narėse įkaito gavėjas turi teisę jam įkeistą turtą įkeisti trečiajam asmeniui. Pavyzdžiui, Olandijos civilinio kodekso 3:242 straipsnyje nurodyta, kad įkaito gavėjas turi teisę dar kartą įkeisti turtą, jei tai numatyta įkeitimo sutartyje. Siekdama nustatyti aiškų disponavimo įkeistu turtu režimą ir padidinti likvidumą rinkoje, Komisija pasiūlė priimti nuostatą, suteikiančią įkaito gavėjui teisę jam įkeistą turtą perduoti ar kitaip valdyti, įsipareigojus gražinti lygiaverčius vertybinius popierius ar pinigus, kai įvykdoma įkeitimu užtikrinta prievolė (Commission 2001: 8). Komisijos pateiktą pasiūlymą šiek tiek patikslinus, direktyvoje dėl finansinio užstato susitarimų įrašyta, kad, įkaito turėtojas gali disponuoti gautais

vertybiniais popieriais ar pinigais, šalims susitarus (5 str.). Pagal šios direktyvos 5 straipsnio 4 dalį, pradinė įkeitimo sutartis galioja ir tais atvejais, kai įkaito turėtojas įkeistus vertybinius popierius ar pinigus perleidžia kitam asmeniui ir nebetikrina užstato, nors 1 straipsnio 5 dalis ir 2 straipsnio 2 dalis reikalauja jį kontroliuoti. Apskritai direktyvoje dėl finansinio užstato susitarimų šios nuostatos nėra taip aiškiai išdėstytos, kaip parengiamuosiuose dokumentuose (Benjamin, Yates 2002: 59; European Commission 2002). Jos įrašytos ir į minėtą Įstatymą (11 str.). Tiesa, Įstatymo 8 straipsnio 2 dalyje teigiama, kad finansinis užstatas negali būti paskesnio finansinio užtikrinimo susitarimo objektas, tačiau 11 straipsnis suteikia galimybę panaudoti užstatą, jeigu tai numatyta sutartyje.

4. Atpirkimo sandorių teisinis pripažinimas ir reglamentavimas

Ekonominiu požiūriu, atpirkimo sandoris – tai toks sandoris, kai kreditorius skolina pinigus, o skolininkas paskolos grąžinimui užtikrinti kreditoriaus nuosavybėn perleidžia tam tikrą turtą (vertybinius popierius arba pinigus). Teisiniu požiūriu tokie kreditoriaus ir skolininko santykiai negali būti vertinami kaip įprasti paskolos davėjo ir jos gavėjo santykiai. Šalys susitaria dėl specialaus prievolės įvykdymo užtikrinimo būdo – laikino nuosavybės teisės perleidimo. Kai prievolė įvykdyta, skolininkas vertybinius popierius privalo grąžinti skolininko nuosavybėn. Jeigu tokių sandorių nereglamentuoja specialūs įstatymai ir nėra įsitvirtinusi teismų praktika, kyla pavojus, kad jie gali būti traktuojami kaip apsimestiniai sandoriai, pridengiantys tikruosius šalių ketinimus (pvz., įkeitimą).

Civilinio kodekso 6.156 straipsnis „Sutarties laisvės principas“ numato teisę laisvai sudaryti sutartis ir savo nuožiūra nustatyti tarpusavio teises bei pareigas, taip pat sudaryti ir šio kodekso nenumatytas sutartis, jeigu jos neprieštarauja įstatymams. Tokios nuostatos laikomasi ir teismų praktikoje (LAT 2001b). Iki priimant naująjį Civilinį kodeksą nebuvo nustatyta sutarčių aiškinimo principų, bet Lietuvoje vadovautasi sutarties šalių tikrųjų ketinimų aiškinimo principu. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, remdamasis 1964 m. Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu, yra nurodęs, kad „esant ginčui dėl sutarties turinio bei jos sąlygų, sutartis aiškinama nustatant tikruosius šalių ketinimus, o ne vien remiantis pažodiniu sutarties teksto aiškinimu“ (LAT 2000a). Todėl net tais atvejais, kai sandorio šalys raštu ar žodžiu būna sutarusios, kad nuosavybės teisė į vertybinius popierius ar pinigus pereina skolininkui, teismas svarbiausiu dalyku laiko tikruosius šalių ketinimus. Teigiama, kad 2000 m. Civiliniame kodekse nustatytos sutarčių aiškinimo taisyklės buvo žinomos ir anksčiau – tiek teismų praktikoje, tiek teisės doktrinoje (Mikelėnas 2003: 252). Šiuo metu vadovaujama Civilinio kodekso 6.193 straipsniu, kuriame reikalaujama ne tik pažodžiui aiškinti sutarties tekstą, bet ir nagrinėti sutarties šalių tikruosius ketinimus. Jeigu tikrųjų ketinimų nustatyti negalima, sutartis turi būti aiškinama „atsižvelgiant į tai, kokią prasmę jai tokiomis pat aplinkybėmis būtų suteikę analogiški šalims protingi asmenys“ (6.193 str.).

Direktyvos dėl finansinio užstato susitarimų 6 straipsnyje reikalaujama užtikrinti nuosavybės teisės perleidimo užtikrinimo tikslais pripažinimą. Įgyvendinti šios direktyvos reikalavimus turi net tos valstybės, kurių administracinėje ar teismų praktikoje toks nuosavybės teisės perleidimas pripažįstamas. Europos Teisingumo Teismas (European Court of Justice 1985, 1996) yra pažymėjęs, kad nebūtina imtis direktyvą įgyvendinančių priemonių, jeigu jos reikalavimai jau vykdomi, tačiau teisės, kurias numato direktyva, turi būti išdėstytos aiškiai ir suprantamai.

Lietuvos teisėje dar trūksta nuostatos, kuri patvirtintų, kad nuosavybės teisės į vertybinius popierius ir pinigus perleidimas prievolių įvykdymo užtikrinimo tikslais yra pripažįstamas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, atsižvelgdamas į tam tikras sąlygas, pripažino nuosavybės teisės į akcijas perleidimą (LAT 2003b), tačiau neaišku, kokia

išvada būtų padaryta, jeigu, susitarus akcijas atpirkti už vieną kainą (prie pradinės kainos pridėjus atlygį už skolinimąsi), jos būtų parduotos už kitą kainą. Kai kurie susitarimai dėl turto pardavimo, atsižvelgus į aplinkybes, buvo pripažinti kaip paskolos gražinimo užtikrinimas ir kvalifikuoti kaip įkeitimas (LAT 2000b, c, 2001a).

5. Finansinio užstato realizavimas

Komisijos parengtame direktyvos dėl finansinio užstato susitarimų projekte buvo nurodyta, kad tam tikrais sutartyje numatytais atvejais užstato turėtojas jam įkeistus vertybinius popierius gali parduoti. Projekte nekelta reikalavimų, kad įkaito turėtojas išpėtų apie pardavimą, kad pardavimui pritartų teismas, pareigūnas ar kitas asmuo, kad įkeistas turtas būtų parduodamas aukcione ar kitu nustatytu būdu, kad praeitų tam tikras laiko tarpas (3q str., 5 str. 1 d.). Nors Komisija siūlė įkaito turėtojui suteikti teisę perimti įkeistą turtą savo nuosavybėn (Commission 2001: 19–20), direktyvos dėl finansinio užstato straipsnyje, reglamentuojančiame priverstinį išieškojimą, apie tai neužsimenama, taigi šis klausimas paliktas spręsti nacionalinei teisei. Atsižvelgus į pasiūlymus (ECB 2001: 11; European Parliament 2002: 285), priimta nuostata, leidžianti įkaito turėtojui jam įkeistą turtą perimti savo nuosavybėn, tačiau valstybėms, nesuteikiančioms tokios teisės, leista ir toliau jos nepripažinti. Be to, direktyvoje dėl finansinio užstato susitarimų numatyta, kad susitarimas dėl nuosavybės teisės perdavimo turi būti įrašytas sutartyje ir kad šalys turi susitarti dėl vertybinių popierių vertės nustatymo (4 str. 1–3 d.). Šioje direktyvoje, kaip ir Komisijos parengtame projekte, nereikalaujama pateikti išankstinio išpėjimo apie įkeistų vertybinių popierių realizavimą, gauti teismo, pareigūno ar kito asmens leidimą ir kt. (4 str. 4 d.). Tokios nuostatos perkeltos ir į Lietuvoje priimtą Įstatymą (9 str.).

Kai sudaromas atpirkimo sandoris, vertybiniai popieriai ar pinigai pereina pirkėjo nuosavybėn. Jei skolininkas neįvykdo prievolės, jie lieka pirkėjo nuosavybėje. Jų vertė gali būti didesnė nei pagrindinės prievolės suma, todėl paprastai susitariama dėl tarpusavio reikalavimų įskaitymo – numatoma, kad, įvykus tam tikram sutartyje nurodytam įvykiui, bus nustatoma užstato gavėjo turimų vertybinių popierių vertė pinigais ir bus įskaitytos šalių tarpusavio prievolės. Ypač svarbu, kad finansinio užstato gavėjui suteikta galimybė turimus vertybinius popierius ar pinigus realizuoti, kai užstato davėjui iškeliamą bankroto byla, imamos taikyti restruktūrizavimo procedūros arba kitaip sustabdomas prievolių vykdymas. Tokia teisė numatyta direktyvos dėl finansinio užstato susitarimų projekte (Commission 2001: 7–8), ji išliko ir priimtoje direktyvoje (4 str. 1 ir 5 d.). Šioje direktyvoje taip pat nurodyta, kad valstybių narių teisė turi pripažinti prievolės vykdymo termino suėjimą ar jo pasibaigimą, įvykus tam tikram sutartyje numatytam įvykiui, pavyzdžiui, vienai iš šalių nevykdant įsipareigojimų, jai pradėjus taikyti bankroto ar panašias procedūras (7 str.). Suėjus prievolės vykdymo terminui ar įvykus tam tikram sutartyje numatytam įvykiui, nereikia atlikti jokių formalumų, nebent tai būtų numatyta šalių susitarimu (7 str. 2 d.). Susitarimams dėl finansinio užstato netaikytinos kai kurios bankroto įstatymų nuostatos: toks susitarimas ar užstato pateikimas negali būti laikomas negaliojančiu ar prieštaraujančiu įstatymui, jei dėl finansinio užstato buvo susitarta ar jis pateiktas tą dieną, kai pradėtos likvidavimo ar reorganizavimo procedūros (bet nepriėmus sprendimo pradėti tokias procedūras) arba tam tikrą nustatytą laikotarpį iki pradedant šias procedūras. Jeigu užstatas pateiktas ar sutartis sudaryta procedūrų pradėjimo dieną, jau priėmus sprendimą pradėti procedūras, susitarimas ar užstato pateikimas galioja tik tuo atveju, jeigu užstato gavėjas nežinojo ir neturėjo žinoti apie procedūrų pradėjimą.

Lietuvoje priimtas Įstatymas numato, kad finansinio užtikrinimo susitarimas išgalioja per jame nustatytus terminus, neatsižvelgiant į užstato davėjo ar užstato gavėjo likvidavimo procedūras arba reorganizavimo priemonių taikymą (9 str. 8 d.).

Reikėtų numatyti ir galimybę finansinį užstatą realizuoti, neatsižvelgiant į nurodytų priemonių taikymą. Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo (žr. LRS 2001a) 10 straipsnio 7 dalies 3 punkte ir 14 straipsnio 1 dalies 1 punkte numatyta, kad tais atvejais, kai įmonei iškelta bankroto byla, prievolių vykdymas draudžiamas, išskyrus Atsiskaitymų baigtinumo mokėjimo ir vertybinių popierių atsiskaitymo sistemose ir Finansinio užtikrinimo susitarimų įstatymų numatomus atvejus. Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymo (žr. LRS 2001b) 9 straipsnio 1 dalies 1 ir 3 punktuose nurodytos įmonės prievolių vykdymo išimtys Lietuvos Respublikos finansinio užtikrinimo susitarimų įstatymo numatytais atvejais.

Išvados

Kreditiniai santykiai Lietuvoje plėtosis ir toliau, finansų rinka plėsis, joje bus naudojamos vis sudėtingesnės finansinės priemonės. Todėl didės poreikis užtikrinti finansų rinkos dalyvių tarpusavio įsipareigojimų vykdymą. Šiuo metu ypač daug dėmesio skiriama kredito rizikos mažinimui finansų rinkose, paprastų ir veiksmingų prievolės įvykdymo užtikrinimo būdų, kurie padėtų išvengti sisteminės rizikos, paieškai. Įprastas prievolių įvykdymo užtikrinimo būdas – įkeitimas leidžia, skolinkui neįvykdžius savo prievolės, nukreipti išieškojimą į tam tikrą finansinį turta. Be įkeitimo, šiuolaikinėse finansų rinkose naudojami ir vadinamieji atpirkimo sandoriai, kai asmuo, besiskolinantis pinigines lėšas, skolintojui perleidžia nuosavybės teisę į finansinį užstatą.

Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl finansinio užstato susitarimų leidžia prievolių įvykdymo užtikrinimo tikslais Bendrijos lygiu naudoti negrynujų pinigų ar vertybinių popierių įkeitimą ir nuosavybės teisės perleidimą. Šia direktyva siekiama Europos Bendrijos finansų sistemos stabilumo, paslaugų teikimo ir kapitalo judėjimo laisvės Europos Bendrijos finansų rinkoje. Lietuvoje priėmus direktyvos nuostatas įgyvendinantį Įstatymą ir kitų įstatymų pakeitimus, finansų rinkos dalyviams sudarytos galimybės saugiau sudaryti susitarimus dėl finansinio užstato. Tačiau priimtas Įstatymas taikomas tik susitarimams, sudarytiems tarp fizinių ir juridinių asmenų, priklausančių Europos Bendrijos valstybėms narėms. Iš tikrųjų jo takymo sritis turėtų būti platesnė.

Literatūra

- Bank for International Settlements (BIS) 1997: *Financial Stability in Emerging Market Economies. A Strategy for the Formulation, Adoption and Implementation of Sound Principles and Practices to Strengthen Financial Systems*.
- Baranauskas E. 2002: *Įkeitimo teisinis reguliavimas* (Daktaro disertacija). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
- Benjamin J. 2002: *Interests in Securities: A Proprietary Law Analysis of the International Securities Markets*. Oxford: Oxford University Press.
- Benjamin J., Yates M. 2002: *The Law of Global Custody. Legal Risk Management in Securities Investment and Collateral*. London: Butterworths.
- Bernasconi C. 2000: *The Law Applicable to Dispositions of Securities Held Through Indirect Holding Systems* (Preliminary Document No. 1 of November 2000 for the attention of the Working Group of January 2001). Hague: Hague Conference on Private International Law.
- Collateral Law Reform Group (CLRG) 2000: *Collateral Arrangements in the European Financial Markets: the Need for National Law Reform*. International Swaps and Derivatives Association.
- Commission of the European Communities 2001: Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Financial Collateral Arrangements. – *Official Journal of the European Communities* C 180 E/32, 312–319.
- Committee on Payment and Settlement Systems (CPSS) 2001a: *Core Principles for Systematically Important Payment Systems*. Bank for International Settlements.
- Committee on Payment and Settlement Systems (CPSS), Technical Committee of the International Organization of Securities Commissions 2001b: *Recommendations*

- for *Securities Settlement Systems*. Bank for International Settlements, International Organization of Securities Commissions.
- Committee on Payment and Settlement Systems (CPSS) 2003: *A Glossary of Terms Used in Payments and Settlement Systems*. Bank for International Settlements.
- Directive 98/26/EC of the European Parliament and of the Council of 19 May 1998 on Settlement Finality in Payment and Security Settlement System. – *Official Journal of the European Communities* L 166, 45–51.
- Directive 2002/47/EC of the European Parliament and of the Council of 6 June 2002 on Financial Collateral Arrangements. – *Official Journal of the European Communities* L 168, 43–50.
- Ellinger E. P., Lomnicka E., Hooley R. J. 2002: *Modern Banking Law*. Oxford: Oxford University Press.
- European Central Bank (ECB) 2001: Opinion of the European Central Bank of 13 June 2001 at the request of the Council of the European Union concerning a proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on financial collateral arrangements (CON/2001/13). – *Official Journal of the European Communities* C 196, 10–13.
- European Commission 2002: *Communication from the Commission to the European Parliament pursuant to the second subparagraph of Article 251(2) of the EC Treaty concerning the Common Position of the Council on the adoption of a Directive of the European Parliament and of the Council on financial collateral arrangements SEC (2002) 278 final*.
- European Court of Justice 1985: Case 29/84. Commission v. Germany. – *European Court Report* 1661.
- European Court of Justice 1996: Case C-236/95. Commission v. Greece. – *European Court Report* 4459.
- European Financial Market Lawyers Group (EFMLG) 2000: *Proposal for an EU Directive on Collateralisation*.
- European Parliament 2002: Financial collateral arrangements A5-0417/2001. Proposal for an European Parliament and Council directive on financial collateral arrangements COM(2001) 168 – C5-0131/2001 – 2001/0086(COD). – *Official Journal of the European Communities* C 177 E, 282–286.
- Hess M. 1999: Enforcement of Bank Claims in Switzerland—Pledge, Set-off, and Immunity. – *Current Developments in Monetary and Financial Law* 1, 469–502.
- International Swaps and Derivates Association (ISDA): *Proposal for a Directive on Financial Collateral Arrangements*.
- Laurinavičius K. 2001: *Vertybinių popierių įkeitimas pagal naująjį Civilinį kodeksą*. Vilnius: Justitia.
- Laurinavičius K. 2002: Vertybinių popierių vieta civilinių teisių objektų sistemoje. – *Jurisprudencija* 28(20), 63–67.
- Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (LAT) 2000a: Civilinė byla Nr. 3K-3-406/2000, kat. 14.
- Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (LAT) 2000b: Civilinė byla Nr. 3K-3-1353/2000, kat. 42.
- Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (LAT) 2000c: Civilinė byla Nr. 3K-3-1372/2000, kat. 42.
- Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (LAT) 2001a: Civilinė byla Nr. 3K-7-4/2001, kat. 15.2.1.4.
- Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (LAT) 2001b: Civilinė byla Nr. 3K-7-440/2001, kat. 45.8.
- Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (LAT) 2003a: Civilinė byla Nr. 3K-3-98/2003, kat. 94.5.
- Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (LAT) 2003b: Civilinė byla, Nr. 3K-3-409/2003, kat. 15.2.1.3.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 2001a: Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas (2001 03 20 Nr. IX-216). – *Valstybės žinios* 31-1010.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 2001b: Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymas (2001 03 20 Nr. IX-218). – *Valstybės žinios* 31-1012.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 2003a: Lietuvos Respublikos atsiskaitymų baigtinumo mokėjimo ir vertybinių popierių atsiskaitymo sistemose įstatymas (2003 06 05 Nr. IX-1597). – *Valstybės žinios* 61-2754.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 2003b: Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 10 ir 14 straipsnių pakeitimo ir 32 straipsnio papildymo įstatymas (2003 06 05 Nr. IX-1600). – *Valstybės žinios* 61-2757.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 2004a: Lietuvos Respublikos atsiskaitymų baigtinumo mokėjimo ir vertybinių popierių atsiskaitymo sistemose įstatymo 2 ir 9 straipsnių pakeitimo įstatymas (2004 04 15 Nr. IX-2128). – *Valstybės žinios* 61-2184.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 2004b: Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.3, 2.55, 2.61, 2.72, 2.79, 2.112, 2.152, 2.160, 2.167, 4.176, 6.292, 6.298, 6.299, 6.747, 6.748, 6.751, 6.753 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas (2004 04 27 Nr. IX-2172). – *Valstybės žinios* 72-2495.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 2004c: Lietuvos Respublikos finansinio užtikrinimo susitarimų įstatymas (2004 04 15 Nr. IX-2127). – *Valstybės žinios* 61-2183.

- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 2004d: Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 10 ir 14 straipsnių pakeitimo įstatymas (2004 04 15 Nr. IX-2129). – *Valstybės žinios* 61-2185.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 2004e: Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymo 9 straipsnio pakeitimo įstatymas (2004 04 15 Nr. IX-2130). – *Valstybės žinios* 61-2186.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 2004f: Lietuvos Respublikos Lietuvos banko įstatymo 53 straipsnio pakeitimo įstatymas (2004 04 15 Nr. IX-2130). – *Valstybės žinios* 61-2187.
- Mikelėnas V. 2003: *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Pirmas tomas*. Vilnius: Justitia.
- Mikelėnas V., Vileita A., Taminskas A. 2001: *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia.
- Pakalniškis V. 1996: *Finansinių reikalavimų apsaugos sistema: funkcijos, elementai, reikšmė*. Vilnius: Justitia.
- Vitkevičius P., Vėlyvis S., Mikelėnas V. 1997: *Civilinė teisė*. Kaunas: Vija.
- Брагинский М. И., Витрянский В. В. (Braginskij, Vitrianskij) 2001: *Договорное право. Книга первая. Общие положения*. Москва: Статут.
- Ем В. С. (Em) 2000: *Залог*. – *Гражданское право* 2(1), Москва: Издательство БЕК.
- Маковская А. А. (Makovskaja) 2000: *Залог денег и ценных бумаг*. Москва: Статут.
- Фаддеева Т. А. (Faddejeva) 2001: *Обеспечение исполнения обязательств*. – *Гражданское право* 1. Москва: Проспект.

Gauta 2004 m. gegužės mėn.

Priimta spaudai 2004 m. rugsejo mėn.

Summary

IMPLEMENTATION OF DIRECTIVE 2002/47/EC ON FINANCIAL COLLATERAL ARRANGEMENTS IN LITHUANIAN LAW

Kęstutis Laurinavičius

While normally various contracts between private parties are governed by national law, there have been a few initiatives at the Community level to regulate financial collateral arrangements. First, with the adoption of Directive 98/26/EC of 19 May 1998 on settlement finality in payment and securities settlement systems, Member States were obliged to allow participants in such systems to realise financial collateral despite insolvency or similar proceedings with respect to another participant. Furthermore, Directive 2002/47/EC of 6 June 2002 on financial collateral arrangements requires abolishing many formal requirements concerning the creation and realisation of financial collateral. The latter Directive covers many market participants, including credit institutions. It is important to ensure that this Directive is implemented in Member States to the broadest extent possible, to provide for the protection of financial stability and to avoid systemic risk. The author considers the scope of the Lithuanian legal acts transposing the Directive. It is proposed that this scope should be extended, thereby extending the protection that is afforded by the Directive to as many as possible financial collateral arrangements entered into by Lithuanian financial market participants.

Various provisions of Lithuanian law concerning financial collateral arrangements are analysed, with a particular emphasis on formal requirements, the possibility to realise collateral and recognition of transfer of title as a special collateralisation method.

SAVITARPIO KREDITO BENDROVĖS (1873–1914 M.) IR JŲ VEIKLOS BRUOŽAI

Vladas Terleckas

A. Mickevičiaus g. 7–7A
LT-08119 Vilnius

Remiantis pirminiais šaltiniais, straipsnyje išsamiai ir sistemingai nagrinėjamos savitarpio kredito bendrovės, jų steigimas dabartinėje Lietuvos teritorijoje (be Klaipėdos krašto), tautinė ir socialinė sudėtis, narystės sąlygos, organizaciniai ir veiklos pagrindai. Nustatyta savitarpio kredito bendrovių valdybų ir tarybų personalinė sudėtis ir jos pokyčiai.

Pagrindiniai žodžiai: savitarpio kredito bendrovė; įmoka; indėlis; paskola; taryba; valdyba.

Įvadas

1859 m. panaikinus valstybines kredito įstaigas (išskyrus Valstybinį banką), Rusijos imperijoje, kuriai priklausė ir lietuviškosios gubernijos, nebeliko legalaus (viešojo) kredito. Steigti privačias kredito įstaigas nebuvo leidžiama. Nuo 1803 m. Vilniuje veikęs Salomono H. Heimano ir Ko bankinis namas neturėjo didesnių išteklių, kad galėtų finansiškai padėti verslui, o 1865 m. įkurtas Valstybinio banko Vilniaus skyrius mažai skolino, labiau stengėsi vietos kredito išteklius panaudoti Rusijos pramonei remti. Carinei valdžiai vykdant kolonijinę krašto išnaudojimo politiką (dvarininkams įvesta ilgalaikė kontribucija, verslininkams nustatyti didesni mokesčiai), lėtai kauptas kapitalas, todėl steigti kredito įstaigas nebuvo galimybių. Tai matyti ir iš tokio fakto: akciniams bankams – Vilniaus žemės bankui (1872 m.) ir Vilniaus privačiam komerciniam bankui (1873 m.) steigti daug lėšų skyrė Peterburgo kapitalistai.

Kredito problema tapo aktuali po 1863–1864 m. sukilimo, pradėjus (nors ir lėtai) atsigauti prekybai, ėmus steigti pramonės įmones. 1864 m. Vilniuje įkurtas pirmasis fabrikas, 1869 m. išduoti 2 728 prekybos liudijimai, 1870 m. jau veikė 40 pramonės įmonių (Jurginis ir kt. 1968: 277, 281). 1869 m. Vilniaus gubernijos upėmis krovinių perkelta 1,2 karto daugiau negu 1865 m. (Šalčius 1998: 169). Taigi verslininkai turėjo vienintelę išeitį – sekant didžiųjų miestų verslininkų pavyzdžiu, imtis iniciatyvos ir steigti savitarpio kreditavimo susivienijimus. Tam jau buvo sukurta teisinė bazė, t. y pirmųjų Rusijoje savitarpio kredito bendrovių – Peterburgo (1864 m.), Kijevo, Maskvos ir Rygos (1869 m.) – įstatai, taikyti ir kitų miestų analogiškomis kredito įstaigoms.

Savitarpio kredito bendrovių (SKB) atsiradimą ir paplitimą Lietuvos miestuose bei miesteliuose lėmė verslo plėtra, kredito įstaigų trūkumas, smulkiųjų ir vidutinių įmonių vyravimas, lėtas kapitalo kaupimas. Iki XX a. pradžios daugumoje miestų ir miestelių SKB buvo vienintelės kredito įstaigos.

1. SKB samprata

Nuo XX a. pradžios lietuviškuose raštuose SKB vadinamos dvejopai: vienu – savitarpio kredito draugijomis, kitur – savitarpio kredito bendrovėmis. Teiktinas pastarasis pavadinimas, nes jis šias įstaigas leidžia skirti nuo kitokių kredito įstaigų – skolinamųjų taupomųjų draugijų. Be to, žodynai rusų kalbos žodį *объединение* ekonominiuose tekstuose siūlo versti žodžiu „bendrovė“ (žr. Rusų–lietuvių kalbų žodynas 1967: 32).

SKB dažniausiai apibūdinamos kaip: 1) privačių pramoninkų ir prekybininkų savitarpio kredito įstaigos (Finansavo-kreditnyj slovar 1964: 143); 2) įstaigos, kredituojančios savo narius – vidutinius pramonės ir prekybos kapitalistus, namų savininkus (Zinkus 1983: 63); 3) miestuose steigti, paskolas amatininkams ir smulkiesiems prekybininkams teikę kredito kooperatyvai (Bičkauskas-Gentvila 1968: 78). Tačiau taip apibūdinant SKB nenusakomi skiriamieji jų bruožai. SKB galima apibrėžti kaip kredito kooperatyvus, bet netikslu teigti, kad jų paskolomis naudojosi tik smulkieji prekybininkai. Pavyzdžiui, kiekvienas 2-osios Vilniaus SKB narys turėjo išsipareigoti atlyginti ne mažiau kaip 500 rublių ir ne daugiau kaip 25 tūkst. rublių bendrovės nuostolių. Turint galvoje, kad prekiautojai, turėję ne mažiau kaip 15 tūkst. rublių kapitalo, buvo priskiriami prie I pirklių gildijos (tai buvo stambiausių pirklių gildija), turėję 2,4 tūkst. sidabrinių rublių – prie III pirklių gildijos, niekaip neišėina jų vadinti smulkiaisiais prekybininkais. Amatininkai SKB įstatuose iš viso neminimi, rašoma tik apie prekybininkus ir pramonininkus. Kaip matysime, SKB nariais vis dėlto buvo ir amatininkai (taip pat dvarininkai, ūkininkai), bet vyravo ne jie. SKB labiau tikėtų apibūdinti kaip daugiausia vidutinių verslininkų trumpalaikio savitarpio kreditavimo susivienijimus ar kooperatyvus. Kooperacijos teoretikai, matyt, nesutiks su SKB priskyrimu prie kredito kooperatyvų, nes kooperatyvais paprastai laikomi smulkiųjų prekių gamintojų susivienijimai. Vis dėlto negalima paneigti svarbaus SKB kooperatinio bruožo – demokratinio valdymo principo: kiekvienas bendrovės narys turėjo tik vieną balsą. SKB kooperatinį pobūdį rodo ir didelė narių atsakomybė, tik SKB narių kreditavimas. Už bendrovės nuostolius nariai atsakydavo ne tik savo įmokomis, bet ir dalimi turto. Pagal sudėtį ir veiklos mastą SKB užėmė vietą tarp komercinių bankų ir skolinamųjų taupomųjų draugijų (kredito kooperatyvų siaurąja prasme). Tiesa, XX a. pradžioje, kai SKB ėmė rasti mažesniuose miestuose, takoskyra tarp jų ir skolinamųjų taupomųjų draugijų sumažėjo.

2. SKB paplitimas

Rusijos imperijoje pirmosios SKB atsirado tik po baudžios panaikinimo – 1864 m. ir 1869 m. Rusijos gubernijų centruose iki 1873 m. įsteigta tik 13 SKB. Tačiau 1873 m. jų įsteigta 11, viena iš jų – Vilniuje (Golubev 1897: 14). Toks SKB gausėjimas labiausiai susijęs su liberalesniu valdžios požiūriu į privačių kredito įstaigų steigimą. Nuo 1874 m. SKB steigta vis mažiau, o nuo 1876 m. iki 1880 m. jų beveik nebesteigta.

Lietuviškosiose gubernijose pirmiausia įsteigta Vilniaus SKB. Finansų ministras jos įstatus patvirtino 1873 m. vasario 22 d., operacijos pradėtos atlikinėti tų pačių metų liepos 20 d. (Otčioty Vilenskovo obščestva 1874: 4). Iš 1897 m. Rusijos imperijos gubernijų centruose veikusių 47 šios rūšies kredito įstaigų Vilniaus SKB pagal įsteigimo datą užėmė 17–27 vietas, t. y. anksčiau buvo įkurta 16 tokių bendrovių (Golubev 1897: 14). Vilniuje, kaip ir Minske, SKB atsirado metais vėliau negu Varšuvoje, bet dviem metais anksčiau negu Gardine. Tuo pat metu buvo įsteigtas ir Vilniaus privatus komercinis bankas, kuris irgi orientavosi į trumpalaikį miesto verslo kreditavimą. Todėl galima daryti prielaidą, kad būta didelės paskolų paklausos, o vietos verslininkai jau turėjo reikiamą kapitalą.

Po metų – 1874 m. įsteigtos 2-oji Vilniaus SKB ir Kauno SKB, o 1881 m. – Panevėžio SKB ir Šiaulių SKB. Poreikį ir galimybes steigti kreditavimo bendroves lėmė miestų plėtra. Nuslopinus 1863–1864 m. sukilimą, nutiesus geležinkelius per Šiaulius (1871 m.) ir Panevėžį (1873 m.), ėmė daugėti šių miestų gyventojų, plėtėsi amatinė gamyba, prekyba, įsteigtos nemažos pramonės įmonės. 1876 m. Šiauliuose pradėjo veikti Kaganų saldainių, 1877 m. – Frenkelio odų apdirbimo, 1879 m. – Podliašuko tabako fabrikas. Šiauliai darėsi vis stambesniu grūdų, linų, miško prekybos centru. Mieste gausėjo amatininkų: 1866 m. jų buvo 194, o XX a. pradžioje – 1 733

(Bilevičius 1977: 18). Miesto plėtrą rodo ir gyventojų skaičiaus padidėjimas nuo 13 343 (1870 m.) iki 15 901 (1880 m.) (Bilevičius 1977: 18). Be to, nuo 1881 m. valdžia nebe taip griežtai žiūrėjo į kredito įstaigų steigimą. Šiaulių SKB įkurta grafo Nikolajaus Zubovo iniciatyva. Panevėžyje 1857–1887 m. gyventojų padaugėjo nuo 5 908 iki 8 071 (Kviklys 1965: 560). Daugėjant gyventojų, plėtėsi amatai, prekyba. Panevėžyje SKB ėmėsi kurti dvarininkai Butrimas, Komaras, Meištavičius ir kt. (Masilionis 1963: 326).

1900 m. SKB įsteigė ukmergiškiai, po metų – raseiniškiai. 1908 m. dar viena SKB įsteigta Vilniuje, 1909 m. – Tauragėje, 1910 m. – Kelmėje. 1911–1913 m. įsteigta ypač daug kreditavimo bendrovių: po dvi Kaune ir Vilniuje, po vieną – Vidžių ir Dūkšto miestelyje, Biržuose, Kėdainiuose, Telšiuose, Jurbarko, Virbalyje, Vilkaviškyje. 1914 m. SKB įsteigta Švenčionyse. Tikslėnė 1915 m. sausio 1 d. veikusių SKB chronologija matyti iš 1 lentelės.

1 lentelė

SKB steigimo chronologija

SKB pavadinimas	Įsteigimo metai	Narių skaičius
KAUNO GUBERNIJA		
Kauno SKB	1874	392
Panevėžio SKB	1881	835
Šiaulių SKB	1881	630
Ukmergės SKB	1900	463
Raseinių SKB	1901	182
Tauragės SKB	1909	228
Kelmės SKB	1910	202
Vidžių–Dūkšto prekybos ir pramonės SKB	1911	55
Tauragės žemės ūkio SKB	1911	171
2-oji Kauno SKB	1911	429
Rokiškio SKB	1911	132
Kėdainių SKB	1912	216
Kauno žemės ūkio SKB	1913	270
Biržų SKB	1913	132
Jurbarko SKB	1913	107
Mažeikių SKB	1913	146
Telšių SKB	1913	104
VILNIAUS GUBERNIJA		
Vilniaus SKB	1908	681
2-oji Vilniaus SKB	1912	718
3-ioji Vilniaus SKB	1913	211
Švenčionių SKB	1914	69
SUVALKŲ GUBERNIJA		
Virbalio SKB	1911	159
Vilkaviškio SKB	1912	167

Šaltiniai: A. Prūsas (1926: 42); LCVA (f. 755, ap. 2, b. 293).

Atkreiptinas dėmesys, kad 1 lentelėje neįrašytos 1873 m. ir 1874 m. Vilniuje įsteigtos SKB, nes 1915 m. sausio 1 d. jos nebeveikė. Įtraukta bendra Vidžių ir Dūkšto miestelių SKB, nors Vidžiai dabar priklauso Baltarusijai. Nurodytuose šaltiniuose neminama Kupiškio SKB, tačiau oficialiuose leidiniuose rašyta apie jos veikimą 1911–1913 m. (PKKG 1913: 175). Kupiškyje tokia bendrovė, matyt, veikė, bet iki 1915 m. pradžios buvo likviduota. Literatūroje minimos Virbalio SKB ir Kybartų SKB (Laurinavičius 2003: 22). Tačiau Virbalio SKB įstatuose rašoma: „Virbalio savitarpio kredito bendrovė steigama Suvalkų gubernijos Kybartų miestelyje“ (Ustav 1910: 1).

Taigi matyti, kad veikė tik viena – Virbalio SKB, o jos būstinė buvo Kybartuose. Įvairiuose leidiniuose pasitaiko ir daugiau netikslumų. Pavyzdžiui, nurodoma, kad pirmoji Lietuvoje SKB 1873 m. įkurta Kauno gubernijoje ir kad 1874 m. Lietuvoje buvo 3 tokios bendrovės: Kaune, Šiauliuose ir Vilniuje (Bičkauskas-Gentvila 1968: 78). Kaip minėta, pirmoji SKB įsteigta Vilniuje, 1874 m. veikė dvi SKB Vilniuje ir viena Kaune. Tais metais Panevėžyje ir Šiauliuose šios rūšies kredito įstaigų nebuvo. Kitame leidinyje nepagrįstai tvirtinama, kad 2-oji Vilniaus SKB įsteigta, nustojus veikti 1873 m. įsteigtai Vilniaus SKB (Jurginis ir kt. 1968: 284). Vilniaus SKB veikė maždaug iki 1890 m., iki tų metų Vilniuje buvo dvi šios rūšies bendrovės.

1915 m. sausio 1 d. visose lietuviškosiose gubernijose veikė 41 SKB: 17 – Kauno, 12 – Vilniaus, 9 – Gardino, 3 – Suvalkų gubernijoje (Prūsas 1926: 42–43). Dabartinėje Lietuvos teritorijoje (be Klaipėdos krašto) tuo metu veikė 23 SKB, arba 56 procentai visų lietuviškųjų gubernijų bendrovių, o Kauno gubernijoje buvo susitelkę net 74 procentai dabartinės Lietuvos teritorijoje veikusių bendrovių. SKB gausumą Kauno gubernijoje galima paaiškinti didesniu miestų skaičiumi, verslininkų ekonominiu aktyvumu ir tuo, kad šioje gubernijoje nebuvo komercinių bankų. Suaktyvėjusį SKB steigimą 1911–1913 m. lėmė ne tik ūkio plėtra, bet ir įsisiūbuojantis lietuvių tautinis atgimimas. Be to, „lenkų kilmės“ verslininkai stengėsi išvengti valdžios jiems taikytos diskriminavimo politikos.

Adomo Prūso (1926: 39) teigimu, žydams priklausė 22, lenkams – 10, lenkams kartu su žydais – 5, gudams ir lietuviams – po 2 bendroves. Turbūt panašus santykis tarp šių tautų atstovų buvo prekyboje ir pramonėje. Be abejonės, 2-oji Kauno SKB ir 3-ioji Vilniaus SKB buvo lietuviškos. Tačiau A. Prūso pateiktą kitų bendrovių suskirstymą pagal jų narių tautybę reikia patikslinti. Antai vienas amžininkas rašė, kad Šiaulių SKB žmonės vadino lietuvišku banku (Bugailiškis 1994: 350). Šios bendrovės valdyba irgi buvo gana lietuviškos sudėties. Tą patį galima pasakyti ir apie Panevėžio SKB ir jos valdybos sudėtį. Taigi šios kredito įstaigos laikytinos bent jau tautiškai mišriomis. Tauragės žemės ūkio SKB (ji vadinama ir Tauragės ūkininkų SKB) irgi negalima laikyti tautinių mažumų bendrove. Tauragės bendrovėje atsiradus trinciai tarp žydų ir lietuvių ir žydams iš valdybos pašalinus visus krikščionis, 1911 m. daktaro Paulavičiaus pastangomis įsteigta kita bendrovė (Tauragė 1911). Į jos valdybą išrinkti 2 lietuviai ir 2 vokiečiai, taigi ši SKB vadintina mišria bendrove. Šiek tiek nukrypstant į šalį pasakytina, kad išskyrus trintį tarp žydų ir lietuvių Tauragės SKB, kitose bendrovėse jos faktų nerasta. Priešingai, duomenys apie SKB teiktą labdarą rodo, kad vyravo tautinė santarvė: SKB remdavo įvairių tautų organizacijas, mokinius, į bėdą patekusiuosius. Daugiau pasitaikydavo socialinio ar luominio pobūdžio nesutarimų.

Lietuviai prakalbo apie grynai tautines kredito įstaigas tik 1910 m., plačiai minint Žalgirio mūšio 500-ąsias metines. Lenkijos visuomenė nusprendė šią įspūdingą pergalę pagerbti pastatydama paminklą Krokuvoje. Netrukus lietuvių spaudoje iškeltas pasiūlymas Žalgirio pergalę paminėti įsteigiant lietuvių banką (Dėl banko sumanymo 1910). Į tokį pasiūlymą gyvai reaguota, spaudoje pasirodė skelbimų, rodančių ketinimus pirkti būsimo banko akcijų, pavyzdžiui, 12 asmenų pareiškė norą įsigyti 2,5 tūkst. rublių vertės akcijų (J. Ž. + X 1910: 1). Bet buvo girdėti ir ne tokių entuziastingų balsų. Štai iš Rygos rašyta, kad carinė valdžia lietuviams neduos leidimo steigti savo banką, nes to daryti neleido nė vienai tautai, ir pareikšta nuomonė, kad iš pradžių pakaktų įsteigti savitarpio kreditavimo bendrovę (Macijauskas 1910: 1). Nurodyta ir daugiau kliūčių: 1) lietuviai neįstengs surinkti reikalingo kapitalo (0,5 mln. rb), nes pramonė ir prekyba ne jų rankose; 2) lietuviams trūksta specialistų; 3) prekyba nesanti „patikimas klientas“ (Dėl banko sumanymo 1910). Siūlyta kol kas pasitenkinti kredito kooperatyvų steigimu kaime.

1910 m. nuo svarstymų prie darbų nebuvo pereita. Tik 1911 m. spalio 20 d. daugiausia spaustuvininko Saliamono Banaičio ir advokato dvarininko Antano

Petraičio pastangomis Kaune pavyko įsteigti lietuvišką kreditavimo bendrovę. Oficialiai ši bendrovė vadinta 2-ąja Kauno SKB, skiriant ją nuo 1874 m. Kaune įsteigtos SKB. Tačiau lietuviškoje spaudoje jai buvo suteiktas aukštesnis rangas – ji vadinta Lietuvių banku arba 2-osios Kauno SKB banku. S. Banaitį kurti bendrovę tikriausiai paskatino Vilniaus privataus komercinio banko lietuviams taikyta diskriminacinė kredito politika. Jam ši kredito įstaiga atsisakė skolinti ir atvirai skelbė, kad „bankas nesuinteresuotas remti lietuvių verslą“ (Užtupas 2002: 194). Ne visi lietuviai pritarė sumanymui Kaune steigti SKB, ji laikyta nereikalinga (J. K. 1911). Iniciatoriams teko padėti daug pastangų, kol surinko 70 narių (reikėjo surinkti mažiausiai 50 asmenų). Kaune jau veikė viena tokia bendrovė, Vilniaus privataus komercinio banko, Jungtinio banko ir Rusijos valstybinio banko skyriai, keletas bankinių namų, todėl naujai kredito įstaigai surasti nišą ir išsilaikyti nebuvo taip paprasta. Tačiau tai, kad 1915 m. sausio 1 d. 2-ajai Kauno SKB priklausė 429 nariai (pagal narių skaičių tarp Kauno gubernijos SKB ji užėmė 4-ąją vietą), leidžia daryti išvadą, kad rizika pasiteisino. Šios bendrovės narių per 3 veiklos metus padaugėjo 6 kartus, o tai rodo poreikį ją steigti ir jos greitai pelnytą pasitikėjimą.

Nors Vilnius buvo lietuvių inteligentų susitelkimo centras ir kultūros židinys, 3-ioji Vilniaus SKB įsteigta tik 1913 m. Ją steigiant, tiksliau – renkant valdymo organus, neapsieita be įtampos, kivirčų. Šios bendrovės įstatus rengė žymūs Lietuvos socialdemokratų veikėjai Andrius Domaševičius ir Alfonsas Moravskis (1902 m. baigė Leipcigo aukštąją komercijos mokyklą), Finansų ministerijos Kredito kanceliarijos buhalteris Adomas Prūsas (1922–1926 m. – Lietuvos banko valdytojo pavaduotojas) ir būsimasis Vasario 16-osios akto signataras, dvarininkas, verslininkas Jonas Smilgevičius (G. P. 1913). Finansų ministrui 1913 m. vasario 5 d. patvirtinus įstatus, sudarytas organizacinis komitetas, turėjęs surengti steigiamąjį susirinkimą. Šiam komitetui vadovavo A. Domaševičius, jam talkino advokatas Jonas Kymantas, Jonas Vileišis, jau minėtas Jonas Smilgevičius ir Jonas Smilgevičius iš Liepojos. Bendrovės nariais panoro būti 85 asmenys, kurių politinės pažiūros buvo skirtingos.

1913 m. birželio 13 d. „Rūtos“ draugijos patalpose įvyko 3-iosios Vilniaus SKB steigiamasis susirinkimas. Jis pasibaigė nemažu skandalu. Daugelis narių nenorėjo į valdybą rinkti A. Moravskio, kuris nemokėjo lietuviškai ir buvo žinomas kaip karšto charakterio, perdėm optimistiškas žmogus. Valdyboje vietoj jo norėta matyti patyrusį bankininką Česlovą Landsbergį. A. Domaševičius, supratęs, kad A. Moravskis nebus išrinktas į valdybą, pareiškė protestą ir išėjo iš susirinkimo, jo pavyzdžiu pasekė Stasys Matulaitis ir Jonas Basanavičius (pastarojo pavardę minėjo tik „Lietuvos žinios“). Į valdybą buvo išrinkti J. Kymantas (pirmininkas), Č. Landsbergis ir J. Mašiotas, o į tarybą – Andrius Bulota (pirmininkas), kunigas J. Kukta, A. Prūsas, Stankevičius ir Balčiūnas (Trečioji Vilniaus savitarpio kredito draugija 1913).

Deja, iš steigiamojo susirinkimo išėję kairieji neįveikė savo ambicijų, apie 3-iąją Vilniaus SKB skleidė įvairius gandus, pavyzdžiui, kad ji – jau gyvas lavonas, kuri lieka tik palaidoti (G. P. 1913: 1). Todėl 1913 m. rugsėjo 13 d. padėčiai išsiaiškinti sušauktas kitas susirinkimas. Apie jame vyravusias nuotaikas taip pasakota: „<...> išklausę, pasiginčiję įsitikino, kad kūdikis sveikas, gyvas. Toks šio susirinkimo rimtumas ir solidarumas rodo aiškiai, kad ir mes, lietuviai, trumpu mūsų atgijimo laiku jau tiek subrendome, jog išmokome suprasti kredito reikalų solidarumo“ (G. P. 1913: 1). Tačiau kairieji ir toliau nenurimo, sumanė neperduoti valdybai organizacinio komiteto dokumentų ir taip sutrukdyti bendrovei pradėti veiklą (Vileišis 1913). SKB nepradedant veiklos, kilo jos narių ir visuomenės nepasitenkinimas. Atsirado dar viena netikėta kliūtis: Vilniaus privataus komercinio banko vadovybė atleido ir grasino atleisti savo tarnautojus, išrinktus į lietuviškosios SKB vadovybę. Tokios sankcijos taikytos Balčiūnui, Stankevičiui ir Č. Landsbergiui. Nors Č. Landsbergis, šiame banke išdirbęs 16 metų ir laikytas vienu geriausių bei stropiausių tarnautojų, buvo numatęs pavojų ir dėl savo pagalbos SKB pasitarė su banko vadovais, vis tiek

buvo atleistas iš pareigų (Mūsų bankai 1914). Atrodo, kad atsisakęs direktoriavimo SKB, jis vis dėlto grąžintas į ankstesnes pareigas. Darbo bendrovėje buvo priversti atsisakyti ir Balčiūnas su Stankevičiumi. Vietoj šių trijų valdybos ir tarybos narių 1913 m. rugsėjo 13 d. susirinkime išrinkti kiti asmenys. Taigi matyti, kad susirinkimas šauktas ir naujai vadovybei išrinkti. Įdomu, kad vienas kitas Vilniaus privataus komercinio banko tarnautojas netrukdomas dirbo Vilniaus lenkų SKB. Toks faktas neleidžia abejoti, kad lenkų šovinizistai trukdė lietuviams kurti savas ūkines organizacijas. Jų elgesys papiktino net rusų kalba leisto laikraščio *Северо западный гонец* redakciją, gana objektyviai aprašiusią šią istoriją. Vargais negalais 1913 m. rugpjūčio 8 d. 3-ioji Vilniaus SKB ėmė veikti, vėliau įsikūrė Georgijaus (dabar – Gedimino) prospekto 19-ame name (Lietuvių bankas Vilniuje 1913).

Vėliau kai kurios SKB buvo panaikintos. A. Prūsas (1926: 36) rašė, kad, praėjus 15 metų nuo pirmosios Vilniaus SKB įsteigimo (neteisingai nurodyti 1872 m.), ji uždaryta dėl valdybos pirmininko Sergejaus Jakubovičiaus padarytų išekvojimų (174 tūkst. rb). Tokia priežastis nurodoma ir kitame leidinyje (Jurginis ir kt. 1968: 284). Vis dėlto pirminiai šaltiniai verčia patikslinti šios bendrovės uždarymo datą. Ji negalėjo būti uždaryta nei 1887 m., nei 1888 m., nes yra 1889 m. šios bendrovės veiklos ataskaita ir tik 1891 m. paskelbta apie Vilniaus SKB likvidavimo komisijos sudarymą (PKVG 1892: 200). Pirmoji Vilniaus SKB galėjo būti uždaryta 1890 m., bet jos uždarymo procesas, matyt, truko ilgiau, nes likvidavimo komisija veikė net iki 1897 m.

Sunkiau nustatyti 2-osios Vilniaus SKB uždarymo datą ir priežastis. Ji turėjo būti uždaryta apie 1900–1903 m. Tokią prielaidą leidžia daryti šie faktai: 1) yra 1899 m. bendrovės metinė ataskaita, 2) 1900 m. dar skelbta valdybos sudėtis, 3) apie 2-osios Vilniaus SKB likvidavimo komisiją rašyta 1903 m. informaciniame leidinyje. Šią bendrovę pražudė jos valdybos narių neatsargumas ir nesąžiningumas. 1879 m. revizijos komisija nustatė, kad 1878 m. valdyba nusprendė vienam nariui, įkeitusiam Kronštato komercinio banko išduotą indėlio bilietą, paskolinti 19 tūkst. rublių (Otčioty 1879: 19). Bankui bankrutavus, 2-oji Vilniaus SKB patyrė nemažai nuostolių. Be to, 1895 m. ar 1896 m. iškilo aikštėn 1894 m. valdybos narių padaryti išekvojimai. Todėl 1896 m. metiniame narių susirinkime nutarta pasamdyti ekspertus, kad parengtų medžiagą, pagal kurią jiems būtų galima pateikti ieškinį (Balans 1896: 4). Išekvojimus valdybos nariai slėpė klastodami apskaitos dokumentus. 1895 m. revizijos komisija nustatė 52 108 rublių skirtumą tarp apskaitos dokumentuose nurodyto ir tikrojo 2-osios Vilniaus SKB turto (Balans 1896: 4). Nuostoliams padengti panaudotas atsargos kapitalas ir papildomos (25%) narių įmokos.

Taigi nuo 1900–1903 m. iki 1908 m. Vilniuje SKB nebuvo. 1908 m. ir 1912 m. jame įsteigtos dvi naujos SKB. Jos pavadintos kaip ir 1873 m. bei 1874 m. įsteigtos bendrovės: Vilniaus SKB ir 2-ąja Vilniaus SKB*. Naujoji Vilniaus SKB ir Šiaulių SKB buvo Savitarpio kredito bendrovių centrinio banko Peterburge narės. Nepatikrintais duomenimis, toks SKB finansinis centras įsteigtas po 1905–1907 m. revoliucijos.

Atspariausia buvo Kauno SKB – ji veikė iki 1915 m. rudens. Iki to laiko veikė ir kitos SKB (nežinoma tik apie Kupiškio SKB veiklą). Kilęs karas bendrovių veiklą sutrikdė: vienos jų turėjo išsikelti iš karo veiksmų zonos, dalį jų, paskelbus skolų mokėjimo moratoriumą ir indėlininkams pradėjus atsiimti santaupas, teko uždaryti. A. Prūsas (1926: 41) teigimu, „šiek tiek žmonėms apriimus, daugumas draugijų [bendrovių] vėl pradėjo veikti <...>“. 1915 m. vasarą bankai, įvairios įstaigos, tarp jų – ir kredito, buvo evakuotos į Rusijos gilumą ir galiausiai turėjo nutraukti veiklą. Nors 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Rusijos taikos sutartyje Rusija įsipareigojo sugrąžinti išvežtus kredito įstaigų indėlius ir dokumentus, pažadas nebuvo ištesėtas. Todėl net ir išsaugojus prieškarinę patirtį bei specialistus, Nepriklausomoje Lietuvoje šias kredito įstaigas buvo sunku atkurti. Bankininkystės istorijos tyrinėtojams tenka po kruopelytę rinkoti informaciją ir iš jos dėlioti SKB istorijos mozaiką.

*Siekiant išvengti painiavos, XIX a. Vilniuje įsteigtos SKB vadinamos pirmosiomis arba skliaustuose nurodomi jų įsteigimo metai (kai iš teksto neaišku, apie kurią SKB rašoma).

3. SKB organizaciniai ir veiklos pagrindai

Išnagrinėjus SKB organizacinius ir veiklos pagrindus, socialinę sudėtį, galima atskleisti šių kredito įstaigų esmę ir jų vaidmenį kredito istorijoje.

3.1. Narystės sąlygos, narių skaičius ir socialinė padėtis

SKB steigimą, valdymą ir veiklą reglamentavo finansų ministro patvirtinti įstatai. Kaip minėta, jie parengti pagal pirmųjų Rusijos SKB įstatus. Lietuvoje veikusių bendrovių įstatai buvo vienodi, skyrėsi tik juose nurodomas narių įmokų ir išsipareigojimų dydis. Nuo SKB įsteigimo įstatai beveik nesikeitė.

Pirmųjų SKB įstatuose įtvirtintas moterų lygiateisiškumas, o XX a. pradžioje įsteigtų SKB įstatuose moterų teisė būti bendrovių narėmis ne visada pabrėžiama. Matyt, moterų dalyvavimas viešajame gyvenime jau buvo savaime suprantamas dalykas. Iš 2-osios Vilniaus SKB (1874 m.) narių sąrašo matyti, kad jai priklausė ne viena pirkėlė, pirklių ir kitų asmenų našlės (Spisok 1879). 2-osios Vilniaus SKB įstatų 1 punkto formuluotė, kad jie taikomi nariams, įvairių profesijų ir abiejų lyčių asmenims, leidžia manyti, kad šiai bendrovei negalėjo priklausyti juridiniai asmenys. Tačiau 7 punkte pakankamai aiškiai nurodyta, kad į 2-ąją Vilniaus SKB gali būti priimami asmenys arba įstaigos. Iš tikrųjų jos nariu buvo Minsko komercinis bankas (Spisok 1879: 1), 1910 m. Vilniaus SKB (1908 m.) nariais buvo Varšuvos draudimo bendrovė, Vilniaus geležinkelio kolona, Vilniaus statybos biuras, draugija „Vulkanas“ (Otčioty Vilenskovo občestva 1911: 3). Daugelio XX a. pradžioje įsteigtų SKB įstatuose tokių prieštaravimų nebeliko. Kita vertus, 1877 m. pirmoji Vilniaus SKB buvo 11 kitų miestų (Rygos, Varšuvos ir kt.) SKB nare (Otčioty Vilenskovo občestva 1878: 16), o 2-oji Vilniaus SKB – Varšuvos SKB, 2-osios Rygos SKB ir Gardino SKB nare (Otčioty 1878: 14). Kai kurių SKB (pvz., Šiaulių) įstatai narystę kitose bendrovėse draudė (Ustav 1897: 4).

Naujus narius priimdavo SKB priėmimo komisija arba ji kartu su valdyba. Asmuo, norintis tapti SKB nariu, turėjo pateikti dokumentus apie prisiimamus išsipareigojimus už SKB operacijas, įkeičiamą nekilnojamąjį turtą, taip pat draudimo polisą, notaro patvirtintą kitų patikimų asmenų laidavimą ir kt. Laidavimo reikalauta iš tų kandidatų, kurie neįkeisdavo nekilnojamojo turto ar vertybinių popierių. SKB nustatydavo mažiausią nario išsipareigojimų (paskolų) sumą. Ji priklausė nuo narių turtingumo. 2-ojoje Vilniaus SKB (1874 m.) mažiausia nario išsipareigojimų suma buvo 500, Šiaulių SKB – 600, Biržų SKB – 300, Kauno žemės ūkio SKB, 2-ojoje Kauno SKB, Vilniaus SKB, 3-iojoje Vilniaus SKB – 200 rublių, 2-ojoje Vilniaus SKB (1912 m.) – 1 tūkst. rublių. 10 procentų šios sumos grynaisiais pinigais narys privalėjo įmokėti į SKB kasą (Ustav 1892: 56–59). SKB nustatydavo ir didžiausią galimą nario atsakomybę už SKB nuostolius. Visose SKB ji negalėjo būti daugiau kaip 50 kartų didesnė negu išsipareigojimų minimumas. Įmokami pinigai vadinti įmokomis (pajais). Jos sudarė SKB pagrindinį (jis vadintas ir apyvartiniu) kapitalą. Keičiantis narių skaičiui, nuolatos keisdavosi ir kapitalo dydis. Pagal tai SKB labiausiai skyrėsi nuo akcinių bankų. Grynaisiais pinigais įmokėtina suma visuotinio susirinkimo sprendimu galėjo būti padidinta iki 20 procentų. Sukaupusios didelį kapitalą, SKB galėjo laikinai sustabdyti naujų narių priėmimą arba nustatyti didžiausią galimą narių skaičių. SKB leista steigti, surinkus ne mažiau kaip 50 narių ir jiems įmokėjus tam tikrą pinigų sumą. 2-ojoje Vilniaus SKB (1874 m.) ir 2-ojoje Kauno SKB ši suma buvo ne mažiau kaip 10 tūkst. rublių (Ustav 1892: 4). Toks reikalavimas turėjo būti įvykdytas per 6 mėnesius nuo įstatų patvirtinimo dienos. Jei SKB narių likdavo mažiau nei 50, bendrovę reikėdavo uždaryti.

Palyginus SKB ir bankų keltus reikalavimus, matyti, kad tapti kreditavimo bendrovių, ypač pirmųjų, nariais buvo sudėtingiau nei bankų akcininkais. Pirmia, akcininkams nereikėjo prisiimti papildomų išsipareigojimų už banko nuostolius. Iš

pradžią tapti SKB nariu buvo sunku dėl reikalavimo įkeisti turtą arba pateikti laidavimą (įkeitimu užtikrintus narių įsipareigojimus rodė balansas). Nuo 1882 m. įkeisti turtą reikėdavo tik skolinantis, o šiaip užtekdavo raštinio įsipareigojimo atsakyti už SKB nuostolius. Nors nariams kelti dideli reikalavimai, į SKB gausiai stota, o tai rodo, kad būta didelės paskolų paklausos.

SKB nariai iš bendrovės galėjo bet kada pasitraukti, tačiau, padavę prašymą, dar 6 mėnesius ir 6–10 dienų būdavo atsakingi už bendrovės nuostolius. Nario teises prarasdavo tie asmenys, kurių įmonės būdavo likviduojamos, kurie tapdavo nemokūs arba netekdavo piliečių teisių. Narystės laikas skaičiuotas nuo sausio ir liepos 1 dienos. Asmenys, SKB nariais išbuvę ne trumpiau kaip pusę metų, turėdavo teisę gauti dividendus ir operacijų premiją. Nariais išbuvę trumpesnią laiką, už įmokas gaudavo pajamas, lygias neterminuotųjų indėlių palūkanoms. Tais metais, kai nario skoloms grąžinti būdavo panaudojama įmoka ar jos dalis, narys prarasdavo teisę į dividendus.

Į SKB būrėsi daug verslininkų, namų savininkų, miestiečių. 1880 m. sausio 1 d. abiejose Vilniaus SKB buvo 1 577 nariai (Otčioty Vilenskovo obščestva 1880: 6, Otčioty 1880: 9). 1915 m. sausio 1 d. visose SKB buvo 6 697 nariai, t. y. kiekviena jų sudarė vidutiniškai po 291 narį. Pagal narių skaičių SKB galima suskirstyti į dideles, vidutines ir mažas. Didelėmis laikytinos Panevėžio SKB, Vilniaus SKB, 2-oji Vilniaus SKB, Šiaulių SKB, abi Kauno SKB ir Ukmergės SKB – jos turėjo nuo 392 iki 833 narių (žr. 1 lent.). Iš viso šiose bendrovėse buvo susitelkę beveik 62 procentai visų SKB narių. Daugiausia – 14 buvo vidutinių SKB. Vidutine laikytina bendrovė, turėjusi daugiau kaip 100 narių. Mažomis galima laikyti Švenčionių SKB ir Vidžių–Dūkšto SKB – jose buvo mažiau nei po 100 narių.

Šaltiniai neleidžia nustatyti, kaip kito SKB narių skaičius. Šiek tiek daugiau duomenų turima apie pirmųjų Vilniaus SKB narių skaičiaus kitimą. Pirmojoje Vilniaus SKB per 1874 m. narių skaičius padidėjo rekordiškai – nuo 320 iki 709, arba 2,2 karto (Otčioty Vilenskovo obščestva 1875: 3), 1876–1877 m. įstojo dar 165 nariai (Otčioty Vilenskovo obščestva 1877: 7, 1878: 3). Nuo 1880 m. sausio 1 d. narių abiejose Vilniaus SKB ėmė mažėti. 1880 m. sausio 1 d. 2-ojoje Vilniaus SKB buvo 741 narys, po 13 metų – tik 530 (Otčioty 1880: 6, 1893: 3). Šį reiškinį tikriausiai galima aiškinti daugelio asmenų nusivylimu SKB ir jų veikla. Tačiau tai, kad beveik per 6 pirmuosius Vilniaus SKB (1873 m.) veiklos mėnesius iš jos pasitraukė 7 nariai, leidžia manyti, kad dalis įstojusiųjų neturėjo aiškios ir tvirtos motyvacijos.

Apskritai pirmosioms Vilniaus SKB būdinga didelė narių kaita. Nuo 1876 iki 1891 m. beveik visiškai pasikeitė 2-osios Vilniaus SKB sudėtis (Otčioty 1877–1892). Tačiau gali būti, kad dalis pasitraukusiųjų vėliau sugrįžo į bendrovę. Kitas SKB būdingas bruožas – nuolatinis narių įmokų keitimas. Kasmet vienai daliai narių įmokos būdavo didinamos, kitai – mažinamos.

Kaip matyti iš 1 lentelės, 1915 m. sausio 1 d. pagal narių skaičių 1-ąją vietą užėmė Panevėžio SKB (835 nariai). Joje narių buvo gerokai daugiau nei 2-ąją vietą užėmusioje 2-ojoje Vilniaus SKB (718 narių) ir 3-iąją vietą užėmusioje Vilniaus SKB (681 narys). Įdomu, kad Ukmergės SKB turėjo daugiau narių nei kiekviena iš trijų Kauno SKB ir užėmė 5-ąją vietą. Dabar sunku nustatyti, kodėl tiek daug narių buvo Panevėžio SKB – juk 1897 m. Panevėžio prekybos įmonių apyvarta buvo 21,4 karto mažesnė negu Vilniaus, 5 kartus mažesnė negu Kauno ir 2,2 karto – negu Šiaulių prekybos įmonių apyvarta (Merkys 1958: 151). Gali būti, kad Panevėžio verslininkai labiau stoji į SKB dėl to, kad mieste nebuvo bankų ir jų skyrių. Tokia aplinkybė galėjo skatinti ir Ukmergės verslininkus stoti į mieste veikusią SKB. Galbūt šių miestų verslininkai geriau suprato kredito svarbą ir buvo aktyvesni.

Mažiausiai narių turėjo Vidžių–Dūkšto SKB (55) ir Švenčionių SKB (69). Švenčionių SKB įsteigta tik 1914 m., be to, jos veiklą sutrikdė karas. Tačiau sunku paaiškinti, kodėl Švenčionių – apskrities centro bendrovėje buvo nustatytos beveik

perpus mažesnės įmokos negu Vidžių–Dūkšto SKB, nors Vidžių prekybininkai ir daug uždirbdavo iš prekybos arkliais.

1896 m. sausio 1 d. iš 47 Rusijos imperijos gubernijų centruose veikusių SKB už 2-ąją Vilniaus SKB daugiau narių turėjo 24, mažiau – 22 bendrovės (Golubev 1897: 14). Tuo metu Kauno SKB buvo viena iš mažiausių, už ją mažiau narių turėjo tik 7 SKB. Nuo Rusijos imperijos SKB narių vidurkio (699 nariai) 2-oji Vilniaus SKB atsiliko 28 procentais, Kauno SKB – 56 procentais. Kai kurių imperijos ekonominių centrų (Varšuvos, Jekaterinoslavlio, Kijevo, Pskovo, Rygos, Charkovo, Simferopolio, Tbilisio) SKB buvo daugiau kaip po 1 000 narių, Varšuvos SKB – net 2 112 nariai (Golubev 1897: 14), todėl imperijos SKB narių vidurkis gana didelis. Iš artimiausių gubernijų centrų bendrovių už 2-ąją Vilniaus SKB mažiau narių buvo tik Gardino SKB. Tarp imperijos apskričių centrų bendrovių geresnes pozicijas užėmė Panevėžio SKB ir Šiaulių SKB. 1896 m. pradžioje Panevėžio SKB narių buvo daugiau negu 34 bendrovėse, arba 1,3 karto daugiau už imperijos SKB narių vidurkį. Šiaulių SKB buvo didesnė už 25 bendroves, tačiau jos narių skaičius buvo 13 procentų mažesnis nei imperijos SKB narių vidurkis. Taigi 2-oji Vilniaus SKB, Panevėžio SKB ir Šiaulių SKB buvo vidutinio dydžio bendrovės.

Iš 2-osios Vilniaus SKB 1879 m. narių sąrašo (743 nariai) galima nustatyti šios bendrovės socialinę sudėtį. Tiesa, kai kurių narių verslas ar užsiėmimas sąrašė nenurodytas. Didžioji dauguma – 431 nariai buvo pirkliai ir smulkesnieji prekyautojai (be vaistininkų), 32 – pramonininkai, 23 – namų savininkai, 21 – žemvaldžiai, 6 – rangovai, 5 – amatininkai (Spisok 1879). Iš kitų narių daugiausia buvo miestelėnų, mažiausia – tarnautojų, laisvųjų profesijų atstovų. Taigi šie duomenys prieštarauja straipsnio pradžioje minėtam teiginiui, kad SKB daugiausia priklausė amatininkai ir smulkieji prekybininkai. Tarp 2-osios Vilniaus SKB narių buvo tokie garsūs žmonės, kaip generolai Aleksandras Popovas, Aleksandras Raspopovas, Arkadijus Stolypinas (Rusijos Ministro Pirmininko tėvas) su žmona, kunigaikščiai Cezaris Giedraitis ir Borisas Meščerskis, grafas Eduardas Bžostovkis, baronai Urbanas ir Josifas Fon der Rykai (Spisok 1979: 51).

Įdomu, kad 2-osios Vilniaus SKB nariais buvo ne tik Vilniaus ir daugelio kitų Lietuvos miestų bei miestelių gyventojai, bet ir Baltarusijos, Lenkijos, Latvijos, Rusijos, Vokietijos pirkliai. Šiai bendrovei priklausė 18 Kauno, 16 Minsko, 12 Daugpilio, 11 Varšuvos, po 8 Smurgainių ir Lydos, 7 Gardino gyventojai, po vieną kitą Lodzės, Karaliaučiaus, Maskvos, Lugos, Bobruisko, Kijevo ir kitų miestų pirklį. Tai rodo, kad Vilniaus prekybiniai ryšiai buvo gana platūs. Tokių gana tolimų miestų pirkliais buvo patogiu priklausyti 2-ajai Vilniaus SKB – iš jos pasiskolintais pinigais jie galėjo sumokėti už Vilniuje įsigytas prekes. Iš aptariamo sąrašo matyti dar vienas dalykas: didžiumos SKB narių pavardės slaviškos arba suslavintos.

A. Prūsas (1926: 37–38) yra pateikęs duomenų (1914 m. sausio 1 d.) apie 28 SKB socialinę sudėtį. Šioms bendrovėms priklausė 3 978 prekybininkai ir pramonininkai, 1 243 ūkininkai, 1 001 namų savininkas, 612 laisvųjų profesijų atstovų, 575 tarnautojai, 406 dvarininkai, 275 smulkūs amatininkai ir 10 kooperatinių bendrovių. Atmetus pastarąsias, išeina, kad beveik pusė narių buvo prekybininkai ir pramonininkai, 15,4 procento – ūkininkai, 12,4 procento – namų savininkai. SKB sudėtis ir struktūra priklausė nuo miesto, kuriame bendrovė buvo įsikūrusi, dydžio. Mažesnių miestų SKB nariais daugiausia buvo ūkininkai. Pavyzdžiui, 1914 m. pradžioje ūkininkai sudarė 45 procentus, prekybininkai ir pramonininkai – 2,2 procento Mažeikių SKB narių (Mūsų bankai 1914). A. Prūsas (1926: 37–38) pateikti duomenys rodo, kad didžiausias paskolas galėdavo gauti ne prekybininkai ar pramonininkai (po 1 053 rb), bet dvarininkai (po 2 060 rb), ūkininkai (po 1 884 rb) ir namų savininkai (po 1 241 rb), o mažiausias (po 481 rb) – smulkieji amatininkai.

3-oji Vilniaus SKB buvo inteligentų kredito įstaiga – 57 procentai jos narių buvo tarnautojai ir laisvųjų profesijų atstovai. Prekybininkų ir pramonininkų būta

tik 15 procentų (Otčiot 1914: 3). Šios bendrovės nariai buvo nelabai pasiturintys – 36 procentai jų mokėjo 20–40 rublių įmokas. Tokie skaičiai patvirtina seniai žinomą tiesą, kad miestų verslai buvo ne lietuvių rankose. Taigi SKB socialinė sudėtis priklausė nuo miestų, miestelių pramonės lygio, vienos ar kitos tautybės atstovų vyravimo versle.

3.2. Valdymas ir priežiūra

SKB reikalus tvarkė ir sprendimus priimdavo visuotiniai narių susirinkimai, valdyba, taryba ir priėmimo komisija. Metiniai susirinkimai turėdavo įvykti iki kovo pabaigos. Vadinasi, siekta bendrovės narius operatyviai informuoti apie SKB padėtį. Valdybai, tarybai ar 20 narių pareikalavus, būdavo šaukiama nepaprastieji susirinkimai, apie juos prieš 2–3 savaites reikėdavo paskelbti vietos laikraštyje ir „Vyriausybės žiniose“. Visuotiniai susirinkimai laikyti įvykusiais, jei į juos atvykdavo ne mažiau kaip trečdalis narių, kurių įmokos sudarė trečdalį bendrovės pagrindinio kapitalo. Jei ši sąlyga nebūdavo patenkinama, ne anksčiau kaip po 2 savaičių būdavo šaukiamas pakartotinis susirinkimas. Jis laikytas įvykusi, kad ir kiek narių būtų atvykę. Tačiau pakartotiniame susirinkime sprendimai galėjo būti priimami tik neįvykusio susirinkimo dienotvarkės klausimais. Susirinkimo pirmininku negalėjo būti renkamas SKB valdybos, tarybos, priėmimo ar revizijos komisijos narys ir tarnautojai. Atrodo, kad šis reikalavimas įrašytas tik vėliau įsteigtų SKB įstatuose. Bent 1874 m. 2-osios Vilniaus SKB įstatuose jo nebuvo. Beje, šios bendrovės susirinkimuose balso teise galėdavo pasinaudoti tik įmokėjęsiejį ne mažiau kaip 100 rublių (Ustav 1911: 20).

Įteisinus reikalavimą, kad susirinkime dalyvautų trečdalis SKB narių, sudarytos prielaidos vyrauti aktyviai mažumai, kuri galėjo primesti sprendimus visiems nariams. Toks reikalavimas neskatinio narių aktyvumo. Pavyzdžiui, į 1889 m. kovo 22 d. vykusį 2-osios Vilniaus SKB susirinkimą atvyko tik 84 nariai (iš 566), arba 15 procentų visų narių. Kartu su kitų narių įgaliojimais jie atstovavo 35 procentams visų balsų (Balans 1889). Tik 89 nariai susirinko ir 1896 m. kovo 30 d. (Balans 1896: 4). Neretai pasitaikydavo, kad nebūdavo reikiamo narių skaičiaus ir tekdavo šaukti pakartotinį susirinkimą. XX a. patvirtintuose kitų SKB įstatuose reikalavimas, kad susirinkime dalyvautų trečdalis narių, neįrašytas. 1874 m. įsteigtos 2-osios Vilniaus SKB įstatatai vienam nariui leido turėti 3 balsus (1 už savo įmoką ir 2 – pagal įgaliojimą), o XX a. įsteigtų SKB įstatatai draudė nariui turėti daugiau kaip 2 balsus (Ustav 1911: 3, 1914: 5). Taip silpninta pavienių narių įtaka.

Visuotiniuose narių susirinkimuose 3 metams rinktas valdybos pirmininkas ir 2 jos direktoriai. Kasmet po vieną valdybos narį reikėdavo perrinkti, bet juo vėl galėdavo būti išrenkamas tas pats narys. Valdybos nariams mokėta alga, kurios dydį nustatydavo visuotinis susirinkimas. Alga būdavo nuolatinė, kintamo dydžio (tam tikra pelno dalis), arba derinti abu atlyginimo už darbą būdai. Pavyzdžiui, Vilniaus SKB (1873 m.) valdybos nariams mokėjo 139–236 rublių per mėnesį ir priedą iš pelno – 8 procentus metinės pelno sumos (Otčioty Vilenskovo obščestva 1874: 10). 1895 m. Panevėžio SKB valdybos nariams iš pelno kas mėnesį mokėta po 75 rublius, 1904 m. – po 100 rublių (Otčioty Ponevežskovo obščestva 1896, 1905). Nors algos buvo nedidelės, jos sudarė nemažą SKB išlaidų dalį: pirmoji Vilniaus SKB algoms skyrė 22–28 procentus (Otčioty Vilenskovo obščestva 1974: 10), Panevėžio SKB – apie 26 procentus visų išlaidų (Otčioty Ponevežskovo obščestva 1896: 13).

Valdybos posėdžiai laikyti teisėtais, kai juose dalyvaudavo visi nariai. Jei kuriuo nors klausimu būdavo dvi nuomonės, jį tekdavo svarstyti tarybai. Taryba iš 6 deputatų (XX a. pr. kai kuriose SKB jie vadinti nariais) visuotinio narių susirinkimo būdavo renkama 3 metams. Joje visuomet būdavo valdybos narių. Deputatai metams rinkdavo tarybos pirmininką, jį buvo galima perrinkti naujai kadencijai. Taryba

turėdavo posėdžiauti ne rečiau kaip kartą per mėnesį. Ji galėjo paskirti vieną ar kelis savo narius nuolatos prižiūrėti SKB atliekamas operacijas.

Priėmimo komisijos narius (10) rinkdavo taryba. Jais negalėjo būti valdybos ir tarybos nariai. Kas pusę metų reikėdavo išrinkti pusę naujų priėmimo komisijos narių – matyt, tam, kad neįsigalėtų „kūmystė“. Priėmimo komisijos pirmininkas rinktas kiekvienam posėdžiui. Kaip minėta, tokia komisija sprendavo narių priėmimo klausimus, drauge su valdyba vertindavo bendrovei įkeičiamų vertybių, diskontuoti pateiktų vekselių patikimumą ir kiekvienam nariui nustatydavo leistiną diskonto sumą (Ustav 1892: 30). Vadinas, ji atlikdavo ir bankams įprastų diskonto komitetų funkcijas. Tarybos, priėmimo ir revizijos komisijų nariams algos nemokėtos, tačiau kai kuriose bendrovėse (Panevėžio SKB, 1874 m. įsteigtoje 2-ojoje Vilniaus SKB) jiems galėjo būti atlyginama už dalyvavimą posėdžiuose, skiriant dalį pelno. 2-osios Vilniaus SKB narių susirinkimas 1896 m. nusprendė tarybos nariams mokėti iki 20 procentų pelno, tačiau ne daugiau kaip 1 000 rublių per metus (Otčioty 1897: 16). Apskritai susirinkimų, valdybų ir tarybų kompetencija bei funkcijos buvo gana panašios į dabartinių akcinių bankų.

Remiantis šaltiniais (PKVG 1874–1914), galima nustatyti buvusios Vilniaus gubernijos SKB valdymo struktūrų personalinę sudėtį. Į Vilniaus SKB (1873 m.) pirmąją valdybą buvo išrinkti atsargos poručikas Sergejus Jakubovičius, pirklys Albertas Monasevičius ir gubernijos sekretorius armėnas Joachimas Aladžalovas. S. Jakubovičius vadovavo, kol bendrovę apvogė ir sužlugdė, J. Aladžalovas direktoriavo iki 1876 m., o A. Monasevičius – iki 1878 m. Bent vieną 3 metų kadenciją valdybos nariu išbuvo pirklys Chaimas Broido, jis valdyboje atsirado 1874 m. Tuo metu direktoriavo pirklys L. Šenfeldas ir Š. Kliučko. J. Aladžalovas turėjo darbo banke patirtį: nuo 1866 m. iki išrenkamas į Vilniaus SKB valdybą dirbo direktoriumi Valstybinio banko Vilniaus skyriuje. Pirmosios tarybos deputatais išrinkti M. Grigorjevas, M. Prozorovas, pirkliai Mauša Globusas, Chaimas Liurje ir Pavelas Skvorcovas, grafas Konstantinas Ožarovskis, Nikolajus fon Tešė. M. Prozorovas ir N. fon Tešė deputatais buvo bent iki 1880 m. Tarybos sudėtis dažnai keitėsi, jos nariais buvo pirkliai Josifas Žmurkevevičius, Echelis Vygodskis, Naumanas Frumkinas, Maksimiljanas Šenvaldas, atsargos generolas Anupras Gauvaltas (1877–1880 m.) ir Afanasijus Jaržembskis (1876–1879 m.). A. Gauvaltas 1890 m. išrinktas į Vilniaus privataus komercinio banko tarybą. A. Jaržembskis buvo Vilniaus miesto galva, vienas iš aktyvių 1863–1864 m. sukilimo slopintojų. Caras jį gausiai apdovanojo ordiniais, medaliais, ženklais. 1894 m. A. Jeržembskis buvo Vilniaus savitarpio draudimo nuo ugniesgaisrų bendrovės tarybos nariu, 1897 m. dirbo Vilniaus žemės banko reikalų vedėju.

2-osios Vilniaus SKB (1874 m.) pirmąją valdybą sudarė Aronas Lebensonas, Aleksandras Gmelinas ir Michailas Grigorovskis. Vilniaus I gildijos pirklys A. Lebensonas buvo valdybos pirmininkas. 1894 m. jis pažemintas iki valdybos nario, šiose pareigose išsilaikė 3 metus. A. Gmelinas turėjo tikrojo valstybės patarėjo*, M. Grigorovskis – kolegijos asesoriaus rangus. A. Gmelinas direktoriavo iki mirties (apie 1886–1887 m.), M. Grigorovskis – tik dvejus metus. Jį pakeitė Vilhelmas Šopenas – 1869 m. įkurtos alaus daryklos (1897 m. ji tapo akcine bendrove) savininkas. SKB direktoriumi jis išbuvo vieną kadenciją (1876–1879 m.). 1881 m. direktoriumi išrinktas tikrasis valstybės patarėjas Ivanas Meisneris. 1883 m. jį pakeitė I gildijos pirklys Josifas Galpernas (direktoriavo vieną kadenciją). 1886 m. į valdybą išrinktas pirklys Volfas Davidsonas, 1889 m. – Aleksandras Gorbanevas (dirbo iki 1893 m.). 1887–1891 m. valdyboje dirbo Evelis Gurevičius. Jo direktoriavimą nutraukė mirtis. Išaiškėjus apskaitos dokumentų klastojimams, 1894 m. išrinkta nauja valdyba. A. Lebensonui netekus pirmininko posto, juo išrinktas Šefelis Kliučko (vadovavo iki bendrovės uždarymo). 1894–1896 m. direktoriaus pareigas ėjo namų savininkas D. Javič-Broido, V. Sakovskis. 2-ąją Vilniaus SKB naikinant, valdybos nariais buvo A. fon Zelandas, A. Lipecas (pirklys), jiems vadovavo Š. Kliučko.

*Šis rangas atitiko generolo majoro laipsnį.

2-oji Vilniaus SKB veikė ilgus metus, jos tarybos sudėtis dažnai keitėsi, tarybos nariais pabuvojo ne mažiau kaip 37 asmenys. Išvardyti visus juos užimtų daug vietos, todėl paminėsime tik pirmąją ir paskutinę tarybas bei svarbesnius jos narius. 2-ajai Vilniaus SKB priklausė daug pirklių, todėl 1874 m. net keturi pirkliai – Eduardas Fechtelis, Gilelis Levinsonas, Vilniaus miesto galva Fedotas Petrovas ir jau minėtas valdybos narys (nuo 1876 m.) V. Šopenas – pateko į jos tarybą. Valstybės tarnautojams atstovavo tikrasis valstybės patarėjas Pavelas Ochremenka ir Mendelis Trachtenbergas. Tarybos pirmininku buvo išrinktas E. Fechtelis. Ir vėlesniais metais į tarybą rinkta daug pirklių (A. Šuras, D. Javič-Broido, R. Broido, A. Lipecas, V. Davidsonas), ne vienas dvarininkas (Konstantinas Balinskis, Foma Sokolnickis, Marijanas Umiatovskis), jau minėtas A. Gauvaltas, Vilniaus miesto dūmos deputatas generolas Oktavijus Šarskis, kunigas I. Žagelis, vaistininkas Joachimas Elijaševas, spaustuvės savininkas, ilgametis laikraščio „Vilenski vestnik“ redaktorius A. Syrkinas, šokolado, kakavos ir makaronų akcinės bendrovės „Viktorija“ ir bankinio namo savininkas Iļa Bunimovičius. Be E. Fechtelio, tarybos pirmininkais buvo V. Davidovskis ir O. Šarskis. Pastarasis su deputatais M. Beskinu, pirkliu J. Kabacniku, I. Leivandu, J. Parnesu ir S. Solcu prižiūrėjo valdybos veiklą ir pražiūrėjo nesažiningus jos narių poelgius.

Ne vienas abiejų Vilniaus SKB valdybų ir tarybų narys buvo išrinktas į bankų tarybas, diskonto komitetus. A. Lebonsonas ir F. Petrovas buvo pirmosios Vilniaus privataus komercinio banko tarybos, A. Jaržembskis – Vilniaus žemės banko valdybos, E. Fechtelis, J. Grodzienskis, I. Bunimovičius – Valstybinio banko Vilniaus skyriaus diskonto komiteto nariai. Trumpai 2-ojoje Vilniaus SKB deputatu buvęs atsargos pulkininkas Stepanas Izmailskis nuo 1893 m. dirbo Valstiečių žemės banko Vilniaus skyriuje, o J. Kabačnikas nuo 1898 m. vadovavo Vilniaus amatų ir smulkios prekybos skolinamajai taupomajai draugijai. Pirmosios Vilniaus SKB valdybos pirmininkas S. Jakubovičius ilgus metus kartu ėjo ir Savitarpio žemės kredito bendrovės Vilniaus kontoros valdytojo pareigas. Neaišku, kaip jis galėjo suderinti dvi tokias atsakingas pareigas.

3-iosios Vilniaus SKB pirmosios valdybos sudėtis išvardyta anksčiau. Tarybai priklausė Antanas ir Jonas Vileišiai, Andrius Bulota, Antanas Smetona, notaro padėjėjas J. Platakis ir Visų šventųjų bažnyčios klebonas Juozapas Kukta (1873–1942) (Mašiotas 1914: 2). 1915 m. pradžioje valdybos nario pareigų atsisakiusį Stasį Šilingą pakeitė Peliksas Bugailškis, S. Šilingas sutiko būti tarybos nariu (Mašiotas 1914: 2). Tuo metu kandidatais į revizijos komisijos narius išrinkti Steponas Kairys ir kunigas Petras Kraujelis (1882–1932 m.). Dauguma minėtų asmenų – gerai žinomi to meto lietuvių veikėjai.

Į 1908 m. įsteigtos Vilniaus SKB pirmąją valdybą išrinkti K. Niedzialkovskis (pirmininkas), J. Mineika, L. Savičius-Zablockis (1911 m. jį pakeitė A. Jankovskis). Pirmajai tarybai pirmininkavo M. Strumila, jam talkino M. Meištavičius. 1911 m. tarybos narių padaugėjo: jai priklausė A. Tupalskis, A. Brochrockis, O. Lipecas, M. Meištavičius, L. Savič-Zablockis ir M. Strumila. K. Niedzialkovskis valdybai vadovavo 1914 m. kartu su J. Mineika ir A. Jankovskiu (PKKG 1909: 113). Žinių apie 1912 m. įsteigtos 2-osios Vilniaus SKB vadovus nerasta.

Kauno SKB valdybai 1885–1894 m. vadovavo Grigorijus Frumkinas, 1896–1906 m. – Aronas Bachrachas, 1910–1912 m. – I. Volfas. 1885–1905 m. direktoriavo Jakovas Zaksas, 1885–1898 m. – Natanas Natansonas. 1899 m. pastarąjį pakeitė Noachas Lapinas. 1906 m. direktoriais buvo G. Ramas ir M. Sokolovskis (PKKG 1885–1906). Taigi galima teigti, kad dauguma Kauno SKB valdybos narių buvo žydai, jie užėmė vadovaujančius postus. G. Frumkinas ir N. Lapinas buvo turtingi pirkliai: pirmasis 1891 m. savo pinigais pastatė Kauno pašto ir telegrafo kontoros, antrasis – 1897 m. Kauno gubernijos valdybos pastatus (VDU 1988: 85).

Į pirmąją Kauno „lietuvių banko“ valdybą išrinkti A. Petraitis (pirmininkas), S. Banaitis ir vaistininkas, namų savininkas Antanas Grigalauškas, o į tarybą – kunigas

Konstantinas Olšauskas, Juozas Vokietaitis, advokatas Kazimieras Samajauskas (pirmininkas), Kauno miesto valdybos tarnautojas Ciemnolonskis, dvarininkas Prapuolenis, fabrikantas Garalevičius (J. K. 1911: 531). 1914 m. pradžioje vieną iš valdybos pasitraukusį narį pakeitė J. Balčikonis, taryboje buvo Jonas Šliūpas ir Jonas Alekna, iš jos išėjo kunigas K. Marma (Kauno kronika 1914: 2). Ypač bendrovei turėjo praversti K. Samajausko patirtis: jis turėjo teisininko diplomą (1900 m. baigė teisės mokslų studijas Peterburgo universitete), buvo aktyvus visuomenininkas, neblogai valdė plunksną, todėl spaudoje pareklamuodavo SKB veiklą (Biržiška 1961b: 379). Jam talkino energingi ir veiklūs įvairių lietuviškų organizacijų steigėjai bei vadovai K. Olšauskas, J. Vokietaitis.

Panevėžio SKB valdybai 1885–1887 m. pirmininkavo apskrities bajorų vadas Marijonas Stanevičius, 1887–1888 m. – Povilas Puzinas, 1891–1893 m. – Nikodemus Butrimas, 1894–1897 m. – žinomas lenkų dvarininkas Juozapas Meištavičius, 1898–1911 m. – Jozefas Kozakovskis (PKKG 1884–1912). Nepakeičiamas Panevėžio SKB direktorius buvo pirklys Izaokas Bgregovskis. Ne trumpiau kaip nuo 1893 m. iki 1911 m. direktoriumi rinktas Valerijonas Antanavičius. Dar direktoriavo M. Stanevičius ir Ramygalos dvarininkas Medardas Švoinickis (PKKG 1886–1911). Panevėžio SKB valdyba buvo tautiškai mišri, todėl galima daryti prielaidą, kad ir jos nariai buvo įvairių tautybių žmonės. Ne vienas iš paminėtų asmenų buvo aktyvūs Panevėžio ūkinio, visuomeninio, kultūrinio gyvenimo dalyviai. Iš jų labiausiai pasižymėjo P. Puzinas (1839–1910 m.). Sunku trumpai išvardinti jo nuveiktus darbus. Maskvos universitete baigęs teisę, steigė prekybos ir pramonės įmones (Didžiųjų Grūžių keramikos, kaulamilčių, skerdyklą), kredito įstaigas (1873 m. – Vaškų skolinamąją taupomąją draugiją), mokyklas, visuomenines organizacijas. Kadangi buvo veiklus ir sąžiningas, 1878 m. išrinktas Panevėžio apskrities bajorų vadu (maršalka), rinktas į miesto dūmą (Biržiška 1961a: 292). Miesto dūmos nariu daug metų (bent 1904–1913 m.) buvo ir I. Bgregovskis bei V. Antanavičius (Maksimaitienė 2003: 139, 154). Reikėtų nustatyti, ar kitas valdybos narys – J. Kozakovskis nėra literatūroje minimas Juozas Kozakevičius, Panevėžio bajorų vadas, miesto galva ir dūmos deputatas, rūpinęsis gimnazijos steigimu, jos pastato statyba (žr. Maksimaitienė 2003: 141, 182, 207, 215).

1911 m. į Panevėžio SKB tarybą išrinktas pirklys Aronas Kenigsbergas, dvarininkas Aleksandras Vitartas ir Jonas Kasperavičius. Pastarasis taryboje pakeitė stambų dvarininką Bistromą (Panevėžio taupomoji skolinamoji draugija 1911). Neaišku, kuris Bistromas – Bistrampolio dvaro savininkas baronas Vladislovas ar Didžiųjų Grūžių dvarininkas baronas Karolis – buvo tarybos deputatas (žr. Gukovskij 1889: 48). Kaip matyti, vadovybėje daugiausia buvo dvarininkų.

Remiantis šaltiniais (žr. PKKG 1882–1914), galima nustatyti Šiaulių SKB valdybos sudėtį. Jos pirmininkais pabuvojo garsieji grafai N. Zubovas (1881–1897 m.) ir L. Pliateris-Zibergas (1903 m.), direktoriumi – Šiaulių miesto burmistras Osvaldas Rimgaila (1902–1903 m.). N. Zubovas tuo pat metu užėmė vadovaujančius postus Vilniaus žemės banke ir Vilniaus privačiame komerciniame banke, taigi jo pirmininkavimas Šiaulių SKB greičiausiai buvo formalus. 1902–1906 m. valdybai vadovavo Bronislavas Gruževskis. 1906–1915 m. direktoriavo (iki mirties) lietuviškos orientacijos dvarininkas, padėjęs įsteigti „Varpo“ draugiją – Kazimieras Janavičius (Kas girdėti 1915: 137). 1885–1902 m. direktoriavo Viktoras Milvydas ir Liudvikas Eichmanas, 1902 m. – Aleksandras Godlevskis, 1906 m. – Leonas Zifas (žr. PKKG 1885–1906).

Raseinių SKB pirmininku 1902–1906 m. buvo Jankelis Kamberis, 1910 m. – Fišeris Beras (iki tol buvęs direktoriumi), 1902–1910 m. direktoriavo Dovidas Rozenbliumas, 1910 m. valdyboje atsirado Aizekas Tiubanskis (žr. PKKG 1902–1910).

Žinoma, kad Tauragės SKB vadovavo Elijašas Golbergas (pirmininkas), Leiba Rabinovičius ir Mauša Kaplanas, o Ukmergės SKB – Mečislovas Riauba (pirmininkas), Stanislovas Michailovskis, Juozapas Radvilavičius (PKKG 1909: 161). Tauragės žemės ūkio SKB pirmosios valdybos sudėtis buvo tokia: Paulavičius

(pirmininkas), pastorius Vimeris, vaistininkas V. Reimeris, namų savininkas J. Pupsevičius. Tarybai pirmininkavo Šiaučila (Žinios iš Lietuvos 1912: 220).

Biržų SKB valdybos nariais 1914 m. buvo baronas A. Golšteinas, grafo Tiškevičiaus dvaro prievaizdas M. Jastžemskis ir pirklys H. Ginsburgas (Povilaitis 1914: 3). Kitų SKB valdybų ir tarybų nariai nežinomi.

3.3. Veiklos barai ir rezultatai

SKB indėlius priimdavo ne tik iš narių, bet ir iš bendrovei nepriklausančių fizinių ir juridinių asmenų. Tiesa, einamąsias sąskaitas galėjo turėti tik SKB nariai. Tam tikra einamųjų sąskaitų rūšis buvo sąlyginės sąskaitos. Jų savininkai atlikdavo mokėjimus ne grynaisiais pinigais, o čekiais. Sąlyginės einamosios sąskaitos savininkas gaudavo atsiskaitymų ir baltų bei raudonų čekių knygeles. Pateikus baltą čekį, buvo galima pasiimti grynųjų pinigų, pateikus raudoną čekį – mokėti negrynaisiais pinigais. Sąlyginėje einamojoje sąskaitoje reikėjo laikyti su SKB sutartą pinigų minimumą (atrodo, ne mažiau kaip 1 000 rb). Iš SKB ataskaitų matyti, kad sąlygines sąskaitas SKB nariai turėdavo ne kiekvienais metais, pinigų likučiai jose būdavo tik keli tūkstančiai rublių. Taigi tokios sąskaitos nebuvo populiarios.

SKB primdavo terminuotuosius indėlius ir indėlius iki pareikalavimo, pinigų priėmimas būdavo patvirtinamas išduodant vardinius ir nevardinius bilietus. Vardinius bilietus gaudavo asmenys, įmokėję ne mažiau kaip 100 rublių, nevardinius – ne mažiau kaip 300 rublių (Ustav 1892: 13). Vėliau vardiniais bilietais būdavo patvirtinamas 50 rublių indėlio priėmimas.

Daugelio SKB įstatuose nurodyta, kad, bendrovę likviduojant, pirmiausia indėliai išmokami jai nepriklausantiems asmenims, o paskui – SKB nariams. SKB įsipareigojimai indėlininkams kartu su rediskontu negalėjo būti daugiau kaip 5 kartus didesni negu apyvartinis kapitalas. Toks reikalavimas (normatyvas) keltas nuo 1873 m. Indėlininkams mokamų palūkanų normą nustatydavo SKB taryba. Tik jai vienbalsiai nutarus galėjo būti mokamos 1 punktu didesnės negu Rusijos valstybinio banko palūkanos. Žinoma, kad 1873–1877 m. Vilniaus SKB už einamąsias sąskaitas ir neterminuotuosius indėlius mokėjo 5–5,5 procento, už terminuotus indėlius – 6 procentų palūkanas (Otčioty Vilenskovo obščestva 1874–1878). 2-osios Vilniaus SKB (1874 m.) palūkanų dydis (4–6%) priklausė nuo indėlio rūšies (Otčioty 1888: 16). 1887 m. palūkanos dar labiau diferencijuotos (nuo 3,5 iki 6,5%), jų norma susieta su terminuotųjų indėlių laikymo trukme (Vtoroje Vilenskoje obščestvo 1887: 4). Įdomu, kad per 40 metų palūkanų už indėlius norma beveik nepakito: 1904 m. Panevėžio SKB mokėjo 2–4,5 procentų (Otčioty Ponevežskovo obščestva 1905: 7), 1913 m. 3-ioji Vilniaus SKB – 4–6 procentų palūkanas (Otčiot 1914: 12). Apibendrinant galima pasakyti, kad dėl einamųjų sąskaitų turėtojams mokėtų gana didelių palūkanų brango paskolos ir nepakankamai skatinta laikyti terminuotuosius indėlius. Žinoma faktų, kad kai kurios SKB vengdavo mažinti indėlių palūkanas net tada, kai rinkoje šie kredito ištekliai atpigdavo. Tokiais atvejais mažintos ne palūkanos, bet dividendai (Otčioty 1879: 8). Matyt, taip siekta išsaugoti indėlininkus, tačiau galima įžvelgti ir SKB vadovų bei kitų įtakingų asmenų, kurie turėjo laisvų pinigų ir mažai skolinosi, savanaudiškus interesus.

2-osios Vilniaus SKB (1874 m.) balansų duomenys leidžia nustatyti indėlių sudėtį. Matyti didelė terminuotųjų indėlių persvara einamųjų sąskaitų, o ypač – neterminuotųjų indėlių atžvilgiu. Terminuotieji indėliai būdavo 5–12 kartų didesni negu neterminuotieji (Otčioty 1875–1898). Tai leidžia daryti išvadą, kad 2-oji Vilniaus SKB turėjo didelius ir palyginti stabilius išteklius. Šią išvadą patvirtintų ir tai, kad daug metų neterminuotieji indėliai būdavo išimami dažniau negu terminuotieji. Iš 2-osios Vilniaus SKB 1896 m. ir 1898 m. balansų matyti, kad terminuotuosius indėlius daugiausia laikė šiai bendrovei nepriklausantys asmenys, o nariams priklausė tik 1,9–7 procentai visos tokių indėlių sumos (Otčioty 1897: 6, 1899: 11). Nors kitų metų

balansai neleidžia nustatyti, kokius indėlius laikė 2-osios Vilniaus SKB nariai ir kokius – jai nepriklausantys asmenys, ir taip aišku, kad nariai pinigus buvo linkę laikyti einamosiose sąskaitose. 1892 m. sausio 1 d. pinigų likutis jose buvo rekordinis – 253 tūkst. rublių, jis prilygo 70 procentų terminuotųjų indėlių (Otčioty 1892: 11). Tokius rezultatus greičiausiai lėmė 2-osios Vilniaus SKB veiklos suaktyvėjimas. Visais kitais metais einamosiose sąskaitose būdavo laikoma daug mažiau pinigų negu terminuotųjų indėlių. Tai būdinga ir kitoms SKB. Pavyzdžiui, pirmojoje Vilniaus SKB, kuri vienintelė ataskaitose nurodydavo einamųjų sąskaitų skaičių, 1874 m. sausio 1 d. einamasis sąskaitas turėjo 64 nariai, 1875 m. sausio 1 d. – 160 narių, 1877 m. sausio 1 d. – 276 nariai, 1879 m. sausio 1 d. – 308 nariai (Otčioty 1874–1879), arba atitinkamai 20, 23, 32 ir 38 procentai narių. Einamosiose sąskaitose vidutiniškai buvo laikoma po 1 464 (1875 m. sausio 1 d.) ar 652 rublius (1879 m. sausio 1 d.). Taigi, nors SKB daugėjo mažesnę apyvartą dariusių narių, einamasis sąskaitas laikydavo tik turtingesnieji nariai, stambūs verslininkai.

Pagal įstatus, SKB galėjo skolintis iš kitų kredito įstaigų ir privačių kapitalistų rediskontuodama iš savo narių gautus vekselius (Ustav 1892: 13). XX a. pradžioje įsteigtų SKB įstatuose nebeminima teisė skolintis iš privačių asmenų. Beje, nėra žinių, kad ir anksčiau būtų naudotasi jų paslaugomis. Neaišku, kodėl abi Vilniaus SKB naudojosi ir procentinių vertybinių popierių pakartotiniu įkeitimu, nors įstatuose ši operacija nebuvo numatyta. Tokia galimybė įteisinta tik vėliau įsteigtų SKB įstatuose. Abi pirmosios Vilniaus SKB naudojosi kitų kredito įstaigų (daugiausia Valstybinio banko ir Vilniaus privataus komercinio banko) paskolomis. Tai rodo jų įgytą pasitikėjimą ir įkaitų patikimumą. Pabrėžtina, kad pirmoji Vilniaus SKB daug skolindavosi ir tais metais, kai jos indėliai didėjo. Pavyzdžiui, 1874 m. indėlių likučiui padidėjus 591 tūkst. rublių, skolos kredito įstaigoms padidėjo beveik 215 tūkst. rublių. Vilniaus SKB kitoms kredito įstaigoms ypač daug buvo įsiskolinusi 1875 m. ir 1877 m. pradžioje – jos skolos buvo atitinkamai 422 ir 440 tūkst. rublių, o indėliai – 299 ir 329 tūkst. rublių (Otčioty Vilenskovo obščestva 1875: 23, 1877: 24). Vadinasi, ši bendrovė skolinosi ne norėdama atsiskaityti su indėlininkais, bet siekdama didinti narių kreditavimą. 1875–1877 m. 34 procentus beveik 611 tūkst. rublių padidėjusio narių įsiskolinimo padengė padidėjęs rediskontas (Otčioty Vilenskovo obščestva 1876: 23, 1877: 24, 1878: 24). 2-ojoje Vilniaus SKB indėliams didėjant rediskontas mažėdavo ir atvirkščiai. Skirtingai nei Vilniaus SKB (1873 m.), jos rediskontas nė vienais metais nebuvo didesnis negu turėti indėliai, nuo 1888 m. jo dalis balanse buvo mažesnė negu nuosavo kapitalo.

Palyginus įvairių SKB balansų duomenis, paaiškėja, kad kai kurios bendrovės (Panevėžio SKB, Ukmergės SKB) nesinaudojo rediskontu, bet vertėsi indėliais, nuosavu kapitalu ir kitokiais ištekliais. Pavyzdžiui, Ukmergės SKB 1902 m. sausio 1 d. 78 procentus, 1908 m. liepos 1 d. – 77 procentus visų paskolų suteikė iš indėlių (Vestnik 1902, 1908). Panevėžio SKB 1902 m. sausio 1 d. iš indėlių suteikė 83 procentus (Vestnik 1902: 772), o 1908 m. sausio 1 d. – net 90 procentus (Vestnik 1908: 549) visų paskolų. Taigi daug indėlių turinčios SKB galėjo apsieiti be rediskonto ir paskolų poreikį tenkinti iš pigesnių šaltinių.

Likvidumo sumetimais SKB neleista investuoti į vertybinius popierius, išskyrus tuos atvejus, kai už atsargos kapitalą būdavo privaloma pirkti valstybės ar jos garantuotus vertybinius popierius. Atsargos kapitalui kasmet reikėjo skirti 10 procentų metinio pelno (Ustav 1892: 53, 1897: 32). XX a. pradžioje ši nuostata patikslinta: pelno turėjo būti skiriama ne mažiau kaip 10 procentų (Ustav 1908: 23, 1910: 24, 1913: 34). Į atsargos kapitalą būdavo įskaitomos ir pajamos, gautos už anksčiau minėtus vertybinius popierius. Šitaip atsargos kapitalas, skirtas SKB nuostoliams padengti, turėjo būti kaupiamas, kol tapdavo lygus pagrindiniam kapitalui.

SKB turėjo teisę diskontuoti prekybinius vekselius, pasirašytus 2 asmenų, skolinti iki 6 mėnesių už įkeistus vertybinius popierius, greitai negendančias, saugiai laikomas

prekes, prekių dokumentus (konosamentus, transporto važtaraščius ar kvitus, varantus), tauriuosius metalus (Ustav 1892: 11). Už įkeistus valstybės ar jos garantuotus vertybinius popierius leista skolinti iki 90 procentų, už kitus – iki 50 procentų jų biržos kainos. Pabrėžtina, kad pirmosios SKB negalėjo skolinti už įkeistus privačius, valstybės negarantuotus vertybinius popierius. Už įkeičiamas prekes SKB galėjo skolinti ne daugiau kaip du trečdalius jų kainos ir tik tuo atveju, jei prekės būdavo apdraustos 110 procentų. Abi šios sąlygos galiojo ir kredituojant pagal įkeistus prekių dokumentus. Didžiausia paskola už įkeičiamus tauriuosius metalus ar aukso asignacijas buvo 90 procentų nustatytos (bet ne rinkos) kainos. 1898 m. gegužės 11 d. įstatymas leido skolinti (iki 9 mėn.) žemvaldžiams pagal jų solo vekselius už įkeistus dvarus. 1913 m. tokias paskolas teikė 6 SKB.

Kreditavimo technika pamažu tobulėjo. Iš pradžių paskolos teiktos iš paprastų paskolinių sąskaitų, nuo 1878 m. – iš specialių paskolinių sąskaitų, vėliau atsirado ir sąskaitos iki pareikalavimo. Kreditavimas labiau tenkino nuolatinę apyvartą dariusių skolininkų reikmes. Skurdi duomenų bazė neleidžia nustatyti, kaip kito palūkanų už paskolas normos. Žinoma tik tiek, kad 1873 m. Vilniaus SKB skolino už 7–10,5 procento (Otčioty Vilenskovo obščestva 1874: 23), 1894 m. 2-oji Vilniaus SKB – už 6–9 procentus (Otčioty 1895: 17), bet 1899 m. ji jau ėmė 8,5–11 procentus palūkanų (tuo metu Valstybinio banko Vilniaus skyrius ėmė 7–7,5% palūkanas). 1903–1905 m. Panevėžio SKB ir Šiaulių SKB paskolų kaina buvo iki 8 procentų (Otčioty Ponevežskovo obščestva 1904–1906; Otčioty o deistviji 1904–1906). Literatūroje nurodoma, kad 1913 m. diskonto norma buvo 7–11 procentų (Spaudos apžvalga 1914: 2; Šalčius 1998: 162). Išeitų, kad per 40 SKB veiklos metų paskolos neatpigo. Nors Panevėžio ir Šiaulių SKB palūkanų norma buvo nedaug didesnė negu Valstybinio banko, atsižvelgiant į tai, kad 1898 m. Vilniaus prekybininkai gaudavo apie 10 procentų pelno, galima padaryti išvadą, kad paskolos buvo brangios (Merkys 1958: 155).

Daugiausia išteklių SKB panaudodavo paskoloms teikti: 1903 m. visos SKB (įskaitant už Lietuvos ribų buvusias) tam skyrė 76 procentus, 1912 m. – 72, o 1913 m. – 66 procentus išteklių (Prūsas 1926: 40). Tai, kad išteklių kreditavimui skirta vis mažiau, bus nulėmęs korespondentinių operacijų plėtimasis, nekilnojamojo turto įsigijimas ir kt. 1903–1913 m. SKB skolinimo operacijų suma padidėjo nuo 1,6 mln. iki 10,5 mln. rublių (Prūsas 1926: 40), arba 6,5 karto. Tiesa, per tuos metus SKB padaugėjo. 1914 m. sausio 1 d. vienam nariui paskolų teko vidutiniškai po 1 296 rublius, 1904 m. pradžioje – po 870 rublius. Kauno gubernijos SKB nariai turėjo galimybių pasiskolinti daugiau negu kitų gubernijų SKB nariai: 1915 m. sausio 1 d. jie buvo skolingi vidutiniškai po 1 330 rublius (Vilniaus gubernijos SKB nariai – po 1 208 rb) (LCVA f. 755, ap. 2, b. 222).

Tarp paskolų vyravo vekselių diskontas ir skolinimas iš specialių paskolinių sąskaitų už įkeistus vertybinius popierius, iš dalies – už prekes ir jų dokumentus. 1915 m. pradžioje Kauno gubernijos SKB diskontuoti vekseliai sudarė 75 procentus paskolų portfelio, Vilniaus gubernijos SKB šis rodiklis buvo 81 procentai. Tai leidžia teigti, kad daugiausia paskolas imdavo pirkliai, kurių SKB buvo daugiausia. Kauno gubernijos SKB nedaug skolino dvarininkams (1915 m. sausio 1 d. jiems buvo paskolinta 50 tūkst. rublių, arba 0,8% viso paskolų portfelio). Vilniaus gubernijos SKB paskolų dvarininkams iš viso nebuvo suteikusios. Matyt, jiems buvo patogiau ir pigiau skolintis Vilniaus žemės banke. Kai kurios bendrovės (pvz., Panevėžio SKB) nedaug skolino už įkeistus tauriuosius metalus.

SKB atlikdavo kredito įstaigoms įprastas komiso (tarpininkavimo) operacijas: narių ir bendrovei nepriklausančių asmenų pavedimu išieškodavo pinigus pagal vekselius ir kitus dokumentus (tiražan patekusius vertybinius popierius, jų kuponus), pervesdavo klientų pinigus, priimdavo saugoti vertybinius popierius, kitas vertybes, dokumentus, pirkdavo ir parduodavo užsienio vekselius, vertybinius popierius (tik klientui iš anksto sumokėjus pinigus). Atlikdamos šias operacijas, SKB naudojosi

korespondentiniais ryšiais su kitomis kredito įstaigomis. Įsipareigojimai ir turtas korespondentinėse sąskaitose buvo svarbi SKB balansų pozicija, už komiso operacijas SKB gaudavo nemažai pajamų. Pavyzdžiui, 1889 m. 2-oji Vilniaus SKB už jas gavo 12,6 procento visų pajamų (Balans 1889). Daugiausia tokių pajamų gaudavo didžiųjų miestų SKB.

Finansinis metų rezultatas (pelnas) atitekdavo SKB ir jos nariams. Kaip minėta, 10 procentų arba daugiau pelno būdavo skiriama atsargos kapitalui. Likusi pelno dalis būdavo paskirstoma nariams, atsižvelgiant į įmokos dydį. Jeigu nariams išmokėjus po 7 procentus dividendų, likdavo pelno, pusė jo būdavo skiriama papildomiems dividendams išmokėti, o likęs pelnas išdalijamas nariams kaip operacijų premija. Ją gaudavo tik tie nariai, kurie per ataskaitinius metus bendrovėje skolinosi, laikė indėlius ir kt. Premijos dydis priklausė nuo nario gautų ir sumokėtų palūkanų. Taigi nariai buvo skatinami atlikti operacijas savo bendrovėje. Iš tokios tvarkos daugiausia laimėdavo turtingesnieji SKB nariai – jie už savo turimas einamąsias sąskaitas gaudavo papildomų palūkanų ir mažiau mokėdavo už paskolas.

SKD buvo svarbus kreditorius, ypač vidutinių verslininkų. 1914 m. sausio 1 d. jos buvo suteikusios 42 procentus visų pramonę ir prekybą kreditavusių komercinių bankų suteiktų paskolų (LCVA f. 755, ap. 2, b. 241). Tik dėl to, kad bankai buvo labiau išplėtoję korespondentes, investicines ir kitokias operacijas, SKD suvestinio balanso dalis sudarė 26 procentus bankų balanso.

Turimomis žiniomis, SKD prisidėjo prie miestų infrastruktūros kūrimo ir tobulinimo, gamybos modernizavimo. Pavyzdžiui, apie 1901 m. Panevėžio SKD miesto dūmos prašymu suteikė trumpalaikę 14 tūkst. rublių paskolą skerdyklai, 1908 m. – miestui telefono tinklui įrengti (1914 m. sausio 1 d. miestas buvo skolingas beveik 13 tūkst. rb), 1911 m. – miesto bankui įsteigti (1914 m. sausio 1 d. skola buvo 3 096 rb) (Maksimaitienė 2003: 243).

Išvados

1. SKB apibūdintinos kaip vidutinių verslininkų trumpalaikio savitarpio kreditavimo susivienijimai (kooperatyvai), kurių veikla buvo grindžiama demokratišku principu – vienas narys turėjo vieną balsą.

2. Pirmoji Lietuvoje SKB 1873 m. įsteigta Vilniuje. Nuo 1874 m., kai įsteigta po vieną SKB Vilniuje ir Kaune, iki 1881 m. jų nebesteigta dėl nepalankaus valdžios požiūrio į privačias kredito įstaigas. SKB labai padaugėjo po 1905–1907 m. revoliucijos. 1909–1914 m. įsteigta 18 SKB (1915 m. sausio 1 d. jų buvo 23). Be šaltiniuose minimų bendrovių, bent jau 1911–1913 m. veikė Kupiškio SKB. Virbalio SKB būstinė buvo Kybartuose.

3. Beveik pusę visų SKB narių sudarė prekybininkai ir pramonininkai, 15,4 procento narių buvo ūkininkai, 12,4 procento – namų savininkai. Miestas, kuriame bendrovė buvo įsikūrusi, lėmė jos socialinę sudėtį. Pavyzdžiui, Mažeikių SKB daugiausia sudarė žemdirbiai, o 3-iosios Vilniaus SKB 57 procentai narių buvo tarnautojai ir laisvųjų profesijų atstovai.

4. SKB socialinė sudėtis lėmė šių bendrovių valdybų ir tarybų sudėtį. Daugelio SKB valdybų ir tarybų nariais rinkta nemažai krašto, miesto ūkiniame ar visuomeniniame gyvenime pasižymėjusių asmenų.

5. 2-oji Vilniaus SKB pagal narių skaičių atsiliko nuo Rusijos imperijos SKB narių vidurkio (1896 m. sausio 1 d.), bet ji turėjo daugiau narių nei kitos 22 bendrovės. Panevėžio SKB narių skaičius buvo 1,3 karto didesnis nei imperijos apskričių centrų SKB narių vidurkis. Dėl nepakankamai išplėtos pramonės Vilniaus ir Kauno miestų SKB tarp imperijos gubernijų centruose veikusių 47 šios rūšies kredito įstaigų užėmė tik 34 ir 40 vietas. Panevėžio SKB ir Šiaulių SKB tarp 46 apskričių centrų bendrovių užėmė atitinkamai 19 ir 26 vietas.

6. SKB mokėtų ir imtų palūkanų normos buvo gana stabilios. Iš balanso matyti, kad įvairėjant atliekamoms operacijoms, mažėjo paskolų, didžioji jų dalis buvo buvo vekselio diskontas.

7. SKB buvo svarbus vidutinių verslininkų kreditorius – šių kredito įstaigų suteiktos paskolos sudarė 42 procentus visų Lietuvoje veikusių komercinių bankų ir jų skyrių paskolų portfelio.

Literatūra

- Bičkauskas-Gentvila L. 1968: *Žemės kreditas Lietuvoje (1861–1905)*. Vilnius: Mintis.
- Bilevičius P. 1977: *Šiauliai*. Vilnius: Mintis.
- Bugailiškis P. 1994: *Gyvenimo vieškeliais*. Šiauliai: Šiaulių muziejus.
- Dėl banko sumanymo 1910. – *Viltis* 7(342), 1.
- G. P. [G. Petkevičaitė-Bitė] 1913: Pirmasis 3-sios Vilniaus savitarpinio kredito draugijos visuotinis susirinkimas. – *Lietuvos žinios* 110, 1–2.
- J. K. 1911: Lietuvių bankas Kaune. – *Šaltinis* 45, 531–532.
- Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. 1968: *Vilniaus miesto istorija*. Vilnius: Mintis.
- J. Ž. + X 1910: Dar apie lietuvių banką. – *Lietuvos žinios* 4, 1–2.
- Kauno kronika 1914. – *Viltis* 53(1001), 2.
- Kas girdėti. Lietuvoje 1915. – *Lietuvos ūkininkas* 15, 137–139.
- Kviklys B. (sud.) 1965: *Mūsų Lietuva 2*, Bostonas: Lietuvių enciklopedijų leidykla.
- Laurinavičius V. 2003: *Bankai Lietuvoje. XIX a. pabaiga–XX a. I pusė*. Vilnius: Lietuvos bankas.
- Lietuvių bankas Vilniuje 1913. – *Lietuvos žinios* 71, 2.
- Lietuvių enciklopedija* 1961a: Bostonas: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 24.
- Lietuvių enciklopedija* 1961b: Bostonas: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 26.
- Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)*, f. 755, ap. 2.
- Macijauskas A. 1910: Lietuvių banko steigimas. – *Lietuvos žinios* 5, 1–2.
- Maksimaitienė O. 2003: *Panevėžio miesto istorija*. Panevėžys: Panevėžio spaustuvė.
- Masilionis J. (red.) 1963: *Panevėžys*. Chicago: Panevėžiečių klubas.
- Mašiotas J. 1914: Lietuvių bankas Vilniuje. – *Viltis* 36, 2–3.
- Merkys V. 1958: Vilniaus fabrikinė bei amatų pramonė ir prekyba 1900–1904 metais. – *LTSR MA darbai* 1, A serija, 149–171.
- Mūsų bankai 1914. – *Viltis* 49, 3.
- Panevėžio taupomoji skolinamoji draugija 1911. – *Lietuvos žinios* 33, 3.
- Povilaitis P. 1914: Iš draugijų gyvenimo. – *Lietuvos ūkininkas* 14–15, 129.
- Prūsas A. 1926: *Bankai ir kreditas Lietuvoje ligi 1915 metų*, Kaunas.
- Rusų–lietuvių kalbų žodynas* 1967. Vilnius: Mintis, 2.
- Spaudos apžvalga 1914. – *Lietuvos ūkininkas* 16, 150–151.
- Šalčius P. 1998: *Raštai. Lietuvos prekybos istorija*. Vilnius: Margi raštai.
- Tauragė 1911. – *Vienybė* 14, 110.
- Trečioji Vilniaus savitarpio kredito draugija 1913. – *Lietuvos žinios* 83, 1–2.
- Užtupas V. 2002: *Saliamonas Banaitis*. Vilnius: Vilniaus dailės akademija.
- Vileišis J. 1913: Trečiosios Vilniaus savitarpio kredito draugijos nepaprasto susirinkimo nutarimai. – *Lietuvos žinios* 110, 2–3.
- Vytauto Didžiojo universitetas (VDU) 1998: *Kauno istorijos metraštis*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Zinkus J. (vyr. red.) 1983: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 10. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
- Žinios iš Lietuvos 1912. – *Vienybė* 14, 219–221.
- Баланс второго Виленского общества взаимного кредита к 1 января 1889 г. (Balans) 1889. – *Виленский вестник* 70, 6.
- Баланс второго Виленского общества взаимного кредита к 1 января 1896 г. (Balans) 1896. – *Виленский вестник* 88, 4–6.
- Вестник финансов, промышленности и торговли (Vestnik)* 1902. Санкт Петербург: Типография Министерства финансов.
- Вестник финансов, промышленности и торговли (Vestnik)* 1908. Санкт Петербург: Типография Редакции периодических изданий Министерства финансов.

- Второе Виленское общество взаимного кредита (Vtoroje Vilenskoje obščestvo) 1887. – *Виленский вестник* 54, 6.
- Голубев А. К. (сост.) (Golubev) 1897: *Русские банки*. Петербург: Лештуковская паровая скоропечатае Я. О. Яблонского.
- Гуковский К. (Gukovskij) 1889: *Поневежский уезд*. Ковна: Типография губернского правления.
- Отчет третьего Виленского общества взаимного кредита за 1913–1914 г. (Otčiot)* 1914. Вильнюс: Типография М. М. Кухты.
- Отчеты Виленского общества взаимного кредита за 1873–1880, 1908–1911 г. (Otčioty Vilenskovo obščestva)* 1874–1881, 1909–1912, Вильна.
- Отчеты второго Виленского общества взаимного кредита о действиях его за 1875–1899 г. (Otčioty)* 1876–1900, Вильна.
- Отчеты о действий Шавельского общества взаимного кредита за 1903–1905 г. (Otčioty o deistviji)* 1904–1906, Шавли.
- Отчеты Поневежского общества за 1895–1905 г. (Otčioty Ponevežskovo obščestva)* 1896–1906. Поневежис: Типография Фейгензона.
- Памятные книжки Виленской губернии на 1874–1915 г. (PKVG)* 1873–1914. Вильна: Виленский губернский статистический комитет.
- Памятные книжки Ковенской губернии на 1883–1914 г. (PKKG)* 1882–1913. Ковно: Ковенский статистический Комитет.
- Список членов второго Виленского общества взаимного кредита (Spisok)* 1879. Вильна: Типография И. Яловцера.
- Устав второго Виленского общества взаимного кредита (Ustav)* 1892. Вильна: Типография Ромма.
- Устав Шавельского общества взаимного кредита (Ustav)* 1897. Вильна: Типография И. Я. Яловцера.
- Устав Вержболовского общества взаимного кредита (Ustav)* 1910. Вильна: Типография И. Ционсона.
- Устав второго Виленского общества взаимного кредита (Ustav)* 1911. Вильна: Типография Меремиских.
- Устав Биржанского общества взаимного кредита (Ustav)* 1913а. Биржи: Типография Ичас.
- Устав Виленского общества взаимного кредита (Ustav)* 1908. Вильна: Типография Завадского.
- Устав Ковенского сельскохозяйственного общества взаимного кредита (Ustav)* 1913б: Вильна: Типография Завадского.
- Устав третьего Виленского общества взаимного кредита (Ustav)* 1914. Вильна: Типография И. Я. Яловцера.
- Финансово-кредитный словарь (Finansovo-kreditnyj slovar)* 1964. Москва: Финансы, 2.

Gauta 2004 m. gegužės mėn.

Priimta spaudai 2004 m. rugpjūčio mėn.

Summary

MUTUAL CREDIT COMPANIES (1873–1914) AND FEATURES OF THEIR OPERATION

Vladas Terleckas

The conditions and chronology of establishment of mutual credit companies (mutual credit associations of medium-sized businesses) is examined for the first time in historiography according to original sources, the number of these is revised, the national and social composition of members is analysed, membership conditions and the rights and duties of members are determined. Members of the boards and councils of a number of mutual credit companies (MCC) are also identified by personality. Conditions of the main operations are briefly described, their importance in MCC activities is assessed, the role of MCCs in the credit sector and their place among the credit institutions of the Russian Empire of this type are disclosed.

PIRMOSIOS OFICIALIAI PRIPAŽINTO LIETUVOS DIDŽIOJO KUNIGAIKŠČIO VYTAUTO MONETOS

Eduardas Remecas

Lietuvos nacionalinis muziejus
Arsenalo g. 1
LT-01100 Vilnius
El. p. numizmatika@lnm.lt

*Straipsnyje rašoma apie labai retas monetas – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kaldintas monetas, kurių averse pavaizduotas raitelis, o reverse – dvigubi stulpai, vadinami Gediminaičių stulpais. Aptariamos ir šiam tipui artimos monetas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sričių monetas su dvigubais stulpais vienoje pusėje ir liūtu arba dviem leopardais kitoje.
Pagrindiniai žodžiai: moneta; dvigubi stulpai; liūtas; raitelis.*

Įvadas

Pirmašias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) monetas dar gaubia daug paslapčių. Kai kurių monetų rasta visai nedaug, be to, jos yra anoniminės, todėl tyrinėtojai nesutaria dėl šių monetų priklausomumo ir datavimo. Tačiau pastaraisiais metais tokių monetų randama vis daugiau, ir šie radiniai leidžia nauju žvilgsniu pažvelgti į LDK monetų kalybos istoriją. Straipsnyje aptariamos labai retos LDK monetas – Vytauto kaldintos monetas su raiteliu averse ir dvigubais stulpais (vadinamieji Gediminaičių stulpai) reverse. Aptariamos ir šiam tipui artimos monetas – LDK sričių monetas, kurių vienoje pusėje pavaizduoti dvigubi stulpai, kitoje – liūtas arba du leopardai.

Tyrinėtojai daugiausia dėmesio skyrė monetoms su liūtu arba leopardais. Apie jas daugiau sužinota 1915 m., radus Drozdovo (Maskvos sr., Rūzos r.) lobį. Pirmasis apie šias monetas rašė Sergejus Čižovas. Jis nurodė, kad monetas kaldintos Vytauto valdymo laikais, bet tiksliau jų nedatavo, tik pateikė bendrą išvadą, kad lobis paslėptas 1410–1425 m., greičiausiai iki 1415 m. (Čižov 1922: 65–66). Vėliau šias monetas išsamiai tyrė lenkų numizmatas Marian Gumowski (1926). Jis atkreipė dėmesį, kad du leopardai panašūs į Holšteino kunigaikštystės herbą, ir padarė išvadą, kad tai Viazmos kunigaikštystės monetas, kaldintos apie 1410 m. Andriaus Alšėniškio. Žymus rusų numizmatas Aleksejus Iljinas (1940: 22) šias monetas pavadino nenustatytomis. Georgijus Fedorovas (1949; 1951) pritarė S. Čižovui.

1959 m. JAV išleistoje žinomo išeivijos numizmato lietuvio Jono Kario (1959: 165–166) knygoje nurodyta, kad monetas, kurių vienoje pusėje yra liūtas, kitoje – ženklas, panašus į kirilicos raidę Ю, kaldintos Smolensko kunigaikštystėje. J. Kario nuomone, Smolensko kunigaikštis Jurijus Sviatoslavičius šias monetas kaldino iki 1404 m., t. y. iki Vytautui atsiimant Smolenską. Vėliau jau Vytautas Smolenske kaldino monetas su dvigubais stulpais ir leopardais.

1981 m. apie monetas su liūtu pirmą kartą užsiminė lietuvių autoriai, tačiau jie tik pakartojo M. Gumowski teiginius (žr. Volkaite-Kulikauskiene, Luchtan 1981: 267). 1982 m. žymus rusų numizmatas Ivanas Spaskis (1982) rašė apie keturias naujas šio tipo monetas, kurios iš Rusijos mokslų akademijos Kunstkameros Rytų monetų fondo pateko į Ermitažą. Lenkų numizmatas Ryszard Kiersnowski (1984: 160–161) pritarė J. Kario nuomonei. Naujų duomenų apie aptariamo tipo monetas pateikė numizmatas Vytautas Aleksiejūnas (1985, 1990). Be trijų Drozdovo lobia monetų ir keturių, patekusių į Ermitažą, jis nurodė dar keturias tokias monetas iš Jokūbo

■ Eduardas Remecas – Lietuvos nacionalinio muziejaus ir Pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys“ numizmatas, archeologas. Veiklos sritys: numizmatika, seniausios LDK monetas, numizmatikos bibliografija.

1 pav. LDK. Vytautas. Denaras. Apie 1401–1402 m. Ø 14,7 mm, p – 0,451 g (Bečių senkapis, Ukmergės r., 1985 m. Saugoma Ukmergės kraštotyros muziejuje)

2 pav. LDK. Vytautas. Denaras. Apie 1401–1402 m. Ø 12,3 mm, p – 0,246 g (Vilnius, Žemutinės pilies teritorija, 1991 m. Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje, N 20984)

3 pav. LDK. Vytautas. Denaras. Apie 1401–1402 m. Ø 11,8 mm, p – 0,214 g (Vilnius, Trakų g. 9, 1997 m. Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje, GRD 73042)

V. Briuso kolekcijos (jos paminėtos tik rankraštiname XVIII a. kataloge) ir vieną monetą, rastą Kernavėje (Aleksiejūnas 1990: 229).

1988 m. pirmą kartą paskelbtas naujas monetos tipas – tai moneta su raiteliu vienoje pusėje ir dvigubais stulpais kitoje (Zabiela, Aleksiejūnas 1988). Tokia moneta rasta Ukmergės rajone, Bečių senkapyje. Iki tol apie šį radinį tik užsiminta (Zabiela 1986: 108). 1992 m. rašyta apie kitą tokią pačią monetą, rastą Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijoje (Kuncevičius, Aleksiejūnas 1992). Šios monetos paminėtos ir Stanislovo Sajausko (1992), S. Sajausko ir D. Kaubrio (1993) darbuose. Juose pritarta J. Kario nuomonei, tačiau įvelta klaida – pastarojo mintis priskirta S. Čižovui. Monetas su raiteliu ir dvigubais stulpais šių darbų autoriai laikė Smolensko monetų prototipu ir teigė, kad jos kaldintos šiek tiek anksčiau nei Smolensko monetos, greičiausiai 1401–1404 m. (Sajauskas, Kaubrys 1993: 29, 50). Visiškai naują požiūrį pateikė Eugenijus Ivanauskas (1994: 29; Ivanauskas, Balčius 1994: 55–67). Jo nuomone, monetos galėjo būti kaldinamos 1398–1401 m. Vilniuje, Polocke ir numanomoje Smolensko kalykloje. 2000 m. išspausdintame 1991 m. archeologo Aleksiejaus Luchtano parašytame straipsnyje aptarta ir moneta su dviem leopardais. Straipsnyje pritarta nuomonei, kad tokios monetos galėjo būti kaldinamos Smolenske, tačiau suabejota, kad ženklas, panašus į kirilicos raidę Ю, yra kunigaikščio inicialas. A. Luchtanas (2000: 78–79) teigė, kad šis ženklas yra tamga, sietina su Aukso orda, ir kad tokios monetos galėjo būti kaldinamos Viazmos, Briansko ar Riazanės kunigaikštystėse, iš pradžių buvusiose Aukso ordos, vėliau – LDK įtakos sferoje. Apie šias LDK sričių monetas rašyta ir kituose darbuose, tačiau naujų duomenų nepateikta (žr. Michelbertas 1989; Bektinejev 1994). Tik 1999 m. išleistame LDK monetų kataloge įdėta trečiosios monetos su raiteliu ir dvigubais stulpais iliustracija (žr. monetą nr. 14; Ivanauskas, Douchis 1999: 27).

1. Monetos su raiteliu ir dvigubais stulpais

Pirmoji moneta su raiteliu ir dvigubais stulpais (žr. 1 pav.) 1985 m. rasta Bečių senkapyje (Ukmergės r.), moters kape (nr. 69). Pagal įkapes nustatyta, kad laidojimo data – XV a. pirmasis ketvirtis (Zabiela 1995: 347). Bečių senkapiro monetai skirta daug dėmesio, tačiau tiksliau ją datuoti vengta. Pritaikius 1949 m. G. Fedorovo įvestą keturių tipų seniausių LDK monetų klasifikavimo sistemą, ši moneta pavadinta III tipo atmaina, nes stulpai joje pavaizduoti ne viena, o dviem linijomis. Prigijo ir Bečių monetos tipo pavadinimas – pagal monetos radimo vietą.

Antroji moneta su raiteliu rasta atliekant archeologinius tyrimus Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijoje (žr. 2 pav.). 1991 m. archeologai ją rado pietinio korpuso išoriniame kieme. 1997 m. atliekant archeologinius tyrimus Vilniuje, Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų Pranciškonų bažnyčioje (Trakų g. 9), rasta ir trečioji šio tipo moneta (žr. 3 pav.). Ji laikyta atsitiktiniu radiniu. Tyrimus atlikęs archeologas Andrius Vaicekuskas (2000: 64–65) pateikė duomenų, kad bažnyčia pastatyta iki 1421 m. Iš tyrimų ataskaitos paaiškėjo, kad laidoti joje pradėta ne anksčiau kaip XV a. pirmojo ketvirčio pabaigoje, nes seniausia kape rasta moneta yra XV a. antruoju–trečiuoju dešimtmečiais Vytauto kaldintas denaras, kurio vienoje pusėje pavaizduoti stulpai, kitoje – ietigalis su kryžiumi. Atsitiktinis radinys yra ir tame pat plote buvęs apie 1388–1392 m. Jogailos kaldintas denaras su raiteliu ir dvigubu kryžiumi skyde. Gali būti, kad monetos pamestos iki pastatant bažnyčią. Žinoma, kad toje vietoje anksčiau irgi stovėjo bažnyčia, bet ją 1390 m. sugriovė kryžiuočiai.

Naujausi šio tipo monetų radiniai – iš Valdovų rūmų teritorijos. 2002 m. joje rastos net keturios monetos: trys – rūmų šiaurinio korpuso (žr. 4–6 pav.), viena – rytinio korpuso išorėje. Labai svarbu, kad visos jos gulėjo nesuardytuose kultūriniuose sluoksniuose ir kad kartu buvo kitų monetų, padedančių nustatyti monetų su raiteliu ir dvigubais stulpais kaldinimo datą.

4 pav. LDK. Vytautas. Denaras. Apie 1401–1402 m. Ø 11,1 mm, p – 0,140 g (Vilnius, Žemutinės pilies teritorija, 2002 m. Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje, GRD 93320)

Iki šiol monetos su raiteliu ir dvigubais stulpais datuotos dvejopai: S. Sajauskas ir D. Kaubrys (1993: 29, 50) jas datavo 1401–1404 m., o E. Ivanauskas ir M. Balčius (1994: 87), E. Ivanauskas ir R. J. Douchis (1999: 23) – 1398–1401 m. Ir vieni, ir kiti autoriai teigė, kad monetas kaldino Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas ir kad jos kaldintos Vilniuje. S. Sajauskas ir D. Kaubrys monetas su raiteliu ir dvigubais stulpais laikė Smolensko monetų prototipu (stulpai abiejose monetose pavaizduoti dviguba linija), taigi kaldintomis šiek tiek anksčiau nei Smolensko monetos. Tačiau dėl Smolensko monetų kaldinimo laiko vis dar ginčijamasi, taip pat ir dėl to, ar LDK monetos su raiteliu ir dvigubais stulpais iš viso kaldintos Smolenske.

E. Ivanauskas ir M. Balčius (1994: 55), monetas datavę 1398–1401 m., jas susiejo su kitomis „ideologiniu turiniu artimomis monetomis, tai yra po 1396 m. kaldintų Vytauto grašių simbolika“. Jie nustatė, kad šių „grašių“ vienoje pusėje pavaizduoti stulpai, kitoje – liūtas su tamga (pynute). Monetas su raiteliu ir dvigubais stulpais jie laikė skirtingo nominalo tuo pačiu metu kaldintomis monetomis. Tačiau iš naujausių tyrimų paaiškėjo, kad monetų, kurių vienoje pusėje pavaizduotas liūtas su totorišku pynutės simboliu, kitoje pusėje yra ne stulpai, o įrašas kirilica PEČAT (ženklas, moneta) (žr. monetą nr. 13: Ivanauskas, Douchis 1999: 23). Šios monetos turbūt yra vienos pirmųjų Vytauto kaldintų monetų, jos galėjo būti kaldinamos apie 1392 m. (Remecas 2004). Vadinasi, monetų, kurių vienoje pusėje pavaizduotas raitelis, kitoje – dvigubi stulpai, su jomis sieti negalime.

5 pav. LDK. Vytautas. Denaras. Apie 1401–1402 m. Ø 12,3 mm, p – 0,208 g (Vilnius, Žemutinės pilies teritorija, 2002 m. Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje, GRD 93321)

E. Ivanausko ir M. Balčiaus darbe nepateikiama svaresnių argumentų, kurie įrodytų, kad monetos su raiteliu ir dvigubais stulpais baigtos kaldinti 1401 m. (nepakankamai argumentuojama ir šių monetų kaldinimo pradžios data – 1398 m.). Teigiama, kad „tais metais pašlijo santykiai su Vokiečių ordinu, kuris buvo vienas iš stipriausių sidabro tiekėjų šiam regionui“ (Ivanauskas, Balčius 1994: 66). Taip pat nurodoma, kad sudaryta sutartis su Lenkija (Vilniaus–Radomo) Vytautui buvo labai nepalanki, nes jis neteko paveldėjimo teisių į savo tėvoniją Trakus. Tokiomis aplinkybėmis iškilo reikalas pareikšti apie savo teises į Trakų kunigaikštystę, todėl Vytauto monetose vėl atsirado jo herbas – ietigalis su kryžiumi (Ivanauskas, Balčius 1994: 66–67). E. Ivanauskas ir M. Balčius teigė, kad nuo 1401 m. Vytautas pradėjo kaldinti monetas su įrašu PEČAT vienoje pusėje ir ietigaliu su kryžiumi – kitoje. Tačiau naujaisi radiniai ir šio straipsnio autoriaus tyrimai (Remecas 2003: 52) tokiai nuomonei prieštarauja ir įrodo, kad šios monetos kaldintos apie 1392–1396 m.

6 pav. LDK. Vytautas. Denaras. Apie 1401–1402 m. Ø 12,2 mm, p – 0,239 g (Vilnius, Žemutinės pilies teritorija, 2002 m. Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje, GRD 93322)

Atliekant archeologinius tyrimus Valdovų rūmų teritorijoje, šiaurinio korpuso išorinėje dalyje, rastos trys monetos su raiteliu ir dvigubais stulpais – visos durpingose žemėse. Dvi monetos gulėjo viena šalia kitos po medinio pastato grindimis. Trečioji moneta rasta tarp dviejų kitų medinių pastatų sienų. Virš jų buvusiuose mediniuose pastatuose aptikta Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero (1440–1492) ir paskutinių Vytauto (1392–1430) kaldintų denarų su stulpais ir ietigaliu su kryžiumi. Pastarųjų monetų kaldinimo data – XV a. antrasis–trečiasis dešimtmetis. Viršutiniuose pastatuose buvusias monetas nuo monetų su raiteliu ir dvigubais stulpais skyrė apie 1–1,5 metro. Po pastatais, kuriuose rastos monetos su raiteliu, aptikta kitų pastatų liekanų. Tarp jų buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos kaldintų denarų su raiteliu ir dvigubu kryžiumi skyde, datuojamų maždaug 1388–1392 m. Aukščių skirtumas tarp šių denarų ir monetų su raiteliu – apie 0,5 metro (gylis – apie 3–3,5 m, H. abs. 89.90 ir 89.40). Dar viena moneta su raiteliu ir dvigubais stulpais rasta Valdovų rūmų rytinio korpuso išorinėje dalyje. Ji gulėjo žalio smėlio sluoksnyje šalia sugriauto medinio pastatėlio. Netoli jos, tik jau kitame sluoksnyje, rastos dvi Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto monetos, kurių vienoje pusėje pavaizduotas ietigalis su kryžiumi, kitoje yra įrašas PEČAT. Jos datuojamos maždaug 1392–1396 m. Nė viena iš dabar žinomų septynių aptariamo tipo monetų nerasta su kitokių tipų monetomis, o tai rodo, kad jos kaldintos labai trumpą laiką. Apibendrinant galima

pasakyti, kad archeologijos duomenys monetas su dvigubais stulpais leidžia datuoti XIV a. paskutiniais–XV a. pirmaisiais metais.

Monetose pavaizduotas raitelis ir dvigubi stulpai neleidžia abejoti, kad jos kaldintos LDK, ir jų kaldinimą leidžia sieti su kunigaikščiu Vytautu. Stulpai – Vytauto asmeninis ženklas. Jis tikrai naudojamas nuo 1397 m., nes žinomas 1997 m. sausio 23 d. datuojamas Vytauto antspaudas, kuriame pavaizduotas raitelis, laikantis skydą su stulpais (Gumowski 1930: 719). Iki to laiko Vytauto asmeninis ženklas galėjo būti ietigalis su kryžiumi. Taigi pirmosios monetos su dvigubais stulpais galėjo atsirasti 1397 m. Tačiau seniausiuose antspauduose skyde pavaizduoti stulpai dar nelabai panašūs į stulpus monetose – pastarieji kur kas tobulesni. Tai verčia abejoti, kad aptariamų monetų kaldinimo pradžia yra 1397 m.

Labai svarbu atkreipti dėmesį į monetose pavaizduotą raitelį. Daugelio valstybių XIV–XV a. simbolika rodo, kad raitelis buvo valstybės gynėjo ir suvereno simbolis. Kaip raitelis visada buvo vaizduojamas konkretus asmuo. LDK monetose raitelis pirmą kartą pavaizduotas apie 1388–1392 m. kaldintuose denaruose. Juose yra Jogailos atvaizdas – tai patvirtina abiejose monetos pusėse įrašyta legenda **КНЯЗЬ ЯГА П** (kunigaikščio Jogailos ženklas, moneta) ir vienoje monetos pusėje esantis Jogailos ženklas – dvigubas kryžius skyde.

Monetose su dvigubais stulpais kaip raitelis irgi pavaizduotas konkretus valdovas – Vytautas. Jose legendų nėra, tačiau stulpai rodo, kad jos kaldintos Vytauto. Vytauto valdymo laikais raitelis tapo jo sukurtos galingos valstybės – LDK herbu. Tai labai aiškiai matyti iš XV a. pradžioje atsiradusio Vytauto majestotinio antspaudo (Rimša 1998: 10). Raitelis (valdovas) monetose negalėjo būti vaizduojamas atsitiktinai. Tokias monetas galėjo kaldinti tik valstybės valdovas. Vytautas LDK pradėjo valdyti 1392 m., tačiau iš pradžių jis buvo Jogailos vietininkas. 1401 m. kovo 11 d. Vilniaus–Radomo sutartimi patvirtintas LDK savarankiškumas, o Vytautas oficialiai pripažintas didžiuoju kunigaikščiu, turinčiu teisę valdyti LDK iki pat mirties. Šis įvykis ir galėjo lemti monetų su raiteliu ir dvigubais stulpais atsiradimą. Oficialiai pripažintas LDK valdovu, Vytautas jau drąsiai galėjo rodyti savo padėtį. Sunku pasakyti, ar monetų su raiteliu paskirtis iš pat pradžių buvo tik propagandinė. Jų rasta nedaug, taigi monetas, matyt, kaldintos labai trumpai – galbūt todėl, kad jau 1401 m. pavasarį pablogėjo LDK santykiai su Vokiečių ordinu, kuris buvo vienas iš pagrindinių sidabro tiekėjų (Ivanauskas, Balčius 1994: 66). 1402 m. prasidėjo karas, tų pačių metų vasarą apgultas Vilnius. Tokiomis sąlygomis kaldinti monetas turėjo būti labai sudėtinga. Taika su Vokiečių ordinu sudaryta 1404 m. gegužę. Taigi gali būti, kad monetas su raiteliu averse ir dvigubais stulpais reverse Vytautas kaldino tik nuo 1401 m. pavasario iki 1402 m. karo įvykių.

Visų septynių monetų spaudai pagaminti preciziškai. Monetas nukaldintos skirtingais spaudais, bet juos darė vienas meistras. Iš monetose pavaizduoto raitelio matyti, kad jų spaudai pagaminti kruopščiau nei kitų seniausių LDK monetų spaudai, taigi juos galėjo pagaminti tik labai aukštos kvalifikacijos meistras. Rytuose taip preciziškai nukaltų monetų nerasta, taigi spaudų gamintojas, matyt, atvyko iš Vakarų. Visų monetų vaizdus puošia taškiniai apvadaai. Beveik visų monetų stulpų viduryje yra taškas. Vienoje monetoje dar yra ir trys rutuliukai – vienas po stulpais ir du virš jų (žr. 4 pav.). Išskyrus vieną monetą, po raiteliu pavaizduotas trilapis, o prie jo galvos – keturlapis. Trilapis simbolizuoja leliją (grožio ir didybės simbolis), o keturlapis – tikriausiai kryžių. Taigi matyti, kad Vytautas, kaldindamas monetas, ne tik perėmė kryžiaus vaizdavimą (siekdamas parodyti savo ir valstybės konfesinę padėtį), bet ir pasirinko vaizduoti valdovo simbolį – leliją.

Monetų su raiteliu ir dvigubais stulpais masė yra 0,451, 0,273, 0,246, 0,239, 0,214, 0,208, 0,140 g, vidutinis skersmuo – apie 12 mm. Moneta aplūžusiais kraštais sveria mažiausiai. Iš kitų išsiskiria Bečių senkapio moneta. Jos masė beveik dvigubai didesnė nei kitų monetų, šios monetos skersmuo – beveik 15 mm. Todėl pareikšta nuomonė,

7 pav. LDK. Vytautas. Pusedengė. Apie 1404–1405 m. Smolenskas, p – 0,45 g (Drozdovo lobis. Saugoma Valstybiniame istorijos muziejuje, Maskva)

kad monetų su raiteliu ir dvigubais stulpais būta dviejų nominalų (Ivanauskas, Balčius 1994: 55–67). Sunkesnė moneta vadinta denaru, lengvesnė – pusdenariu. Vėliau šios nuomonės atsisakyta ir abi monetos imtos vadinti denarais (Ivanauskas, Douchis 1999: 23). Vis dėlto naujoji nuomonė nepagrįsta kokiais nors argumentais. Jei monetos būtų dviejų skirtingų nominalų, turėtų skirtis ne tik jų dydis ir masė, bet ir iškalti vaizdai. Dydžio ir masės skirtumus galėjo lemti netobula to meto monetų kaldinimo technika (jos kaldintos iš atkirptos sidabro vielos) ir principo *al Marco* laikymasis – iš tam tikro kiekio sidabro siekta nukalti tam tikrą kiekį monetų ir nekreiptas dėmesys į jų masės skirtumus. Gerokai skiriasi ne tik monetų su raiteliu, bet ir anksčiau Jogailos ir Vytauto kaldintų monetų bei tuo laikotarpiu užsienio valstybėse (Aukso ordoje, Lenkijoje, Rusijoje) kaldintų monetų dydžiai ir masė. Kaip rodo užsienio valstybių ir ankstesnių LDK monetų kaldinimo tradicija, didesnės ir sunkesnės monetos kaldintos pirmiausia, vėliau naudotas prastesnis metalas. Matyt, taip atsitiko ir su aptariamo tipo moneta. Kad didesnė ir sunkesnė moneta nukaldinta pirmiau, rodytų tai, kad joje virš raitelio dar nėra kryželio – mažesnės masės monetose jis jau labai ryškus. Taigi monetos su raiteliu averse ir dvigubais stulpais reverse yra vieno nominalo, jų masės vidurkis – apie 0,23–0,25 g.

Iki šiol manyta, kad monetos su raiteliu ir dvigubais stulpais gamintos iš 8 lotų (500/1000) prabos sidabro, tačiau, atlikus dviejų monetų prabavimą, nustatyta, kad jų praba yra 878 ir 844, t. y. apie 14 lotų (14 lotų = 875/1000)*. Tikriausiai ir visos kitos monetos buvo tokios aukštos prabos. Jos turėjo būti gaminamos iš beveik gryno sidabro lydinių. Monetas kaldinant greičiausiai orientuotasi į Čekijos grašį, kuris nuo XIV a. paskutiniojo dešimtmečio ėmė daug sparčiau plisti LDK šiaurinėje dalyje. Nuo 1378 m. I ordinacijos Vaclovo IV (1378–1419) kaldintų grašių masė – apie 2,9 g, o praba – 820 (Castelin 1953: 28–29). Tačiau 1384–1397 m. kaldintuose grašiuose sidabro daug mažiau (apie 1,74 g), monetos kaldintos lengvesnės, o jų praba – tik apie 737 (Castelin 1953: 28–29). Dešimties Vytauto kaldintų monetų masė – apie 2,5 g, sidabro jose – apie 2,19 g. 1378 m. kaldintame I ordinacijos grašyje sidabro yra apie 2,39 g, t. y. tiek, kiek jo būtų vienuolikoje Vytauto monetų. Nors atliekant skaičiavimus, pasitaiko paklaidų, vis dėlto galima daryti išvadą, kad kiekviena iš aptariamų monetų sudarė dešimtąją Čekijos grašio dalį. Taigi tokias monetas visai pagrįsta vadinti denarais.

8 pav. Smolenskas. Jurijus Sviatoslavičius. Pusedengė. Apie 1401 m., p – 0,49 g (Drozdovo lobis. Saugoma Valstybiniame istorijos muziejuje, Maskva)

2. Monetos su liūtu arba leopardais

Monetas su dvigubais stulpais vienoje pusėje ir liūtu arba leopardais kitoje įprasta vadinti LDK sričių monetomis. Prie šių monetų kartais priskiriamos ir monetos, kurių vienoje pusėje pavaizduotas liūtas, kitoje yra ženklas, panašus į kirilicos raidę Ю. Apie pastarąsias monetas daugiau sužinota 1915 m., radus Drozdovo (Maskvos sr., Rūzos r.) lobį. Be Rusios kunigaikštysčių (Maskvos ir jos valdų – Haličo, Serpuchovo, Možaisko, Dmitrovsko, Rostovo, Suzdalės–Nižnij Novgorodo) 240 monetų, jame buvo ir trys monetos, susijusios su LDK (kartais minimų Aukso ordos dirhamų nebuvo) (Čižov 1922: 65–66; Fedorov-Davydov 1981: 25). Dviejų monetų vienoje pusėje iškalta po du leopardus, kitoje – dvigubi stulpai (žr. 7 pav.), vienos monetos vienoje pusėje pavaizduotas liūtas, kitoje – ženklas, panašus į kirilicos raidę Ю (žr. 8 pav.).

Kaip minėta, 1982 m. rusų numizmatas I. Spaskis pranešė apie keturias į Ermitažą patekusias monetas: dviejose iš jų pavaizduota po du leopardus (žr. 9–10 pav.), vienoje – liūtas ir ženklas Ю (žr. 11 pav.), dar vienos nežinomo tipo monetos vienoje pusėje buvo toks pat liūtas, kaip ir monetose su ženklu Ю, kitoje – dvigubi stulpai (žr. 12 pav.). Monetas prieš tai buvo Rusijos mokslų akademijos Kunstkameros Rytų monetų fonde, į jį pateko iš XVIII a. pradžios J. V. Briuso kolekcijos (Spaskij 1982: 88). 1989 m. Kernavėje rasta penktoji moneta su dvigubais

*Rentgeno fluorescenciniu būdu nustatyta Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų Pranciškonų bažnyčioje rastos monetos (1999 m.) ir monetos iš Vilniaus žemutinės pilies (2004 m.) prabos.

9 pav. LDK. Vytautas. Pusdengė. Apie 1404–1405 m. Smolenskas, p – 0,42 g (J. V. Briuso kolekcija. Saugoma Valstybiniame ermitaže, Sankt Peterburgas)

10 pav. LDK. Vytautas. Pusdengė. Apie 1404–1405 m. Smolenskas, p – 0,42 g (J. V. Briuso kolekcija. Saugoma Valstybiniame ermitaže, Sankt Peterburgas)

11 pav. Smolenskas. Jurijus Sviatoslavičius. Pusdengė. Apie 1401 m., p – 0,38 g (J. V. Briuso kolekcija. Saugoma Valstybiniame ermitaže, Sankt Peterburgas)

stulpais vienoje pusėje ir dviem leopardais – kitoje (žr. 13 pav.). V. Aleksiejūnas (1990: 229–233) nurodė dvylika šio tipo monetų, bet jis atskirai minėjo keturias į Ermitažą patekusias monetas ir keturias monetas iš J. V. Briuso kolekcijos. Taigi iki šiol žinomos tik aštuonios su LDK sietinos monetas.

Šioms monetoms skirta daug dėmesio ir pateikta įvairių nuomonių dėl jų priklausymo. Dauguma autorių sutarė, kad monetas kaldintos XV a. pradžioje. Tokią išvadą leidžia daryti Drozdovo lobis, paslėptas 1410–1425 m., greičiausiai – iki 1415 m., ir Kernavėje rasta moneta, į žemę patekusi iki 1420 m. (Čižov 1922; Luchtanas 2000: 76). E. Ivanauskas (1994: 29; žr. monetas nr. 15–16: Ivanauskas, Douchis 1999: 24) teigė, kad monetas kaldintos 1398–1401 m. Dauguma autorių monetų, kurių vienoje pusėje pavaizduoti dvigubi stulpai, siejo su Vytautu. Tačiau M. Gumowski (1926: 64) nurodė, kad jose vaizduojami leopardai panašūs į Holšteino kunigaikštystės herbą, todėl monetas reikia sieti su Viazmos kunigaikščiu Andriumi Alšėniškiu ir datuoti maždaug 1410 m. Vis dar nesutariama dėl šių monetų kaldinimo vietos. Dažniausiai nurodomas Smolenskas, tačiau minimas ir Polockas, Viazma, taip pat Brianskas, Riazanė (Luchtanas 2000: 78–79). Daugiausia neaiškumų kelia monetas, kurių vienoje pusėje yra ženklas, panašus į kirilicos raidę Ю, o kitoje – liūtas. J. Kario (1959: 165) nuomone, tokias monetas kaldino Smolensko kunigaikštis Jurijus Sviatoslavičius, kol Vytautas dar nebuvo atsiėmęs Smolensko, t. y. iki 1404 m. E. Ivanauskas (1994: 29; žr. monetą nr. 21: Ivanauskas, Douchis 1999: 25) šias monetas laiko Andriaus Algirdaičio monetomis, kaldintomis Polocke 1398–1399 m.

Nekyla abejonų, kad aptariamoms monetoms yra LDK srities monetas, kaldintos šiaurinėje LDK teritorijos dalyje. Tai patvirtina monetų radiniai. Dabartinės Lietuvos teritorijoje rasta tik viena tokia moneta. Negirdėti, kad tokių radinių būtų buvę Baltarusijos ar Ukrainos valstybių teritorijoje. Trys monetas rastos Maskvos srityje, tiesa, visos – viename lobyje. Dar keturių monetų radimo vieta nežinoma, tačiau abejojama, kad šios monetas Petro I (1682–1725) laikais į J. V. Briuso kolekciją būtų galėjęs patekti iš LDK (Ivanauskas, Balčius 1994: 56). Tikriausiai jos rastos tuometinėje Rusijos teritorijoje.

Dvigubi stulpai rodo, kad monetas kaldintos Vytauto, o stulpų vaizdavimas dviguba linija jas leidžia sieti su Vilniuje maždaug 1401–1402 m. kaldintais denarais. Šios monetas tikrai turėjo būti kaldinamos tuo pačiu metu, kaip ir denarai, ir labai trumpą laiką. Tokių monetų rasta nedaug, taigi jų, kaip ir Vilniuje kaldintų denarų, paskirtis tikriausiai buvo propagandinė. Vargu ar šios monetas pradėtos kaldinti anksčiau nei Vilniuje kaldintos monetas su raiteliu. Tam prieštarautų liūto ir leopardų vaizdavimas su lelijos formos uodegomis. Lelijos nėra vokiečių pirklų emblema, kaip nurodė E. Ivanauskas (Ivanauskas, Balčius 1994: 60), jos yra savarankiško valdovo simbolis. Toks simbolis, tik stilizuotas, matyti ir Vytauto denaruose, kaldintuose Vilniaus kalykloje. Lelijos pavaizduotos apie 1388–1392 m. kaldintose Jogailos monetose, apie 1386–1387 m. šio valdovo kaldintoje monetoje liūto uodega irgi yra lelijos formos (Remecas 2003: 94–97, 103). Lelijos simbolis monetoje galėjo atsirasti tik Vytautą oficialiai pripažinus didžiuoju kunigaikščiu. Kaip žinoma, Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Vytautas pripažintas 1401 m. kovo 11 d. Vilniaus–Radomo sutartimi. Aptariamoms monetoms negalėjo būti kaldinamos ir XV a. antrajame dešimtmetyje – tuo metu Vilniuje pradėti kaldinti Vytauto denarai, kuriuose stulpai pavaizduoti viena linija.

1399 m. Vytautas nušalino vietinius kunigaikštukus, pasodino savo statytinius ir galutinai pajungė visas sritines kunigaikštystes. Tačiau 1401 m. rudenį Smolenske įvyko sukilimas, užmuštas Vytauto vietininkas. Vytautas su kariuomene atvyko į Smolenską, tačiau jo nepaėmė. Smolenskas atsiskyrė nuo LDK. Valdžia laikinai atiteko Jurijui Sviatoslavičiui. 1404 m. pavasarį Vytautas vėl atsiėmė Smolenską. Kova dėl šios srities buvo labai svarbi – Smolenskas dėl savo geografinės padėties buvo labai reikalingas tiek LDK, tiek Maskvos didžiajai kunigaikštystei. Taigi aptariamų monetų kaldinimas labiausiai sietinas su Smolensko kunigaikštyste.

12 pav. LDK. Vytautas. Pusedgė. Apie 1401 m. Smolenskas, p – 0,43 g (J. V. Briusio kolekcija. Saugoma Valsybiniam ermitaže, Sankt Peterburgas)

13 pav. LDK. Vytautas. Pusedgė. Apie 1404–1405 m. Smolenskas. Ø 13,5 mm, p – 0,443 g (Kernavė. Saugoma Kernavės archeologijos ir istorijos muziejuje)

Kaip monetų kaldinimo centras minimas ir Brianskas, bet jis nuo 1356 m. priklausė LDK, kovos dėl jo nevyko. Riazanė buvo savarankiška didžioji kunigaikštystė, taigi joje Vytauto ar į jas panašios monetos tikrai negalėjo būti kaldinamos. Be to, čia kaldintos kitos numizmatikos specialistams gerai žinomos monetos (Orešnikov 1896: 75–77). Polocko kalyklos veikla siejama su Polocko kunigaikščiu Andriumi Algirdaičiu (1342–1387), tačiau nėra įrodymų, kad šis kunigaikštis paskutiniiais savo gyvenimo metais (žuvo 1399 m. mūšyje prie Vorsklos) tikrai valdė Polocką. Taip pat nėra įrodymų, kad ženklas, panašus į kirilicos raidę Ю, buvo jo ženklas. Liūto vaizdavimas su lelija rodo išskirtinę valdovo padėtį, ją rodo ir pats liūto simbolis, pavaizduotas monetose su dvigubais stulpais, kurios gali būti priskiriamos tik Vytautui. Be to, Polocke aptariamo tipo monetų iki šiol nerasta. Smolensko žemė Viazma nuo 1403 m. priklausė LDK, tačiau jos dydis ir reikšmė buvo daug mažesnė nei Smolensko. Taigi šių monetų kaldinimo centru galima laikyti tik Smolenską. Tačiau reikėtų atsakyti į klausimą, kodėl monetos ir jose pavaizduoti simboliai yra tokie skirtingi.

Aptariamoms monetoms būdingi keturi simboliai: dvigubi stulpai, liūtas, leopardai ir ženklas, panašus į kirilicos raidę Ю. Lengviausia paaiškinti dvigubų stulpų simbolį – tai Vytauto asmeninis ženklas, rodantis šių monetų priklausomumą. Tačiau stulpai monetose pavaizduoti nevienodai. Vilniuje kaldintuose denaruose pavaizduotų stulpų centrinis stiebas gerokai aukštesnis už du šoninius, o monetose su leopardais ar liūtu – tik šiek tiek aukštesnis už du šoninius, tačiau pirmosiose monetose pavaizduotų stulpų bokštas aukštas, o antrosiose – žemas. Vilniaus monetose pavaizduotų stulpų viduryje yra vienas taškas, monetose su liūtu – trys taškai, o monetose su leopardais jų iš viso nėra. Tokie skirtumai rodytų, kad spaudus monetoms darė skirtingi meistrai. Tačiau tarp Vilniaus monetų ir aptariamo tipo monetų esama tam tikrų panašumų. Pavyzdžiui, Vilniaus monetose ir monetose su liūtu stulpai pavaizduoti dviguba ištisine linija, o monetose su leopardais centrinis stulpų stiebas yra įtrauktas į bokšto vidų, t. y. apatinė stiebo dalis nesujungta. Šias monetas sieja ir taškai, esantys stulpų viduryje. Tokie panašumai leidžia teigti, kad monetoms su leopardais spaudus gamino kitas meistras, nei tas, kuris gamino spaudus Vilniaus monetoms bei monetoms su liūtu. Ar pastarosioms monetoms spaudus gamino skirtingi meistrai – iki galo neaišku. Labiau tikėtina, kad šios monetos – vieno meistro darbas.

Daug sudėtingiau paaiškinti, ką reiškia ženklas, panašus į kirilicos raidę Ю. Iki šiol jis laikytas Smolensko kunigaikščio Jurijaus Sviatoslavičiaus inicialu arba Polocko kunigaikščio Andriaus Algirdaičio ženklu. Tačiau, kaip ne kartą atkreiptas dėmesys, nei LDK, nei Rusios kunigaikštysčių XIV a. pabaigos–XV a. pradžios monetose valdovo vardo inicialas paprastai nebūdavo iškalamas. Ženklas pavaizduotas dviguba linija, jame yra trys taškai – taigi matyti, kad tai nėra raidė. Šis ženklas pavaizduotas taip pat, kaip ir Vytauto asmeninis ženklas – stulpai. Jis tikrai nėra raidė – tai privataus asmens ženklas, vadinamoji tamga. Šį ženklą mėginta priskirti Andriui Algirdaičiui, nes jis panašus į jo sūnaus Jono ženklą, sudarytą iš dviejų apskritimų, ties viduriu sujungtų kryžiumi (Ivanauskas, Balčius 1994: 58). Vis dėlto tai tik prielaida. Abejoti ja verčia ir tai, kad žinomame antspaude, kuris, spėjama, priklauso Andriui Algirdaičiui, pavaizduotas paprastas aštuonių galų kryžius (žr. antspaudą nr. 800: Janin, Gaidukov 1998: 107, 220, 306, 484). Aiškaus atsakymo, kam priklauso į raidę Ю panašus ženklas, kol kas nėra.

To meto Maskvos Didžiosios kunigaikštystės monetose pavaizduotas liūtas buvo visos Rusios simbolis (Fedorov-Davydov 1981: 131–132). Toks simbolis būdingas ir pačioms seniausiomis LDK monetoms, kaldintoms Jogailos: apie 1386–1387 m. šio valdovo kaldintose portretinėse monetose matyti keturpėščias liūtas, virš jo – totoriškas ženklas pynutė, o tais pačiais metais kaldintose monetose su ereliu keturpėščias liūtas pavaizduotas su lelijos formos uodega. Keturpėščias liūtas su

totorišku simboliu pynute pavaizduotas ir pirmosiose anoniminėse Vytauto monetose, kaldintose apie 1392 m. Rusiškų žemių simbolis liūtas būdingas ir Raudonosios Rusios monetoms, kaldintoms apie 1340–1394 m. Lvove (Kopicki 1974: 259–279). Tačiau jose liūtas pavaizduotas stačias.

Aptariamose monetose liūtas taip pat pavaizduotas stačias, su lelijos formos uodega. Literatūroje pateikiamose srities monetų iliustracijose matyti tiek stačias, tiek keturpėščias liūtas. Visose monetose, kuriose liūtas pavaizduotas keturpėščias, jo kaklas su kūnu sudaro statų arba beveik statų kampa, o galva visada pakelta ir žvilgsnis nukreiptas į tolį. Jei srities monetų liūtą pavaizduotume keturpėstį, jo kaklas būtų palenktas, galva nuleista, žvilgsnis nukreiptas į žemę. Toks liūtas būtų ne galybės ir stiprybės, o nuolankumo ir paklusnumo simbolis, bet tai prieštarauja heraldikos kanonams. Pagal juos, liūtas, vaizduojamas su lelijos formos uodega, rodo išskirtinę valdovo padėtį. Srities monetų liūtas labai panašus į Lvovo monetų bei Čekijos grašių liūtą, tik neturi karčių. Taigi srities monetoms spaudus galėjo gaminti meistras, kuriam buvo gerai žinomos Lvovo monetos ar Čekijos grašiai – jis į LDK galėjo atvykti iš šių regionų. Seniausių LDK monetų liūtas simbolizavo rusiškų žemių pavaldumą Lietuvai ir jos pretenzijas į šias žemes.

Sunku paaiškinti dviejų leopardų simbolį. Vakarų Europos heraldikos specialistai į žiūrovą snukiu atgręžtą liūtą laiko leopardu, turinčiu tokią pačią prasmę, kaip ir liūtas. Labai tikėtina, kad šis simbolis nukopijuotas nuo XIV a. pabaigos–XV a. Holšteino hercogystės (Šiaurės Vokietija) monetų. Toks simbolis galėjo būti pasirinktas meistro, kilusio iš Hanzos pirklių tinklui priklausančio miesto. Nežinoma, ar dviejų leopardų vaizdavimą lėmė aklos meistro pastangos nukopijuoti Holšteino monetas, ar šis simbolis iš anksto suplanuotas ir apgalvotas. Galime daryti prielaidą, kad didysis leopardas, kurio uodega papuošta lelija, simbolizavo rusiškas LDK žemes, o mažasis leopardas, vaizduojamas be lelijos, – sritį, žemę ar miestą. Deja, neturime tikslų žinių apie tuometinį Smolensko herbą. Žinoma tik tai, kad Smolensko kunigaikštis Fiodoras Rostislavičius Juodasis (1280–1293), arba greičiau – Fiodoras Sviatoslavičius (XIV a. vid.), turėjo antspaudą su liūtu (žr. antspaudą nr. 807: Janin, Gaidukov 1998: 108–110, 221, 306, 486). Liūto, tiksliau – leopardo simbolį naudojo ir iš Smolensko išvyto Jurijaus Sviatoslavičiaus sūnus kunigaikštis Fiodoras Jurjevičius (žr. antspaudą nr. 436L: Janin, Gaidukov 1998: 74, 173, 283, 410), bet XV a. pirmojoje pusėje Smolensko herbas jau buvo lokys (Rimša 2004: 97). Sunku pasakyti, ar lokys pavaizduotas 1404 m. Vytauto didžiajame antspaude. Jame vaizduojamas keturpėščias žvėris labiau panašus į liūtą. Galbūt galima pritarti E. Ivanauskui, kad lokio simbolis išsirutuliojo iš leopardo ar liūto (Ivanauskas, Balčius 1994: 61).

Taigi galima daryti išvadą, kad aptariamoms LDK srities monetoms negalėjo būti kaldinamos anksčiau nei 1401 m., Vytauto oficialiai nepripažinus Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Tokią išvadą leidžia daryti lelijos – savarankiško valdovo ženklo vaizdavimas visose monetose. Monetų rasta labai nedaug, todėl galima daryti prielaidą, kad jos kaldintos propagandiniiais tikslais. Kadangi po 1401 m. aktualiausias Vytauto vykdytos Rytų politikos klausimas buvo kontroliuoti Smolensko žemes (1401 m. jos atsiskyrė nuo LDK), šių monetų kaldinimas turėtų būti siejamas su Smolensku. Prie LDK Smolenskas galutinai prijungtas 1404 m. pavasarį. Gali būti, kad kaip tik apie 1404–1405 m. ir pasirodė Vytauto monetos. Tačiau kaip paaiškinti, kad per tokį trumpą laiką nukaldintos net trijų skirtingų tipų monetos, o viena jų – su ženklu, kurio negalima priskirti Vytautui?

Visos Vytauto valdymo laikais LDK priklausiusios žemės į valstybės sudėtį pateko valdant Algirdui (1345–1377). Smolenskas buvo vienintelė nauja LDK žemė – ji prijungta 1395 m. Kontroliuoti šią sritį nebuvo paprasta – tai rodo 1401 m. sukilimas ir atsiskyrimas nuo LDK. Įtampa turėjo būti jaučiama ir iki sukilimo. Visai gali būti, kad 1401 m. rudenį įvykusio sukilimo išvakarėse Vytautas savo padėčiai Smolenske sutvirtinti nukaldino monetas, kuriose buvo pavaizduotas jo asmeninis ženklas –

stulpai (avers) ir liūtas (reverse). Tokią prielaidą leistų daryti ir monetų panašumas į Vilniuje apie 1401–1402 m. kaldintus denarus – jis rodytų, kad monetoms spaudus galėjo daryti tas pats meistras. Po sukilimo valdžią perėmęs Jurijus Sviatoslavičius, matyt, irgi kaldino monetas su liūtu, tik jose vietoj Vytauto ženklo jau buvo vaizduojamas Jurijaus Sviatoslavičiaus ženklas. 1404 m. pavasarį Smolenskas galutinai prijungtas prie LDK. Savo pergalei sutvirtinti Smolenske Vytautas vėl kaldina monetas su asmeniniu ženklu – dvigubais stulpais averse ir dviem leopardais reverse. Nenustatyta, ar leopardai buvo Holšteino hercogystės monetų kopija, ar jie simbolizavo LDK rusiškas žemes ir Smolenską, tačiau beveik nekyla abejonių, kad monetų meistras atvyko iš Hanzos pirklių tinklui priklausančio miesto ir kad jis negalėjo aplenksti Vokiečių ordino. Taika su Vokiečių ordinu sudaryta 1404 m. gegužę. Vadinasi, galime daryti išvadą, kad šios monetos kaldintos apie 1404–1405 m.

Pagal masę (vidurkis – apie 0,45 g) LDK srities monetos prilygo Rusios kunigaikštysčių pusedengėms (dengų masė – apie 0,8–0,9 g (Fedorov-Davydov 1981: 142)). Tai negali būti atsitiktinumas. LDK srities monetos buvo skirtos Rusios kunigaikštysčių, pirmiausia – Maskvos rinkai (prekybai ir propagandai). Pusedengių Rusios kunigaikštystėse kaldinta daug mažiau nei dengų, todėl visai galėjo būti, kad Vytautas, atkreipęs dėmesį į smulkesnių monetų stygių Rusios kunigaikštystėse, norėdamas įgyvendinti Rusios žemėse savo politinius ir ekonominius interesus, ėmė kaldinti pusedenges. Šias monetas vadinti kunomis (Ivanauskas 1994) ar denarais (Ivanauskas, Duhchis 1999: 24–25) nepagrįsta, jas reikėtų vadinti pusedengėmis.

Išvados

1. 1401 m. kovo 11 d. Vilniaus–Radomo sutartimi patvirtinus LDK savarankiškumą ir Vytautą oficialiai pripažinus didžiuoju kunigaikščiu, pradėtos kaldinti monetas su raiteliu (valdovo atvaizdas) averse ir dvigubais stulpais (Vytauto asmeninis ženklas) reverse. Monetas galėjo būti kaldinamos tik nuo 1401 m. pavasario iki 1402 m. karo įvykių.

2. Monetų masės vidurkis – apie 0,23–0,25 g (vidutinis skersmuo – apie 12 mm). Jos gamintos iš ne žemesnės nei 14 lotų prabos sidabro. Kaldinant monetas, orientuotasi į Čekijos grašį – jos sudarė dešimtąją Čekijos grašio dalį. Todėl šios monetos vadintinos denarais.

3. LDK monetos su dvigubais stulpais averse ir liūtu arba dviem leopardais reverse, taip pat monetas su liūtu ir ženklu, panašiu į raidę IO, kaldintos Smolenske ne anksčiau kaip 1401 m.

4. 1401 m. rudenį įvykusio sukilimo išvakarėse savo padėčiai Smolenske sutvirtinti Vytautas kaldino LDK srities monetas su asmeniniu ženklu – dvigubais stulpais averse ir liūtu reverse.

5. Apie 1404–1405 m. Vytautas, siekdamas patvirtinti savo pergalę ir galutinį Smolensko prijungimą prie LDK, Smolenske vėl kaldino srities monetas su asmeniniu ženklu – dvigubais stulpais averse ir dviem leopardais reverse.

6. LDK monetos, kaldintos Smolenske, vadintinos ne kunomis ar denarais, o pusedengėmis.

7. Monetas su ženklu, panašiu į kirilicos raidę IO, 1401 m. Smolenske galėjo kaldinti po sukilimo laikinai perėmęs valdžią Jurijus Sviatoslavičius. Monetų reverse liko liūto simbolis, o averse, matyt, buvo vaizduojamas Jurijaus Sviatoslavičiaus ženklas. Šių monetų laikyti LDK srities monetomis kol kas negalime, jų atribucija kol kas tiksliai nenustatyta.

Priedas

1 lentelė

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto apie 1401–1402 m. Vilniuje kaldinti denarai

Radimo vieta ir data	Monetos požymiai	Saugojimo vieta
Bečiai (Ukmergės r.). Senkapis, kapas nr. 69. 1985 m.	Ø 14,7 mm, p – 0,451 g	Ukmergės kraštotyros muziejus
Vilnius. Žemutinė pilis, Valdovų rūmų pietinio korpuso išorė. 1991 m.	Ø 12,3 mm, p – 0,246 g, ašių santykis – 280°	Lietuvos nacionalinis muziejus, N 20984
Vilnius. Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų Pranciškonų bažnyčia (Trakų g. 9). 1997 m.	Ø 11,8 mm, p – 0,214 g, praba – 878, ašių santykis – 225°	Lietuvos nacionalinis muziejus, GRD 73042
Vilnius. Žemutinė pilis, Valdovų rūmų rytinio korpuso išorė. 2002 09 13	Ø 12,1 mm, p – 0,273 g, ašių santykis – 90° (paveikta korozijos)	Lietuvos nacionalinis muziejus, GRD 93962
Vilnius. Žemutinė pilis, Valdovų rūmų šiaurinio korpuso išorė. 2002 10 14	Ø 11,1 mm, p – 0,140 g, ašių santykis – 250° (kraštai aplūžę)	Lietuvos nacionalinis muziejus, GRD 93320
Vilnius. Žemutinė pilis, Valdovų rūmų šiaurinio korpuso išorė. 2002 11 08	Ø 12,3 mm, p – 0,208 g, praba – 844, ašių santykis – 135°	Lietuvos nacionalinis muziejus, GRD 93321
Vilnius. Žemutinė pilis, Valdovų rūmų šiaurinio korpuso išorė. 2002 11 11	Ø 12,2 mm, p – 0,239 g, ašių santykis – 330°	Lietuvos nacionalinis muziejus, GRD 93322

Literatūra

- Aleksiejūnas V. 1985: Pierwsze monety litewskie. – *Biuletyn numizmatyczny* 7–8, Warszawa, 122–126.
- Aleksiejūnas V. 1990: Kai kurie duomenys apie Lietuvos pinigėliams artimas monetas. – *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*, 229–233.
- Castelin K. 1953: *Česká drobná mince doby předhusitské a husitské* (1300–1471). Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Fedorovas G. B. 1951: Lobių su Lietuvos lydiniais ir monetomis topografija. – *Lietuvos istorijos instituto darbai* 1, 181–228.
- Gumowski M. 1926: Ze studiów nad numizmatyką litewską wieków średnich. – *Zapiski Numizmatyczne* 2, Lwów, 58–64.
- Gumowski M. 1930: Pieczęcie Książąt Litewskich. – *Atheneum Wileńskie* 7(3–4), 684–725.
- Ivanauskas E., Balčius M. 1994: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 metų*, Vilnius.
- Ivanauskas E., Douchis R. J. 1999: *Coins of Lithuania 1386–1707*. Vilnius–Columbia: Savastis.
- Karys J. K. 1959: *Senovės lietuvių pinigai. Istorija ir numizmatika*. Bridgeport, Connecticut: Aukselis.
- Kiersnowski R. 1984: Najdawniejsze monety litewskie. – *Wiadomości Numizmatyczne* 28(3–4), Warszawa, 129–173.
- Kopicki E. 1974: *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych* 1(1). Warszawa: Polskie towarzystwo archeologiczne i numizmatyczne.
- Kuncevičius A., Aleksiejūnas V. 1992: Pirmosios Lietuviškos monetos ir plombos. – *Kultūros barai* 2, 67–69.
- Luchtanas A. 2000: Sidabro lydinių ir monetų radiniai Kernavėje. – *Numizmatika* 1, 67–84.
- Remecas E. 2003: *Vilniaus žemutinės pilies pinigų lobis (XIV a. pabaiga)*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Rimša E. 1998: Lietuvos valstybės herbas ir vėliavos. – *Lietuvos heraldika. I d.* Vilnius: Baltos lankos.
- Rimša E. 2004: *Heraldika. Iš praeities į dabartį*. Vilnius: Versus Aureus.
- Sajauskas S. 1992: Lietuvos numizmatika (XII–XV a.). – *Mokslas ir Lietuva* 1, 99–107.
- Sajauskas S., Kaubrys D. 1993: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika*. Vilnius: Žaltvykslė.
- Vaicekauskas A. 2000: *1997 m. archeologijos tyrinėjimų Vilniuje, Trakų g. 9, Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų Pranciškonų bažnyčios viduje (plotai Nr. I ir Nr. II)*. Mokslinė ataskaita, Vilnius.
- Zabiela G. 1986: Bečių Pakapės tyrinėjimai. – *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais*, 107–109.
- Zabiela G. 1995: Bečių senkapis. – *Lietuvos archeologija* 11, 330–381.
- Zabiela G., Aleksiejūnas V. 1988: Reta moneta iš Bečių senkapių. – *Kultūros barai* 3, 66.
- Бекинтеев Ш. И. (Bektinejev) 1994: *Денежное обращение Великого княжества Литовского в XIII–XV в. в.* Минск: В. Н. Милютин.
- Волкайте-Куликаускаене Р., Лухтан А. (Volkaite-Kulikauskienė, Luchtan) 1981: Редкие монеты из восточной Литвы. – *Советская археология* 4, Москва, 265–270.
- Иванаускас Э. (Ivanauskas) 1994: Полоцкие куны Андрея Ольгердовича и Витовта. – *Всероссийская нумизматическая конференция. Тезисы докладов*, Санкт-Петербург, 28–29.
- Ильин А. А. (Ijīn) 1940: *Классификация русских удельных монет*, Ленинград.
- Орешников А. (Orešnikov) 1896: *Императорский Российский исторический музей имени Александра III. Описание памятников Российского исторического музея. Русские монеты до 1547 года*, Москва.
- Ремecas Э. (Remecas) 2004: О датировке древнейших монет Великого княжества Литовского (конец XIV в.). – *Numizmatika* 19, Bratislava.
- Спасский И. Г. (Spaskij) 1982: Несколько пополнений русских коллекций отдела нумизматики. – *Сообщения Государственного Эрмитажа* 47, Ленинград, 88–89.
- Федоров Г. Б. (Fedorov) 1949: Классификация литовских слитков и монет. – *Краткие сообщения Института истории материальной культуры* 29, Москва, 64–75.
- Федоров-Давыдов Г. А. (Fedorov-Davydov) 1981: *Монеты Московской Руси*. Москва: Московский университет.
- Чижов С. И. (Čižov) 1922: Дроздовский клад русских денег времени великого князя Василия Дмитриевича Московского. – *Труды нумизматической комиссии Российской академии истории материальной культуры* 3, Петербург.

Янин Л. В., Гайдук П. Г. (Janin, Gaidukov) 1998: *Актовые печати древней Руси X–XV в. в. 3*. Москва: Интрада.

Gauta 2004 m. birželio mėn.

Priimta spaudai 2004 m. rugsejo mėn.

Summary

THE FIRST COINS OF THE OFFICIALLY RECOGNISED GRAND DUKE VYTAUTAS OF LITHUANIA

Eduardas Remecas

The article deals with the coins of the Grand Duke Vytautas of Lithuania the obverse of which features a rider and the reverse – double, the so-called Gediminian columns. The article also discusses the coins close to this type – GDL territorial coins with double columns on the one side and a lion or two leopards on the other.

The seven coins described in the article bearing a rider and double columns portray a concrete overlord, Vytautas. Such coins could only be struck by an overlord of state. Vytautas came to power in the GDL in 1392, yet he was just a vicegerent of Jogaila's at the time. On 11 March 1401, in the Acts of Vilnius and Radom, the self-dependence of the GDL was approved and Vytautas was officially recognised as grand duke. Vytautas was entitled to ruling the GDL self-dependently until death. The appearance of the coins with a rider and double columns could have been inspired by namely this event. Vytautas could already show his position openly. We are unable to say whether these coins were originally designated just for propaganda but the small amount of the coins we are aware of today suggests they were struck for a very short period of time. Supposedly, the coins with a rider on the obverse and double columns on the reverse could only be struck between the spring of 1401 and the war of 1402.

The dies for all the seven coins were produced by one and the same master, yet all the coins known were struck using different dies. Below the rider, all the coins bear a trefoil, which, in heraldry, is the symbol of the lily, and above the rider, near his head, a quadri-foil is featured, obviously, symbolising a cross (except in one coin). So Vytautas, as in his earlier coins, took over the picturing of a cross (to show his and the state's confessional position) and started picturing a lily, the symbol of overlord, at the same time.

The average size of the coins is 12 mm and their average weight is about 0.23–0.25 g. The coins were made of silver not lower than 14 lot. In striking the coins it was orientated towards the Czech groat, so the coins made up the 10th part of the groat. Therefore, it is quite reasonable to call these coins denari.

The GDL territorial coins could not be struck before 1401, when Vytautas was officially recognised as the Grand Duke of Lithuania. This shows in the insignia of the self-dependent overlord, a lily, used in all the coins. The very small amounts of these coins known show their propagandistic nature. After 1401, the most acute problem in Vytautas' eastern policy was only the control over Smolensk land, which separated from the GDL in 1401. Thus the striking of the territorial coins should only be linked to the latter town.

It might be that on the eve of the rebellion which took place in the autumn of 1401 Vytautas struck the coins with his personal insignia, columns on the obverse and a lion on the reverse, to strengthen his position in Smolensk. This conclusion would be in no conflict to the fact that both the denari that were struck in 1401–1402 in Vilnius and the coins featuring a lion are very similar in appearance and the dies

for them could have been produced by one and the same master. After the rebellion Yuri Sviatoslavovich, who overtook power, could possibly proceed with striking coins for a short while but bearing his personal insignia instead of those of Vytautas and leaving the same lion on the reverse. In the spring of 1404 Smolensk was definitively incorporated into the GDL. To confirm his victory, Vytautas minted coins once again in Smolensk. In them, we again see Vytautas' personal insignia – columns on the obverse and two leopards on the reverse. Whether the latter were just a copy of the coins of the duchy of Holstein or meant the GDL's Russian lands and Smolensk still remains to find out. However, it raises almost no doubts that the master of the coins arrived from a town that belonged to the Hansa merchant guild and he could not bypass the German Order with which peace was established in May 1404. Consequently, we can conclude that these coins were struck in ca. 1404–1405. By average weights (about 0.45 g), the territorial coins equalled the half-dengas of the Russian duchies. These were designated for the market of the Russian duchies, possibly specifically for the duchy of Moscow (for trade and propaganda).

MARIJAMPOLĖS ŪKIO PARODA

Vincentas Lukoševičius

Antakalnio g. 98–45
LT-10201 Vilnius

Straipsnyje aptariama 1911 m. Marijampolėje surengta ūkio paroda, jos vaidmuo stiprinant tautinį sąjūdį ir reikšmė Lietuvos ūkio istorijai. Aprašomos parodą surengusios žemės ūkio draugijos „Žagrė“ ir Marijampolės ūkininkų draugovė.

Pagrindiniai žodžiai: ūkio paroda; kooperatinė bendrovė; Marijampolės ūkininkų draugovė; „Žagrė“; „Žiburys“.

Įvadas

Pastaraisiais metais daug dėmesio skiriama ūkio parodoms, pradėtoms organizuoti Lietuvoje nuo XIX a. antrosios pusės. Jas pradėjo rengti ir iki Pirmojo pasaulinio karo daugiausia rengė dvarininkai. Dauguma tokių parodų buvo žemės ūkio parodos.

Pirmąją parodą 1875 m. Šiauliuose suorganizavo 1873 m. įsteigtas Rusijos žemės ūkio draugijos Gyvulių globojimo skyrius Rietave ir didikų Oginskių šeima. Vėliau tas pats skyrius ir kitos draugijos surengė ir daugiau parodų: 1878 m. ir 1881 m. – Rietave, 1893 m. ir 1899 m. – Kaune, 1897 m. ir 1899 m. – Vilniuje, 1903 m. – Panevėžyje (šios parodos rengėjas – Kauno žemės ūkio draugija), 1910 m. ir 1911 m. – Panevėžyje ir Šiauliuose, 1912 m. ir 1913 m. – Radviliškyje.

1911 m. parodos rengimu Šiauliuose rūpinosi lietuvybei palankus Bubių grafas Vladimiras Zubovas, todėl jos ekspozicija buvo lietuviškesnė nei kitų parodų, ji rodė siekį gerinti valstiečių buitį ir ūkio sąlygas. Šioje parodoje užrašų būta ne tik lenkų ar rusų, bet ir lietuvių kalba. Bet dauguma eksponatų buvo išstatyti dvarininkų.

Ūkio parodomis ypač domisi dailėtyrininkai, nes jos svarbios Lietuvos dailės ir kitų meno rūšių istorijai. Dailėtyrininkus domina plakatai, paviljonų apipavidalinimas, rankdarbių ir dailės kūrinių ekspozicijos, apdovanojimų žymenys (medaliai ir kt.), chorų pasirodymas (Štavičiūtė-Natalevičienė 2001: 23–28).

Parodos – svarbi ūkio ir tautinio atgimimo istorijos dalis. Ypač iš kitų išsiskiria 1911 m. paroda Marijampolėje, surengta ne dvarininkų, o ūkininkų. Marijampolės ūkio paroda minima įvairiose publikacijose, bet plačiau nėra aptarta. Šiame straipsnyje ją norima išsamiau apibūdinti.

1. Parodos rengėjos – „Žagrė“ ir Marijampolės ūkininkų draugovė

Parodą Marijampolėje surengė šiame mieste veikusios žemės ūkio draugijos „Žagrė“ ir Marijampolės ūkininkų draugovė, talkinamos „Žiburio“ draugijos.

„Žagrės“, Marijampolės ūkininkų draugovės ir kitų draugijų susikūrimą ir veiklą skatino trintis tarp katalikų dvasininkų, vadinamųjų klerikalų, ir pasauliečių inteligentų, vadinamųjų pirmeivių, prasidėjusi, kai katalikų dvasininkai pasitraukė iš „Aušros“ bei „Varpo“ ir pradėjo leisti savus laikraščius. „Katalikiškas“ draugijas ir kooperatines bendroves (kooperatyvus) katalikų dvasininkija steigė ir po 1905–1906 m. revoliucinių įvykių. Pasauliečiai inteligentai, manydami (gal ir pagrįstai), kad norima visą visuomenę priversti gyventi pagal bažnytinius kanonus, pasišovė steigti organizacijas, kurios būtų neutralios, nesusijusios su tikėjimo dalykais.

■ Vincentas Lukoševičius – docentas, socialinių mokslų daktaras, Vilniaus universitetas (dirbo 1963–1993 m.).
Veiklos sritys: ekonominių teorijų ir Lietuvos ekonominės minties istorija.

Nuostata, kad reikia steigti „katalikiškas“ draugijas ir kooperatyvus (jie buvo vadinami vartotojų draugijomis), bandė pagrįsti kunigas Juozas Vailokaitis. Jis prieš Pirmąjį pasaulinį karą redagavo „Šaltinį“, kuris skelbė atstovaujančias krikščionims demokratams, formaliai dar neįkūrusiems savo partijos. Straipsnyje, spausdintame net penkiuose „Šaltinio“ numeriuose, aiškindamas, kaip veikia kooperatinės bendrovės kitose šalyse ir į ką reikia atsižvelgti steigiant jas Lietuvoje, kaip svarbiausią nurodė tokį dalyką: „steigiant draugiją [kooperatyvą] reikia atsiminti tai, kad ji įstatuose būtų krikščioniškai katalikiška. <...>. Kur draugijos valdyba bus „pirmeivių“ rankose, tenai pardavėjas ir pirkliai tokie pat bus, tenai geram katalikui nebus vietos, – sankrovoje [krautuvėje] katalikiškų laikraščių pardavinėjimas bus pašalintas. Sankrovos tarnai pardavinės „pirmeivių“ laikraščius, kalbys juos užsisakyti, platys bedieviškas knygas. Jeigu sankrova pelno dalį skirs apšvietimo reikalams, tai jau katalikiška mokykla, katalikiški knygynai [bibliotekos] negaus nieko, jie rems savuosius. Neina čia [kalba] apie muilą, koks jisai turi būti, ar „pirmeiviškas“, ar „katalikiškas“, kaip nekuri juokauja, bet apie svarbesnius dalykus“ (Daubaras 1909).

1906 m. Marijampolėje įkurta krikščioniška „Žiburio“ švietimo draugija. Manoma, kad prieš jai steigti ir ūkio skyrių, bet Suvalkų gubernatorius nepatvirtino perorganizuojamo „Žiburio“ naujų įstatų. Idėjai steigti ūkio draugiją, priklausančią „Žiburiui“, nepritarė Kazys Grinius ir kiti inteligentai. Jie manė, kad tada jai, kaip ir „Žiburiui“, vadovautų kunigai. Inteligentams, kurių vieni buvo liberaliai nusiteikę, kiti krypo į kairę, norėjosi įkurti draugiją, kuriai priklausytų įvairių partijų ir tikybių žmonės. Tokią draugiją jie ir įsteigė – tai Marijampolės ūkininkų draugovė. Inteligentų patarti, keli ūkininkai su inteligentų parengtu įstatų projektu kreipėsi į gubernatorių, prašydami įregistruoti draugiją ir patvirtinti jos įstatus. Gavus gubernatoriaus sutikimą, 1907 m. sausio 27 d. įvyko Marijampolės ūkininkų draugovės steigiamasis susirinkimas.

Marijampolės ūkininkų draugovės įsteigimą krikščioniškosios srovės atstovai, daugiausia Seinų jaunieji kunigai, susibūrę apie „Šaltinio“ laikraštį, priėmė kaip opoziciją, ir patys nedelsdami įsteigė Lietuvos krikščionių ūkio draugiją „Žagrė“. Šios draugijos steigiamasis susirinkimas įvyko 1907 m. spalio 27 d.

„Žagrė“, kitaip dar vadinta „Žagrės“ sindikatu*, kromu, krautuve, buvo kurta kaip kooperatinė bendrovė. Kiekvienas jos narys galėjo turėti tik vieną balsą, kad ir kiek įmokų ar pajų būtų įmokėjęs (nustatyta 10 rb pajus). Numatyta, kad pelnas, atskaičius atsargos kapitalui ir kitoms reikmėms, bus skirstomas pagal „įpirkimus“, t. y. ne pagal draugijos nario įmokų skaičių, o pagal tai, kokios vertės prekių jis pirkė „Žagrės“ krautuvėje. Bet iš tikrųjų, jei pelno šiek tiek ir likdavo, tai susirinkimas jį visą įskaičiuodavo į atsargos kapitalą.

„Žagrė“ siekė ne tik užsiimti prekyba, bet ir kelti žemės ūkio kultūrą, todėl ji vadinama ne kooperatine bendrove ar kooperatyvu, o kooperatine žemės ūkio draugija. Jos, kaip ir visų kitų kooperatinių organizacijų, paskirtis buvo padėti ūkininkams apsisaugoti nuo tarpininkų išnaudojimo, t. y. padėti jiems kaip galima pigiau įsigyti ūkiui reikalingų dalykų (trašų, mašinų ir kt.), kuo palankesnėmis sąlygomis parduoti žemės ūkio produktus ir juos perdirbti. Numatyta, kad „Žagrė“ versis ne tik mažmenine, bet ir didmenine prekyba. Kalbėta ir apie ūkininkų vienybę, todėl į valdybą išrinktas ir vienas kitas kairiųjų ar liberalių pažiūrų žmogus, pavyzdžiui, inžinierius Petras Vitkauskas.

1908 m. kovo mėnesį Marijampolėje „Žagrė“ atidarė pirmąją parduotuvę. Prieš karą ji jau turėjo septynias parduotuves – Vilkaviškyje ir kitose vietovėse. Pagrindinėje parduotuvėje Marijampolėje pardavinėtos trašos, žemės ūkio mašinos. Kaip buvo nuspręsta iš pat pradžių, prekiauta ir didmenomis, ir mažmenomis. „Žagrės“ narių sparčiai daugėjo: 1910 m. jų būta apie 600 (Sakas-Sakevičius 1985: 213), o prieš pat karą – daugiau nei 1 000 (Šalčius 1937: 112).

Lietuviška krautuvė Marijampolėje veikė dar iki įsteigiant „Žagrę“. 1893 m., sudėję po 50–100 rublių, ją atidarė keli ūkininkai, tarp jų – Vincas Bielskus, Jonas

**Syndikos* (gr.) – veikiantis bendrai, išvien.

Čėsna, Vincas Šlekys. Krautuvėje prekiauta „kolonijinėmis“ prekėmis. Vėliau prie jos atidaryta aludė ir bilijardinė. Pažaisti bilijardo ir išgerti alaus rinkdavosi susipratę tų laikų lietuviai – ūkininkai ir inteligentai. Apsilankydavo Vincas Kudirka, būsimasis generolas Jonas Jurgis Bulota, Kazys Grinius. Krautuve naudotasi gabenant nelegalią spaudą iš Prūsų. Čia kilo idėja steigti „Sietyną“ – draugiją nelegaliai spaudai („Varpui“ ir kitiems leidiniams) gabenti. Iš pradžių jai vadovavo Vincas Šlekys, vėliau – Juozas Bliūdžius. Iždininko pareigas ėjo Vincas Bielskus. „Sietyno“ draugija buvo susekta, 1897 m. jos nariams iškelta byla. Po šių įvykių krautuvę perėmė Kauno sindikato agentūra, kurios įgaliotiniai Marijampolėje buvo Vincas Bielskus ir Antanas Žmuidinas. Prekiauta iš Kauno sindikato ir „Rekešo“ fabriko gaunamomis mašinomis. Prekiauti nelabai sekėsi, todėl krautuvės savininkai pritarė idėjai steigti ūkio draugiją ir prisidėjo prie jos steigimo, tikėdamiesi, kad, krautuvę perėmus pajėgiai organizacijai, jos reikalai pasitaisys. Aišku, taip elgtis skatino ir kiti motyvai, pavyzdžiui, siekis kelti žemės ūkio kultūrą (Šalčius 1937: 111).

V. Bielskus yra glaudžiai susijęs su „Žagre“. Jis dalyvavo draugiją steigiant, buvo jos valdybos narys ir pirmininkas, kaip „Žagrės“ atstovas priklausė 1911 m. Marijampolėje surengtos ūkio parodos organizaciniam komitetui. Šis žmogus vertas jį plačiau paminėti. V. Bielskus mokėsi Suvalkų, vėliau – Marijampolės gimnazijoje. Mirus tėvui, būdamas devyniolikos, iš šeštos gimnazijos klasės grįžo ūkininkauti į gimtąją sodybą Balsupių kaime, šalia Marijampolės. Savo ūkį tvarkė pavyzdingai. Tai įrodo 1911 m. Marijampolės ūkio parodoje gauti apdovanojimai. Grįžęs į gimtąją sodybą, įsitraukė į knygnešių veiklą ir po klėtimi įrengė knygų slėptuvę. Jo ūkis tapo lyg ir draudžiamos spaudos platinimo punktu.

1894 m. pavasarį prie lietuviškos krautuvės veikusioje aludėje V. Bielskus kartu su savo bendraminčiais šventė vieno iš jų vardines. Tačiau vardinių šventė buvo tik priedanga, iš tikrųjų susitikta steigti slapta draugiją lietuviškoms knygoms iš Prūsų gabenti. V. Bielskui pasiūlius, draugija pavadinta „Sietyno“ vardu. Įsteigus šią draugiją, knygų gabenimas dar labiau suintensyvėjo. V. Bielskus su draudžiama lietuviška spauda buvo pasiekęs net Vilnių, susitiko su Vilniuje gyvenusiais lietuvių visuomenės veikėjais. Žandarams „Sietyną“ susekus ir likvidavus, jo nariai tremti ir kalinti. V. Bielskus represijų išvengė, nes žandarams apie jį buvo pranešta kaip apie Feliksą Bielskų. Byla buvo užvesta, bet 1904 m., panaikinus spaudos draudimą, nutraukta (Urbutis 2004: 58–59).

1912 m., būdamas „Žagrės“ valdybos pirmininku, V. Bielskus ragino bendradarbiauti su demokratais ir teigė, kad „Žagrės“ užduotis yra kelti ūkio kultūrą, pramonę, o ne siekti kokių nors partinių tikslų (Šalčius 1937: 119). Panašiai jis yra kalbėjęs ir anksčiau.

Paskelbus nepriklausomybę, V. Bielskus buvo Marijampolės tarybos nariu (1918–1929 m.), vėliau – Marijampolės žemės ūkio tarybos ir valdybos pirmininku. Kaime jis labai mėgtas, nes neatsisakydavo pagelbėti vargšams ir nelaimės ištiktiems. 1941 m. kartu su šeima ištremtas į Sibirą. Ten palaidojo žmoną, sūnų ir žentą. Pats mirė 1958 m. vasario 11 d., kai iki galimybės grįžti į Lietuvą – reikiamų dokumentų gavimo buvo likę tik keli mėnesiai. V. Bielskaus duktė Zuzana 1990 m. jo ir kitų artimųjų palaikus parvežė į Lietuvą ir perlaidojo Balsupių kapinaitėse. Prieš mirtį V. Bielskus dukteriai atskleidė didžiąją paslaptį: 1940 m. Lietuvą užplūdus rusų kariuomenei, Balsupiuose, tėvų namo rūsyje, buvo paslėpti Lietuvos valstybei svarbūs dokumentai.

Dokumentus namo rūsyje paslėpė Vincas ir jo jaunesnysis brolis Pijus. Pijus Bielskus buvo mokytas žmogus. 1903 m. jis išventintas kunigu, 1904–1910 m. Fribūro ir Liuvono universitetuose studijavo filosofiją ir įgijo filosofijos daktaro laipsnį. Prieš karą ir pokariu profesoriavo Seinų kunigų seminarijoje, o nuo 1921 m. iki sovietų okupacijos dirbo prezidento kanceliarijos viršininku, mokėjo septynias užsienio kalbas. 1940 m. birželio 15 d., rengdamas užsienio pasus įkandin Lietuvos prezidento besitraukusiems asmenims, P. Bielskus iš seifo išėmė ir Vasario 16-tosios aktą.

Vykdamas į Marijampolę, užsuko į Balsupius ir abu su broliu Vincu nutarė Nepriklausomybės aktą paslėpti namo rūsyje.

P. Bielskui sovietmečiu represijų pavyko išvengti, jis dirbo tuberkuliozės dispanserio sodininku. Mirė tais pačiais metais, kaip ir brolis Vincas, tik keliais mėnesiais vėliau. Paslaptį jis patikėjo vienam iš giminių Kaziui Reklaičiui, o šis mirdamas ją perdavė savo sūnui Vytautui. Vytautas Reklaitis, išsikalbėjęs su V. Bielskaus dukra Zuzana, Atgimimo pradžioje (1988 m.), talkinamas kelių asmenų, bandė Nepriklausomybės akto ieškoti, tačiau nugriautos Bielskų sodybos rūsyje ieškomo dokumento neberado. Dokumento pražuvimą bandyta įvairiai aiškinti. 1944–1946 m. Bielskų sodyboje gyveno čigonų šeima. Tada kaime sklandė kalbos, kad ši šeima prakuroms naudoja kažkokius „smetoninius“ dokumentus. Matyt, landūs čigoniukai, ieškodami „turčių“ paslėptų lobių, bus išnaršę ir namo rūšį. Vis dėlto Lietuvos istorijoje turbūt taip ir liks balta dėmė, spaudoje įvardijama kaip Balsupių sodybos paslaptis (Urbutis 2004: 60–62).

„Žagrės“ krautuvė Marijampolėje, vėliau – jos filialai kitose vietovėse greitai tapo Suvalkijos ūkininkų traukos centru. Kai kurios prekės čia buvo pigesnės nei parduodamos privatininkų, be to, žmonės jautė, kad „Žagrės“ sėkmė verčia privatininkus mažinti kainas. Nepraėjus nei porai mėnesių nuo krautuvės atidarymo, „Šaltinyje“ rašyta: „Malonu užėiti į lietuvišką – savą sindikatą, kuriame jau gana daug visokios rūšies prekių prikrauta. Supranta tai mūs žmonės ir dideliais būriais lanko už savo skatiką įsteigtą sindikatą (kromą). Kol sindikato nebuvo, „žydai“ pardavinėdavo visokias prekes daug brangiau, negu dabar“. Žydai prieš atidarant krautuvę už geležies svarą imdavę po keturias su puse kapeikos, o ją atidarius – tik keturias kapeikas (Korespondencijos 1908: 330). Kitame „Šaltinio“ numeryje nurodyta, kad „Žagrės“ susirinkimai visuomet būna karšti, triukšmingi, nes ūkininkai šia prekybos įstaiga labai rūpinasi, nepabūgsta net per darbymetį iš toliau atvykti. Jie žino – jei „Žagrės“ nebūtų, tuojau viskas pabrangtų, sunku būtų apsisaugoti nuo apgavysčių ir kitų panašių dalykų (Sindikato „Žagrės“ susirinkimas 1910: 363).

Ypač išpūdingai vykdavo „Žagrės“ metiniai ataskaitiniai susirinkimai. Privažiuodavo daug vežimų. Visi norintys dalyvauti draugijos nariai netilpdavo didžiausioje miesto salėje. Juozas Vailokaitis (J. V. 1912: 113) rašė: „Tiesiog reikia stebėtis, kaip sodiečiai nesigaili laiko nei išlaidų, kaip nesibijo keletos ar net keliolikos mylių kelionės, kad pribūti susirinkiman. <...>. Žiūrėdamas į tuos susirinkimus, rodos, matai sraunų pavasario upelį. Čia viskas gyva, viskas verda. Anksčiau vidurnakčio metiniai „Žagrės“ susirinkimai niekad neužsibaigia. <...>. „Žagrė“ įgijo garbingą vardą ne tikai Suvalkų gub., bet ir visoje Lietuvoje. Pati Vyriausybė žiūri į „Žagrę“, kaip į nepaprastai rimtą ir kuo ne vienintelę prekybos įstaigą visoje Rusijoje, kur patys vieni valstiečiai taip sumaniai ir pasėkmingai dirba“.

„Žagrės“ ir Marijampolės ūkininkų draugovės susirinkimuose apsilankydavo ir gimnazistas Petras Šalčius, kooperacija domėjęsis nuo jaunų dienų, vėliau daug nusipelnęs Lietuvos kooperacijai. Dienoraštyje jis nurodė, kad „Žagrės“ metiniams susirinkimams nuolatos pirmininkaudavo kunigas Juozas Vailokaitis, o kunigo brolis Jonas „Žagrėje“ dirbo buhalteriu (Šalčius 1950: 94). Apie susirinkimus P. Šalčius (1950: 95) rašė: „Stebėjau begalines rietenas „klerikalų“ su „pirmiviais“, kur tačiau tvirtai vadžias laikė savo rankose Seinų kunigai. „Žagrės“ pirmininkas V. Bielskis [Bielskus] (išvežtas 1941 m. į Sibirą) palaikė „Žagrės“ ūkininkiškumą. Didelių vaidų, atrodo, sukeldavo savo megalomanija [didybės manija] Andrius Bulota“.

Rietenų išties pasitaikydavo. „Šaltinyje“ rašyta, kad baigiantis susirinkimui buvo perskaitytas „Lietuvos ūkininke“ išspausdintas straipsnis, kuriame ieškota priekabių prie „Žagrės“ ir ji peikta už būtus ir nebūtus dalykus. Revizijos komisijos narys „pirmivis“ P. Vitkauskas bandęs ginti tai, kas straipsnyje parašyta, bet jam ilgą kalbą išdrožęs kunigas J. Vailokaitis. Jis nurodė, kad „autorius norima užkenkti „Žagrei“ dėl to, kad ji yra katalikų, o ne „pirmivių“ įstaiga“, ir patarė saugotis pirmivių, nors jie ir „prieteliais apsimestų“ (Sindikato „Žagrės“ susirinkimas 1910: 363).

„Lietuvos ūkininke“, priešingai, rašyta prieš kunigus („klerikalus“). Esą Marijampolės ūkininkų draugovės plėtojimas ir populiarumo tarp ūkininkų didėjimas labai nepatinkas kunigams: „Jie negali ramiai į ką nors žiūrėti, nors tai ir naudingiausia būtų, jei tai nėra iš jų malonės atsiradę. Tai jie su įnirtimu griauja nepaisydami priemonių, dorų ir nedorų, by tiktai pasiekus savo tikslą, sakydami, kad tai daroma dėlei dūšios išganymo, o kai kada ir, esą, dėlei tėvynės labo“ (Narys 1910).

Toks pasižodžiavimas, noras vienu kitiems pakenkti turbūt skaldė jėgas ir trukdė spartesnei ūkinei pažangai, bet negalėjo sukliudyti „Žagrei“ ir Marijampolės ūkininkų draugovei plėtoti savo veiklą. „Žagrės“ narių daugėjo, krautuvės apyvarta didėjo. Pavyzdžiui, 1913 m. metinė apyvarta buvo 300 tūkst. rublių (1908 m. – 76 tūkst. rb), grynojo pelno gauta 3,5 tūkst. rublių (Apyskaita 1914). Prieš pat karą „Žagrė“ Marijampolėje pirko namus centrinei būstinei įkurti ir Gižų dvarą ūkio mokyklai steigti. Tiesa, finansiškai ją, kaip ir kitus kooperatyvus, slėgė „išbargavimas“ (pardavimas skolon), nes būdavo nelengva atsiimti pinigus. Bet parduoti skolon vertė konkurencija: negavę prekių, pirkėjai būtų ėję pas pirklius privatininkus, kurie mokėjo išreikalauti skolas ir noriai duodavo prekių skolon.

1912 m. ataskaitiniame susirinkime pakeisti „Žagrės“ įstatai. Naujieji, patvirtinti Žemės dirbimo departamento, draugijai leido užsiimti dar platesne veikla. Priėmus įstatus, „Žagrės“ nariais galėjo būti ne tik Suvalkų, bet ir Vilniaus bei Kauno gubernijų gyventojai. Panaikinta sąlyga naują draugijos skyrių steigti tik kartu su krautuve. Įkurti kuopelę, užsakyti jos nariams (ir ne nariams) „Žagrės“ krautuvėse prekių, rengti susirinkimus, kviesti ūkio specialistus skaityti paskaitų galėjo dešimties žmonių grupė. Jonas Vailokaitis (1912: 673) apie „Žagrei“ atsivėrusias galimybes rašė: „Žagrė“ turi teisę visoje Lietuvoje steigti savo sankrovas, supirkinėti nuo ūkininkų javus ir kitus produktus, taisyti fabrikas, steigti ūkio mokyklas, skaityti kursus ir paskaitas, rengti ūkio parodas ir konkursus, dalyti dovanas už geresnius išradimus ūkio srityje, laikyti savo agronomus ir instruktorius, rūpintis galvijų, arklių ir kitų naminių gyvulių pagerinimu, rengti keliones (ekskursijas) į tas šalis, kur geriau vedamas ūkis, gali leisti apie ūkį laikraščius, knygas ir t. t.“

Svarbiausias dalykas buvo tai, kad naujieji įstatai „Žagrei“ leido veikti visoje Lietuvoje. Nuo pat įsteigimo ji rūpinosi ne tik prekyba, bet ir ūkio kultūros kėlimu: pagal išgales duodavo ūkininkams veltui trąšų ir sėklų, kad šie įsitikintų jų naudingumu, 1912 m. įsteigė penkis grūdų valymo ir kitokių žemės ūkio mašinų punktus, kviesdavo agronomą per įvairius susibūrimus paskaityti ūkininkams paskaitų apie ūkio vedimą, daug prisidėjo prie 1911 m. ūkio parodos organizavimo. Patvirtinus naujuosius įstatus, „Žagrei“ oficialiai pripažinta žemės ūkio kultūros kėlimo funkcija, todėl ji daug lengviau galėjo gauti vyriausybės pašalpas. Pavyzdžiui, 1913 m. vyriausybė, vykdydama Stolypino reformą, kuria ji siekė kelti žemės ūkį, patenkino „Žagrės“ prašymą ir skyrė jai 3,5 tūkst. rublių: agronomui – 1,2 tūkst., trąšoms pirkti – 600, ūkio paskaitoms – 300, pašarinėms žolėms ir kitoms sėkloms propaguoti – 200 rublių ir t. t. (Apyskaita 1914). Gavusi pašalpą, „Žagrė“ galėjo pasisamdyti agronomą jau kaip etatinį darbuotoją. Juo tapo Vincas Totoraitis, kuris šiai draugijai ir anksčiau talkininkavo, bet laikėsi Seinuose prie „Šaltinio“ redakcijos, tvarkė priedą „Artojas“. Persikėlęs gyventi į Marijampolę, jis turėjo daugiau laiko paskaitoms, konsultacijoms ir kitokiems reikalams.

Taigi „Žagrė“ daug prisidėjo prie Suvalkijos ir visos Lietuvos žemės ūkio plėtojimo. Ji buvo pasirengusi ir dar didesniems darbams, bet viskam sukliudė Pirmasis pasaulinis karas. Pasinaudodama teise veikti visoje Lietuvos teritorijoje, ši draugija pamažu būtų tapusi centru arba kooperatyvų sąjunga, kooperatyvai būtų galėję tapti jos skyriais. „Žagrė“ ketino supirkinėti iš ūkininkų jų pagamintą produkciją. Taigi šią draugiją galima laikyti po karo įsteigto „Lietūkio“ pirmtaku.

Pasibaigus karui, „Žagrė“ veiklą atnaujino. Iš pradžių ji laikėsi eksploatuodama turėtą nekiliojamąjį turtą, o nuo 1929 m. atidarė krautuvę ir ėmė veikti kaip

kooperatyvas, išmokėjo skolą už prieškariu pirktą namą. Sukaupusi kapitalą, 1939 m. pradžioje atidarė kepyklą, jos gaminiais aprūpindavo vietos kariuomenės įgulą, privačias parduotuves ir pati jais prekiaavo. Be to, įsteigė žemės ūkio reikmenų ir kitas parduotuves. Draugijai priklausė 177 nariai (Marijampolės „Žagrė“ 1940). Bet ir vėl veiklą nutraukė karas – Antrasis pasaulinis.

Marijampolės ūkininkų draugovės veikla buvo daug siauresnė – ši draugija beveik neužsiiminėjo prekyba, tik atlikdavo kai kurias tarpininkavimo operacijas. Savo užduotimi ji laikė kelti vietos žemės ūkį. Įstatuose numatyta, kad, siekdama šio tikslo, draugija kvies narius pasikalbėti apie ūkio reikalus, organizuos paskaitas, kursus, ūkio parodas, stengsis užveisti geresnių veislių gyvulius, platins geresnes sėklas, propaguos tobulesnes ūkio mašinas ir padargus, skatins daugialaukį ūkininkavimą, rūpinsis ūkininkų kreditavimu, platins laikraščius ir ūkinio pobūdžio knygas ir t. t.

Marijampolės ūkininkų draugovės nariais galėjo būti suaugę vyrai ir moterys. Numatytas 3 rublių stojamasis ir 50 kapeikų mėnesinis nario mokestis. Visų narių teisės buvo lygios – vienas narys turėjo vieną balsą. Į valdyba rinkti ne mažiau kaip septyni asmenys. Jie ne rečiau kaip kartą per mėnesį turėdavo susirinkti posėdžiauti į Marijampolę. Tai, kad vienas narys galėjo turėti tik vieną balsą, rodo kooperatinę draugijos pobūdį. Marijampolės ūkininkų draugovė, kaip ir „Žagrė“, laikytina kooperatine žemės ūkio draugija.

Tik įsteigus Marijampolės ūkininkų draugovę, K. Grinius iškelė mintį prie „Lietuvos ūkininko“ leisti priedą, kuris būtų šios draugovės organas. Toks priedas „Žemė“ pradėtas leisti nuo 1908 m. pradžios. Jame skelbti skaitytų paskaitų ar pranešimų tekstai ir įvairūs patarimai ūkininkams. Analogiškas „Žagrės“ organas buvo 1911–1915 m. prie „Šaltinio“ leistas priedas „Artojas“.

Keletą metų Marijampolės ūkininkų draugovė savo agronomo neturėjo, visuotiniuose ir skyrių susirinkimuose paskaitas skaitė inteligentai: inžinierius Petras Vitkauskas, gydytojas Kazys Grinius, advokatas Andrius Bulota. Tik 1913 m. pakviestas agronomas Jonas Kriščiūnas. Be agronominio pobūdžio klausimų, susirinkimuose kelti ir ekonominio bei socialinio pobūdžio klausimai. Pavyzdžiui, svarstyta, kaip apsaugoti pasėlius nuo ledų, o trobesius – nuo ugnies, aiškinta, kaip steigti taupmenų skolinamąsias kasas (bendroves), siūlyta kurti specialų fondą, iš kurio būtų atlyginama pranešusiems apie arkliavagius, skiriama lėšų kaimo gyventojų aprūpinimui senatvėje ir pan. Kalbėta ir apie lauko darbininkų samdymą, parodų organizavimą, bet, pasak P. Šalčiaus (1937: 163), „ir šiais klausimais daugiau tepakalbėta, o nedaug kas konkrečiai padaryta, nes MŪD-vės [Marijampolės ūkininkų draugovės] ir jos skyrių resursai buvo per maži, kad galėtų išlaikyti tinkamą tiems klausimams judinti ir vykinti personalą“.

1912 m. pakeisti Marijampolės ūkininkų draugovės įstatai. Nuo tada ėmė sparčiai daugėti jos skyrių (1914 m. jų jau būta apie 25), gausėjo ir narių. Prie to prisidėjo ir vyriausybės pašalpos, skirtos žemės ūkio kultūros darbams atlikti. Imta labiau bendradarbiauti su „Žagre“: žiūrėta, kad toje pat vietoje nebūtų steigiami mašinų naudojimo punktai, kad kartu nebūtų rengiami žemės ūkio kursai ir technikos naujovių (pvz., pieno separatoriaus) demonstravimas. Iš tiesų abiejų draugijų ūkininkai visuomet buvo linkę bendradarbiauti. Nesutarimų paprastai pasitaikydavo tarp katalikų dvasininkų ir pasauliečių inteligentų.

Pakeitus Marijampolės ūkininkų draugovės įstatus, įsteigtas specialus komiso biuras ir pasamdytas jo vedėjas. Planuota, kad šis biuras ūkininkams leis realizuoti pačių pagamintą produkciją, pavyzdžiui, dobilų sėklas. Taigi ketinta plėtoti tarpininkavimo operacijas (jos puoselėtos nuo draugijos įsteigimo), tačiau tokia veikla nelabai sekėsi. Komiso biuras užpirkdavo tik trąšas, jo apyvarta buvo nedidelė, pavyzdžiui, 1913 m. sudarė tik 14 tūkst. rublių (Šalčius 1937: 166).

Besiplėtojančią Marijampolės ūkininkų daugovės veiklą nutraukė karas, jos archyvas neišsaugotas.

2. Paroda ir jos reikšmė

Surengti ūkio parodą Marijampolėje buvo sumaniusi „Žagrė“. Ji kvietė prisidėti ir Marijampolės ūkininkų draugovę (Žinios iš Lietuvos 1910), bet pastaroji nesutiko su pagalbininkės vaidmeniu, nes ir pati buvo pradėjusi parodos rengimo darbą (Vitkauskas 1910).

Pirmoji idėją rengti parodą 1908 m. iškėlė „Šviesos“ draugija, ji pasiūlė prisidėti ir Marijampolės ūkininkų draugovei (Grinius 1924: 10). Bet netrukus „Šviesa“, įkurta pirmievių, nenorėjusių dėtis prie „Žiburio“ draugijos, buvo uždrausta (veikė 1907–1908 m.), todėl įgyvendinti sumanymą bandė viena Marijampolės ūkininkų draugovė. Pasišovus parodą rengti „Žagrei“, nuspręsta, kad ją organizuos abi draugijos. Kviesta prisidėti ir kitas draugijas, bet prisidėjo tik „Žiburys“. „Lietuvos ūkininke“ rašyta, kad veikliausi parodos komiteto nariai buvo iš Marijampolės ūkininkų draugovės (Marijampolės ūkio paroda 1911). Atrodo, kad tai tiesa. Į parodos rengimo komitetą abi draugijos organizatorės rinko po vienodą narių skaičių. Nuo Marijampolės ūkininkų draugovės išrinkti J. Masaitis, J. Aleksa, J. Kriščiūnas ir P. Vitkauskas, o nuo „Žagrės“ – L. Kriaučiūnas, L. Noreika, J. Penčyla ir V. Bielskus. Bet draugijų nariams leista savo nuožiūra įtraukti į komitetą naujus žmones. „Ta teise pasinaudojęs komitetas pasikvietė pagalbon veikliuosius Suvalkijos „pirmievius“ ir pakviestąjį p. Bulotą išsirinko savo pirmininku. Todėl išėjo taip, kad „pirmieviai“ virto bemaž pilnais parodos šeimininkais“ (Meškus 1911b: 542).

Teisininkas A. Bulota tvarkė oficialius parodos rengimo dokumentus: nuvykęs į Suvalkus pas gubernatorių, gavo leidimą parodą rengti ir pagal pateiktą programą skaityti ūkio paskaitas lietuvių kalba. Paskaitas skaityti patikėta agronomui V. Totoraičiui, buvusiems Valstybės dūmos atstovams P. Vitkauskui ir L. Lopui, studentams agronomams B. Klimui ir J. Kriščiūnui, jas skaitė ir pats A. Bulota (Bulota 1911: 319). Bet žmonės buvo prastai informuoti, todėl nesusigaudė, kur ir kada paskaitos vyksta. Inžinierius P. Vitkauskas „sutiko būti parodos komisorium ir visuomet duoti paaiškinimus, kas tik parodos reikalais kreipsis su visokiais užklausimais“ (Žinios iš Lietuvos 1911).

Parodos rengimo komitetas išsirūpino iš miesto valdybos sklypą už miesto – „arklių rinką“, išsinuomavo ten buvusias kareivines, gavo medienos sklypui tvora aptverti ir paviljonams įrengti, taip pat 750 rublių pašalpą. Kadangi išlaidų numatyta apie 4 tūkst. rublių, rinktos aukos (Marijampolės ūkio paroda 1911: 289).

Parodą ketinta rengti 1910 m., bet dėl plintančių gyvulių ligų valdžia neleido į parodą vesti galvijų, todėl parodos rengimo komitetas nutarė ją atidėti kitiems metams ir surengti per Mykolines – nuo rugsėjo 28 iki spalio 1 dienos (Įvairios žinios 1914).

Kaip parodai rengtasi ir ko iš jos tikėtasi, matyti iš kunigo J. Vailokaičio straipsnio „Šaltinyje“ (žr. Meilužis 1911). Artėjant parodai, „komitetas daro ką tiktai gali, idant jinai pavyktų: skelbiasi po visokius laikraščius, leidžia įvairius atsišaukimus-spausdinius. Išsiuntė net tam tyčia pasamdytą agitatorių, kuris važinėdamas po jomarkus, rinktų, ragintų žmones gabenti Marijampolėn daiktus, vertus parodyti“. Iš pradžių bijota, kad neužteks eksponatų, bet artėjant parodai baimė ėmusi nykti, nes tiesiog plaukė pasižadėjimai daiktus išstatyti. Numatyta parodos metu organizuoti išvykas į geresnius ūkius netoli Marijampolės pasižiūrėti, kaip ūkininkaujama. „Tepamato ir svetimtaučiai, kad lietuviai – šalis ne vien skerdžių driskių, neišsigalinčių niekuomi rūpintis, bet žmonių, norinčių ir galinčių gyventi“.

Marijampolės ūkio parodos komitetas (MŪPK 1911: 289) džiūgavo: paroda – tai mokykla, pasižmonėjimas, pasilinksminimai, pagaliau – „mūsų krašto stovio apžvalga, tai pasirodymas prieš visus, ko esame verti“; ji būsimi svarbi suvalkiečiams, bet nemaža naudos bus ir kauniečiams bei vilniečiams ūkininkams – jie iš arti pamatys, „kaip gyvenama senesniųjų viensėdžių – mat, Suvalkų gub. jau nuo seniai viensėdžiais gyvenama“.

Visa Suvalkija sujudusi laukė parodos kaip šventės. Numatytą dieną (rugsėjo 28 d.) ji atidaryta. Diena prasidėjo pamaldomis bažnyčioje, poetas kunigas Motiejus Gustaitis pasakė gražų, išskilmėms pritaikytą pamokslą. Apie pirmą valandą po pietų parodos komiteto pirmininkas A. Bulota atidarė vartus ir pakvietė lankytojus. Vėliau ši paroda aprašyta „Šaltinyje“ (žr. Įvairios žinios 1911). Įėjęs pro vartus, regėjai „Paplauskio iš Kataučiznos (pas Naujamiesti) plytų ir dekapdžių fabriką paviljoną“ – gražią smailu bokšteliu trobelę, pastatytą iš plytų ir kitų fabriko gaminių. Nepigiai ji savininkui atsiėjo, bet užtat atkreipė visų dėmesį. Toliau stovėjo paviljonai, pilni sodo vaisių, daržovių, grūdų, sėklų. Iš jų išsiskyrė V. Bielskaus iš Balsupių paviljonas, kuriame galėjai „pamatyti viską, kas gaunama iš gerai vedamo ūkio“. Atskirai ant stalelio buvo padėtos ūkio aprašymo ir sąskaitybos knygos – šie eksponatai rodė, kad ūkininkai gali vesti sąskaitybą. Už gražiai papuoštų, knygų pilnų „Penčylos“ ir „Šaltinio“ paviljonų buvo matyti gyvulių paroda. Arklių privesta keli šimtai, daugiausia sunkiavežių, įvertintų po kelis šimtus rublių. Buvę ir labai brangių, kai kurie įvertinti po 1 000, vienas – 1,3 tūkst. rublių. Galvijų, smulkesnių gyvulių ir paukščių buvo nedaug, nes juos sunku iš toli atgabenti. Už gyvulių paviljonų eksponuotos mašinos ir įrankiai – tik tokie, kokius perka Suvalkijos ūkininkai. Jie rodė „parodos dvasią; daro ją ūkininkai, vieni ūkininkai; nieko čia nedaro ponai dvarininkai, nieko čia jiems pažiūrėti nevežta“. Iš toli akį vėręs didelis „Žagrės“ paviljonas – jame buvę visa, kas reikalinga ūkiui ir kuo jį galima pagerinti: sėklos, mineralinės trąšos, mašinos. Bet turtingiausiu ir gražiausiu laikytas paskutinis skyrius, kuriame buvo išdėlioti moterų rankdarbiai: audiniai, mežginiai, siuviniai ir kt. Ypač akį traukė panelės Petronėlės Uogintaitės mokyklos moksleivių darbeliai. Toje mokykloje, 1909 m. įsteigtoje ir vadovaujamoje panelės P. Uogintaitės, mergaitės pusę metų buvo mokomos rankų darbo, namų ūkio ir ruošos. Paroda atskleidusi, kokį naudingą darbą dirbanti panelė P. Uogintaitė. Apskritai parodos būta gražios, turtingos: „Žmonių pilna, visų lankytojų dvasia pakilusi. Jau išparduota 10 tūkstančių bilietai, o dar tik antroji parodos diena“.

Marijampolės paroda iš tiesų pavyko ir buvo reikšminga ne tik ūkiniu, bet ir kitais požiūriais. Jos metu vyko kultūros renginiai: grojo karinis orkestras, koncertavo pakviestas Jurbarko choras, vaidinta pjesė. Tiesa, žiūrovams labiau negu pats vaidinimas patikusios puikios dekoracijos. Vėliau, praėjus maždaug keturiasdešimčiai metų, P. Šalčius (1950: 101) prisimins, kad dekoracijas piešė Vincas Vitkauskas – būsimasis Lietuvos ir sovietinis generolas, tuo metu mokėsis Marijampolės gimnazijoje. Iš parodos P. Šalčius išskyrė puikiai atrodžiusius arklius, didelę žmonių spūstį ir susikimšimą. Jis rašė, kad apsilankęs ir pats Suvalkų gubernatorius su aukštais savo pavaldiniais. Lankėsi žmonės kone iš visos Lietuvos. Kauniečiams ūkininkams, ypač šiek tiek prasilavinusiems, buvę įdomu pasižiūrėti į suvalkiečių vienkieminių ir daug kur jau daugialaukį ūkį. Pati paroda ir gubernatoriaus apsilankymas buvę svarbūs dalykai skiriant subsidijas žemės ūkiui kelti. „Kaip tik po to [po parodos] ir prasideda „Žagrės“ nukrypimas į žemės ūkio kultūros darbą. Iškeliamas sumanymas Gižų dvare steigti lietuvišką žemės ūkio mokyklą“ (Šalčius 1950: 103).

Parodos dalyviai, pateikę įdomesnių eksponatų, gavo piniginę premiją (iki 15 rb) arba „pagyrimo lakštą“, „garbės ženklą“, medalį – bronzinį, sidabrinį ir didįjį sidabrinį. Minėtas V. Bielskus gavo net du didžiuosius sidabrinus medalius (Iš parodos 1911: 447). Pagyrimo lakštai kai kurias kaimietes moteris papiktino, nes lakšte, kaip jo papuošalas, puikavosi ne visai apsirengusi deivė. Už tai dailininkams priekaištavo ir „Šaltinis“ (Marijampolės parodos atbalsiai 1911: 579).

Marijampolės ūkio paroda dar ilgokai aptarinėta. Žymus to meto katalikų publicistas, vienas iš „Šaltinio“ leidėjų kunigas (vėliau – vyskupas) Justinas Staugaitis, apibendrindamas parodos rezultatus, kartojo visų rašiusiųjų išvadą: iš parodos matyti, kad Lietuvos ūkininkas yra rimtas, gana turtingas šalies pilietis, kuriam jau žinomos ir geresnės gyvulių veislės, ir geresni žemės dirbimo įrankiai, ir nauji žemės dirbimo

būdai. Ir apskritai paaiškėję, kad lietuvis – ne baudžiauninkas: „Suvalkijos ūkininkai savo draugijose patys svarstė, patys galvojo apie parodos reikalus, patys iš savo tarpo rinko komitetą tai iškilmei surengti. Per pačią parodą drąsiai elgėsi kaip pritinka šeiminkams. Boikoto iš dvarininkų lenkų pusės anaipol nepabūgo. Lietuvio kalba, kaip ir pridera, bemaž vieninteliai ir tebuvo girdima parodoje“ (Meškus 1911a).

J. Staugaitis apie Marijampolės parodą pasakė ir kritinių pastabų. Iš jos paaiškėję, kad nepakankamai išplėtota žemės ūkio produktų perdirbimo pramonė, pirmiausia pienininkystė. Silpnai išplėtota bitininkystė, žuvininkystė ir kitos šakos. Paroda atskleidusi ir tai, kad lietuviams dar trūksta mandagumo, švelnumo, taip pat gero skonio pateikiant eksponatus, tvarkingumo (buvę pridraikyta šiaudų) ir pan. Šios parodos esą negalima lyginti su vokiečių paroda Poznanėje. Atsiskleidę ir prasti katalikų santykiai su „pirmieiviais“. Parodos komitetas tik kelintą kartą prašomas sutikęs išleisti „Šaltinį“ su eksponatais. Atsisakymą jis bandė grįsti tuo, kad „Šaltinis“ nieko bendra neturįs su ūkiu (jame kaip tik daug rašyta ūkio klausimais). Atvykusiam į parodą „Šaltiniui“ „komiteto įgaliotinis komisarius“ P. Vitkauskas tepaskyręs menką kampelį. Buvo matyti, kad jis katalikų veikėjus vos ne vos tegali pakęsti. „Šaltiniui“ pačiam tekę įsirengti atskirą kioską. Visa tai rodė, kad „katalikams sunku veikti išvien su „pirmieiviais“ net tokiuose dalykuose, kaip kad ūkio paroda“ (Meškus 1911a).

P. Vitkauskas katalikų veikėjams užkliūdavo dažnokai. 1913 m. vasarį vykusiame visuotiniame „Žagrės“ susirinkime, kuris, priėmus naujus įstatus, jau rengtas kaip įgaliotinių (vienas atstovas nuo dešimties narių) susirinkimas, nuspręsta jo kitiems metams revizoriumi nebeišrinkti. Taip pasibaigę „pirmieivių“ bandymai griauti „Žagrę“ iš vidaus (Žagrė 1913). Susirinkime, kuris su trumpa pietų truko nuo 11 val. dienos iki 2 val. nakties, nemažai svarstyta, kaip plėsti ir tobulinti „Žagrės“ veiklą. Nutarta didesnes ūkio parodas rengti kas penkeri metai, o mažesnes, vienos dienos parodas – kasmet vis kitame Suvalkijos miestelyje. Tiesiogiai nepasakyta, bet, atrodo, turėta galvoje, kad parodas rengs viena „Žagrė“, talkininkaujama galbūt tik katalikiškų organizacijų. Taip manyti verčia tai, kad vienintelę prieš karą vienos dienos arklių ir galvijų parodą Šakiuose 1913 m. surengė būtent ši draugija.

Asmuo, apie parodą parašęs į „Šaltinį“, ją suorganizavusiai „Žagrei“ nešykštėjo pagyrų: ji esanti naudinga visai Lietuvai, nes rūpinasi ne tik prekyba, bet ir ūkio kėlimu ir t. t. Labai pageidauta, kad „Žagrė“ ne tik prekiautų ūkio padargais, bet ir supirkinėtų žemės ūkio produkciją, tačiau tam esą reikia sudaryti palankias sąlygas: ūkininkai turi išmokti kokybiškai paruošti produkciją, laikyti gerų veislių galvijus ir pan. (Ūkininkaitis 1913).

Išvados

1. Žemės ūkio parodos Lietuvoje pradėtos rengti nuo XIX a. antrosios pusės. Jas rengė pavieniai dvarininkai ir jų organizacijos. 1911 m. Marijampolėje įvykusi ūkio paroda yra pirmoji ir vienintelė prieš Pirmąjį pasaulinį karą, surengta vien Lietuvos ūkininkų, neprisidedant dvarininkams. Šią parodą surengė ūkininkams atstovavusios žemės ūkio organizacijos „Žagrė“ ir Marijampolės ūkininkų draugovė.

3. Tarp „Žagrės“ ir Marijampolės ūkininkų draugovės būta ideologinio pobūdžio nesutarimų, nes viena draugija atstovavo dešiniajai, kita – kairiajai kryptčiai. „Žagrė“ kaltinti klerikalizmu, o „draugovininkai“ – bedievyste, socializmu. Tačiau šioms organizacijoms priklausę ūkininkai labiau domėjosi ūkio reikalais, o ne ideologija. Jie nevengė bendradarbiauti, skatino tai daryti ir pačias organizacijas.

4. Marijampolės ūkio paroda rodė padidėjusį ūkininkų ekonominį pajėgumą, kuris Suvalkijoje kilo sparčiau nei kitose Lietuvos vietose.

5. Kylant ekonomikai, kilo ir tautinis sąjūdis. Marijampolės ūkio paroda rodė sustiprėjusį tautinį atgimimą, kuris sietinas su ekonomikos kilimu.

6. Paroda svarbi ir Lietuvos ekonominės minties istorijos požiūriu. Iš jos buvo

matyti ūkininkų siekis atsiriboti nuo buvusių ir kai kur dar išlikusių baudžiavinių santykių su dvaru, ryžtas nesitikėti ir nelaukti jokios pagalbos iš dvarininkų, bet pasikliauti laisvu ūkininkavimu ir savo jėgomis. Taigi paroda žymi tam tikrą liberaliosios ekonominės minties raidos Lietuvoje pakopą.

Literatūra

- Apyskaita 1914: Lietuvių krikščionių ūkio draugijos „Žagrė“ 1913 (šeštųjų darbavimosi) metų apyskaita. – *Šaltinis* 13, 229.
- Bulota A. 1911: Apie Marijampolės ūkio parodą. – *Lietuvos ūkininkas* 34, 541–542.
- Daubaras J. [Juozas Vailokaitis] 1909: Vartotojų draugijos. – *Šaltinis* 19, 292.
- Grinius K. 1924: *Inžinierius Petras Vitkauskas (1874–1924)*, Kaunas.
- Iš parodos. Marijampolė. Dovanos už parodoje rodytus daiktus 1911. – *Šaltinis* 40, 47–449.
- Įvairios žinios 1911. – *Šaltinis* 39, 464–465.
- Įvairios žinios. Marijampolė 1914. – *Šaltinis* 10, 234.
- J. V. [Juozas Vailokaitis] 1912: „Žagrė“. – *Šaltinis* 8, 113–114.
- Korespondencijos 1908. – *Šaltinis* 21, 330–331.
- Marijampolės parodos atbalsiai 1911. – *Šaltinis* 49, 578–579.
- Marijampolės ūkio paroda 1911. – *Lietuvos ūkininkas* 38, 361.
- Marijampolės ūkio parodos komitetas (MŪPK) 1911: Marijampolės ūkio paroda 1911 m. – *Šaltinis* 25, 289–290.
- Marijampolės „Žagrė“ 1940. – *Talka* 12, 40.
- Meilužis [Juozas Vailokaitis] 1911: Ūkio paroda Marijampolėj. – *Šaltinis* 37, 436.
- Meškus [Justinas Staugaitis] 1911a: Parodoms praėjus. – *Šaltinis* 45, 449.
- Meškus [Justinas Staugaitis] 1911b: Parodoms praėjus. – *Šaltinis* 46, 541–542.
- Narys 1910: Pasikėsinimas ant Marijampolės Ūkininkų Draugovės. – *Lietuvos ūkininkas* 45, 435.
- Sakas-Sakevičius J. 1985: Kunigas Juozas Vailokaitis. Roma: Popiežiaus Leono XIII literatūros fondas.
- Sindikato „Žagrės“ susirinkimas 1910. – *Šaltinis* 23, 363–364.
- Šalčius P. 1950: *Dienoraštis* (rankraštis) 10.
- Šalčius P. 1937: *Žemės ūkio organizacijos Lietuvoje iki 1915 metų*. Kaunas: „Raidės“ spaustuvė.
- Šatavičiūtė-Natalevičienė L. 2001: Dailė žemės ūkio parodose XIX a. pabaigoje–XX a. I pusėje. – *Menotyra* 4(29), 23–28.
- Urbutis B. 2004: Legendinis knygnešys ir jo paslaptis. – *Į laisvę* 144(181), 58–59.
- Ūkininkaitis 1913: „Žagrės“ ūkio paroda. – *Šaltinis* 39, 619.
- Vailokaitis J. 1912: „Žagrė“ – ūkio draugija visai Lietuvai. – *Šaltinis* 43, 673–674.
- Vitkauskas P. 1910: Marijampolės paroda. – *Lietuvos ūkininkas* 9, 81.
- Žagrė 1913: Visuotinasai „Žagrės“ susirinkimas (Marijampolėje 26(13) d. vasario). – *Šaltinis* 9, 133–134.
- Žinios iš Lietuvos. Kuopų gyvenimas Marijampolėje 1910. – *Šaltinis* 10, 150.
- Žinios iš Lietuvos. Ūkininkų reikalai 1911. – *Šaltinis* 33, 313.

*Gauta 2003 m. gruodžio mėn.
Priimta spaudai 2004 m. liepos mėn.*

Summary

EXHIBITION OF THE ECONOMY OF MARIJAMPOLĖ

Vincentas Lukoševičius

Arrangement of agricultural exhibitions in Lithuania started in the latter half of the 19th century. Exhibitions were arranged by landlords or their organizations. The exhibition of the economy of Marijampolė, which took place in 1911, is the first and the only exhibition before World War I organized solely by Lithuanian farmers without the participation of landlords. The exhibition was organized by the

agricultural organizations “Žagrė”, whose activity was quite expansive, and the Marijampolė Farmers’ Society, both representing farmers.

There were ideological disagreements among agricultural organizations as, one might say, some of them represented the right, others – the left wing. The “Žagrė’ists” were blamed for clericalism, those representing the Society – for impiety and socialism. The farmers who belonged to these organizations were, however, more interested in economic matters than ideology and therefore did not avoid cooperation making the organizations themselves behave in a similar way. The exhibition of the economy of Marijampolė showed an increase in the economic capacity of farmers, which, compared to other places of Lithuania, enhanced more rapidly namely in the region of Suvalkija. At the same time a national movement developed too. Therefore the exhibition of the economy may also be considered an economic reflection of the strengthening national revival.

The exhibition of the economy of Marijampolė is important in view of the history of the Lithuanian economic thought. It manifested the farmers’ ambition to dissociate from formerly serfdom relations with landlords still persisting in some places, determining not to expect or wait for any help from landlords but only trust free farming and rely on one’s own. Hence, the exhibition may also be said to mark some stage of development of the liberal economic thought in Lithuania.